

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України

КОЗАЦТВО СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ
(середина XVII – XVIII ст.)

Дипломна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка 6 курсу, 601 групи,
спеціальності 032 Історія та археологія
Гандзюк Надія Іванівна

Керівник: к. і. н., доц. Яценюк Ф. С.

Рецензент: _____

До захисту допущено:
протокол засідання кафедри № 3
від 24 листопада 2021 р.
Зав. кафедри проф. Ботушанський В. М.

Чернівці – 2021

З М І С Т

	стор.
ВСТУП	3 -
11	
РОЗДІЛ I. Виникнення слобідських козацьких полків	12 -
38	
РОЗДІЛ II. Військово-політична діяльність та соціально-економічне становище слобідських полків	39 -
61	
РОЗДІЛ III. Реформування та ліквідація козацьких слобідських полків російським урядом	62 -
91	
ВИСНОВКИ	92 -
95	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	96 -
106	
ДОДАТКИ	107 -
122	

ВСТУП

Актуальність теми. З моменту отримання незалежності та прийняття 24 серпня 1991р. постанови «Про військові формування в Україні» постає питання вивчення минулого українського війська. Особливо зацікавленість до даного питання простежується із розгортанням збройного конфлікту на сході України 2014 р. Однак більшість дослідників звертають свою увагу саме на військові формування Київської Русі, Запорозької Січі та утворенню військових формувань 1917-1920рр.

Значний інтерес становлять і військові формування Слобідської України, яка являє собою доволі цікавий історико-географічний регіон, де відбувалось взаємодія різних релігій, культур та мов, де у другій половині XVII ст. починають виникати козацькі полки. Розкриття процесу формування козацьких слобідських полків, їх військово-політична діяльності та причини ліквідації російським урядом слобідських козацьких полків є особливо актуальним.

Колонізаційний процес являється невід'ємним процесом в історії кожного народу. Адже колонізація перш за все це заселення нових земель. Залюднення Слобідської України – це лише той невеличкий сюжет, який відображає своєю унікальністю саме українську колонізацію.

Варто підкреслити те, що територія Слобожанщини вважається саме центром східноукраїнських земель. З давна-давен землі Слобожанщини були заселені. Наукою доведено, що близько 1 млн. років тому на цих землях проживали первісні люди. На території майбутньої Слобідської України проживали і племена кіммерійців, і скіфів, і сарматів, і хозар, і печенігів, і половців. У X-XIII ст. слобідські землі входили до складу Чернігово-Сіверського та Переяславського князівства. Поблизу Харкова було розташоване так зване Донецьке городище, яке перш за все пов'язують саме з містом Донцем, куди близько 1187р. тікаючи із половецького полону прибув князь київський – Ігор.

Після монголо-татарської навали місцевість, на якій в подальшому формуватиметься Слобідська Україна, являла собою пустинне, але сприятливе місце для випасання табунів, і з часом перетворилась на край із селами та містами, із млинами та пасіками, із церквами та монастирями. Однак, в подальшому Слобідська Україна стала тим регіоном, який все більше починав втягуватись у вир російської імперської політики.

Об'єктом дослідження є історія слобідських козацьких полків.

Предмет дослідження: виникнення, функціональне призначення та припинення існування козацьких полків Слобідської України.

Мета роботи: розкрити особливості розвитку козацтва Слобідської України.

Завдання роботи:

- визначити процес виникнення на Слобідській Україні козацьких полків;
- з'ясувати структуру та військово - політичну діяльність слобідських полків;
- проаналізувати економічне становще козаків слобідських полків;
- прослідкувати політику російського уряду щодо козацьких слобідських полків у XVIII ст.

Хронологічні межі дослідження. Дослідження охоплює проміжок часу від другої половини XVII до 60 рр. XVIII ст. Нижня хронологічна межа дослідження датується серединою XVII ст. і зумовлена виникненням козацьких слобідських полків, верхня межа припадає на 1765р. коли було прийняте рішення про перетворення козацьких слобідських полків на гусарські полки, за зразком російської армії.

Територіальні межі дослідження. Дослідження охоплює територію Острогозького, Сумського, Харківського, Охтирського та Ізюмського полків Слобідської України. На сьогоднішній час це такі області України як Харківська, Сумська, Луганська, Донецька, а також Курська, Белгородська та Воронежська області Російської Федерації.

Методологічною основою дослідження стали принципи історизму, об'єктивності, всебічності, вивчення козацьких полків в їхній еволюції і взаємозв'язку та спеціально-історичні методи а саме: історико-генетичний метод дослідження, метод порівняльного аналізу, історичний та біографічний.

Передусім принцип історизму, який використовується в магістерській роботі, дає можливість розглянути Слобідську Україну та козацькі полки у відповідності з конкретно-історичними обставинами. Адже слобідські полки потрібно досліджувати саме з моменту їх виникнення, як вони розвивались, а в кінцевому рахунку чим вони стали, процес їх перетворення на гусарські.

Здійснювати наукове дослідження не можливо без принципу об'єктивності, який дає можливість оперуватись тільки реальними фактами. Адже наукове дослідження повинно бути правдиве, науково обгрунтоване та об'єктивне. Метод історичної об'єктивності дослідження дає можливість приділити значну увагу структурі, військово-політичній організації та соціально-економічному становищу козацьких слобідських полків.

За допомогою методу порівняльного аналізу можна зіставити бойове застосування козацьких слобідських полків з моменту їх виникнення та після проведення реорганізації царським урядом.

Історичний метод – це той метод, який, перш за все, дає можливість дослідити виникнення та формування козацьких полків на Слобідській Україні у хронологічній послідовності.

Біографічний метод дослідження дає можливість дослідити та вивчити життєвий шлях історичних постатей в середовищі слобідського козацтва.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів висновку, списку використаних джерел та літератури (104 найменування) і додатків на 15 сторінках.

Історіографія. Важливою працею з історії Слобідської України є «Историко-статистическое описание Харьковской епархии», автором якої є громадський діяч та видатний вчений - богослов Дмитро Григорович

Гумилевський, більш відомий як архієпископ Філарет. Праця складається із п'яти відділів - відділок 1 «Краткий обзор епархии и монастыри», [98], відділок 2 «Уезды харьковский и валковский» [99], відділок 3 «Уезды ахтырский и Богодуховский, сумской и лебединский» [100], відділок 4 «Чугуевские округа военного поселения; уезды - змиевской и волчанский» [101], та відділок 5 «Изюмский, купянский и старобельский уезды; купянские и старобельские округа военного поселения» [102].

В даній роботі автором було використано велика кількість архівного матеріалу, здебільшого це різноманітні витяги з архівів церков, семінарій, монастирів, документи, які зберігались у офіційних установах, витяги з царських грамот та документи з дворянських архівів. Основний зміст роботи відображає як і історію християнства, так і історію Слобідської України в цілому, історію виникнення слобідських полків та відносини козацьких формувань з царським урядом.

Цікавою працею з історії Слобожанщини є «Слободские казачьи полки» П. Головинського [73]. Варто відзначити те, що П. Головинський був одним із перших істориків, який запропонував періодизацію історії козацьких полків. Так, автор поділяє історію слобідських полків на сім періодів: перший період припадає на 1651-1671 рр., другий – 1671-1676 рр., третій – 1676-1700 рр., четвертий – 1700-1731 рр., п'ятий - 1731-1743 рр., шостий період датується 1743-1765 рр., а сьомий 1765-1774рр.[73,с. 55, 77, 99, 134, 159, 175, 200] Крім того кожний наступний період відображає посилення впливу царського уряду на козацькі полки, яке з часом спричинило скасування їхньої автономії.

Неможливо досліджувати історію Слобідської України, історію козацьких полків без вивчення наукової спадщини видатного історика та громадського діяча Д. І. Багалія. У своїй творчості Д. І. Багалій приділив значну увагу формуванню козацьких полків на Слобожанщині. Зокрема своїй праці «Історія Слобідської України» [34], яка є найкращим науковим

доробком автора та являється на сьогодні єдиною цілісною роботою з історії Слобідської України.

Як зазначав сам Д. І. Багалій: «Історію Слобідської України треба знати і нашій інтелігенції, котра працюватиме серед слобідського українського населення, і самому народові, котрий своєю кров'ю обороняв цю країну од ворогів» [34,с.10]. Дана праця складається із окремих розділів-нарисів, в яких автор розкриває особливість заселення регіону, соціально-економічний та політичний розвиток Слобожанщини, формування козацьких полків, їхню діяльність, оборону від татарських набігів та вплив царських реформ на подальше існування слобідських полків.

Цікавою є і праця Д. І. Багалія «История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год)» [67], написана разом Д. Р. Міллером, який був учнем Д. Багалія. Їх праця містить чимало відомостей про умови виникнення козацьких полків, визнання царським урядом для козацьких формувань територіальної автономії, залучення слобідського козацтва до царських воєн та до будівництва оборонних ліній, які мали негативний вплив на становище слобідських полків.

Важливе місце для вивчення виникнення та функціонування козацьких полків на Слобожанщині займають ті роботи, які присвячені кожному з полків окремо. Серед таких праць слід зазначити «Изюмский слободской казачий полк» [72] автором якої є Гербель Н. И., «История Харьковского Слободского казачьего полка», автор Альбовский Е. [66], «Балаклійський полк 1669-1678 рр.», автор В.Л. Маслійчук [46].

Корнієнко О. М. розкрив історію Сумського полку в роботі «Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк» [44]. Свою роботу він присвятив пам'яті краєзнавця, який пішки обійшов усю Сумщину – Геннадія Терешковича Петрова.

У роботі «Історія України Руси» [37] М. С. Грушевського доволі цікаво висвітлено історію Слобідської України. Зокрема автором було відзначено те, що у 50-тих рр. XVII ст. Слобожанщина стало ареною діяльності козацької

старшини проти гетьманській владі. У своїй роботі М. С. Грушевський висвітлює негативно еміграційний процес на землі Слобожанщини. Адже, як зазначає сам автор: «енергія екстензивна взяла перевагу над інтенсивною. Справа самостійності України була вбита – за ціну її територіального розширення» [37,с.78].

Наприкінці 20-х – початку 30 рр. ХХ ст. В. Юркевич, який був учнем М. Грушевського, розпочав дослідження доволі важливих аспектів із історії слобідського козацтва, а саме - процес виборності козацької старшини та їхнє переселення у 50 рр. ХVІІ ст. на землі слобідські, за Московський кордон. Своє бачення цих процесів він виклав у роботі під назвою «Еміграція на Схід і залюднення Слобожанщини за Богдана Хмельницького»[63].

Соціальні процеси та класова боротьба в козацьких полках відображено у праці К. І. Стецюк «Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50-х – 70-х рр. ХVІІ ст.» [60]. Значним здобутком в науковій спадщині К. І. Стецюк є праця, яка побачила світ у 1947р. під назвою «Вплив Степана Разіна на Україну» [59]. У своїй роботі автор відображала аспекти розгортання повстання на слобідських землях та зв'язки очільника повстання із козацькою старшиною.

У роботах А. Г. Слюсарського «Слобідська Україна: Історичний нарис ХVІІ-ХVІІІ ст.» [58] та М. Т. Дяченко «Етапи заселення Слобідської України» [39] відображено соціально-економічний розвиток Слобідської України від моменту її заселення. Зокрема А. Г. Слюсарський зазначав, що: «переселенці, що поступово залюднювали Слобідську Україну, приходили на нові землі з різними достатками. Серед них багато було таких, що не мали ні худоби, ні воза і взагалі були надзвичайно бідні. Частина переселенців прибувала з одним конем, однією або двома коровами та найнеобхіднішими пожитками. Лише невелика купка нових жителів Слобожанщини мала багато худоби, возів, одягу та іншого майна. Таким чином, основну частину людей, які прибували па Слобожанщину, становила біднота» [58, с. 133].

Доволі цікавими є історичні твори Григорія Федоровича Квітки-Основ'яненка. Основна частина творів Квітки-Основ'яненка у яких висвітлюється історія Слобожанщини надруковані у зібрання творів у семи томах, а точніше у самому останньому – сьомому [43]. У своїх дослідженнях автор підкреслює те, що в результаті постійної військової небезпеки визрівали причини, які привели до згуртованості переселенців, а згодом до утворення козацьких слобідських полків. До того ж Квітка-Основ'яненко доволі чітко подає у роботі дані про склад козацьких слобідських полків, про основні козацькі посади, про керівництво у слобідських полках, про процес входження слобідських полків до Московської держави.

В одному з розділів своєї роботи «Про Харків і повітові міста Харківської губернії» Квітка-Основ'яненко акцентує увагу саме на географічне розташування міста Харкова, його формування, розвиток, міського опису. Зокрема Квіткою-Основ'яненком було зазначено, що після відкриття харківського намісництва у місті було 11 церков, 1532 приватних будинків, а усіх мешканців 10743 душ [43, с. 54-55].

Таким чином своїми науковими працями письменник Григорій Федорович Квітка - Основ'яненко здійснив певний внесок у дослідження Слобідської України та козацьких полків.

Грунтовною працею зі історії військової діяльності козацьких полків є робота О. М. Апановича «Збройні сили України першої половини XVIII ст.» [33]. У роботі автором доволі цікаво висвітлює участь козацьких формувань у тому числі і слобідського козацтва у військових діях, особливо в російсько-турецькій війні 1735-1739 рр.

В українській історіографії регіональна історія, зокрема історія Слобідської України, досліджується В. Л. Маслійчуком [46, 47, 48, 49, 50]. Зокрема у його роботі «Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII – першої третини XVIII ст.» [47] розглянуто національний та соціальний склад слобідської козацької старшини.

Проте процес виникнення козацтва на Слобожанщині не досліджені певним чином і потребують подальшого наукового дослідження.

Джерела. Джерельну базу дослідження складає доволі широкий масив опублікованих документів та матеріалів. Вагомим джерелом для дослідження Слобідської України та її козацтва є найповніший збірник законодавчих актів, які були опубліковані ще у 1830р. «Полное собрание законов Российской Империи» [23, 24, 25, 26, 27, 28, 29]. На основі цих документів можна простежити процес посилення царської влади щодо слобідського козацтва, їхнє підпорядкування адміністративним, судовим так і військовим установам, а також спроби слобідського козацтва чинити опір царській політиці.

Доволі важливі дані про слобідське козацтво, про формування козацьких полків та їхнє озброєння містяться у «Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве министерства юстиции» [18, 19, 20] та «Актах Московского государства» [5].

Серед опублікованих джерел чималий інтерес викликає «Воссоединение Украины с Россией» [6]. У збірнику документів розмішені дані про військову організацію, про озброєння перших слобідських переселенців, а також основні причини, які спричинили формування козацьких слобідських полків.

«Хай джерела говорять самі за себе» є основним принципом історика Д. І. Багалія при написанні своїх робіт. Саме під таким кутом ним опубліковані «Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства» [8, 9] та «Материалы для истории г. Харькова в XVII веке» [10]. Оприлюднені вченим джерела розкривають усі аспекти життя козацьких полків.

Серед джерел про діяльність керівників козацьки полків – полковників, слід виділити «Материалы для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине 1696-1727 гг.». Починаючи з 1694 р. Федір Шидловський є ізюмським полковником, згодом він був бригадиром

Ізюмського та Харківського полків, а з 1709 р. стає генерал-майором на Слобожанщині.

Ще одним важливим джерелом, без якого важко уявити дослідження історії козацьких слобідських полків є «Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.» [21]. Документи вміщені тут, містять важливий статистичний матеріал. Дане джерело розкриває власне процес формування та подальше існування в козацьких полках автономії. До того ж у джерелі робився акцент на те, що слобідське козацтво зазначалось як приставники військового стану, а також за несення служби козацтво було наділені «козацькими обикностями».

Також важливими джерелами для дослідження даної проблематики є найдавніша історіографічна пам'ятка, написана очевидцем – літопис Самовидця [15], також спогади А. Т. Болотова [11] та щоденник Я. Марковича [16], який автор писав протягом половини свого життя, починаючи з 1717 р. і до 1767 р. де описав побут, економіку та інші прояви життя козацької старшини.

Досить важливі дані про існування Харківського козацького полку містяться в доволі цікавому джерелі, який опублікований у праці В. Юркевича «Харківський перепис 1660 р.» [32]. У даному документі подається перепис козаків, селян а також міщан, які проживали в полку у 1660 р.

Отже, можна стверджувати, що дана історіографічна та джерельна база є і достатньою і достовірною, щоб відобразити важливі аспекти із історії козацьких слобідських полків, для розв'язання завдань магістерської роботи та досягнути поставленої мети.

Розділ I. ВИНИКНЕННЯ СЛОБІДСЬКИХ КОЗАЦЬКИХ ПОЛКІВ

Слобідська Україна, або як її ще часто називають Слобожанщина, є частиною нашого рідного краю. Своєю рідною тіткою називав Слобожанщину український філософ, автор відомого вірша «De Libertate» Г. С. Сковорода.

Слобідська Україна є досить великим за розміром історико-географічним регіоном України. За своєю територією Слобожанщина навіть могла перевищує чимало європейських країн, зокрема такі, як Болгарія чи Данія. Слобожанщина як історико-географічний регіон утворився в XVII ст. на прикордонні Речі Посполитої, Московії та Кримського ханства.

Серед істориків точиться дискусія, щодо державної приналежності Слобожанщини. Існує три точки зору. Перша полягає в тому, що Слобідська Україна належить до Московської держави з кінця XVI ст. Друга точка зору ґрунтується на тому, що землі Слобожанщини до 50-х років XVII ст. залишались диким полем, а третя засвідчує про український характер регіону.

На сьогоднішній час Слобідська Україна охоплює частини різних областей України (Харківська, Сумська, Луганська, Донецька) та Російської Федерації (кілька районів Курської та Белгородської областей, і великий простір Воронезької області).

Слобожанщина, як будь який регіон має свої межі, проте вони визначені дуже приблизно. Конфлікт, який розгорнувся між Річчю Посполитою та Московською державою протягом 1632-634рр. в якому взяли участь і прикордонні землі зумовив потребу формування кордонів Слобожанщини. Укладений 14 червня 1634 р. Поляновський мир у селі Семлево передбачив формування кордонів. Однак на довгі роки цей процес затягнувся. Тільки у 1647 р. було визначено, що західною межею Слобожанщини є кордон, між двома державами Московським царством та Річчю Посполитою і його часто називають литовський або малоросійський. Основними орієнтирами кордону були річки, яри та городища. Здебільшого це були горішня течія Терну, частина річки Сули до впадіння річки

Недригайлівки, річка Грунь, річка Псел, річка Бобрик, річка Грунь-Ташанська, Скельні гори, річка Котельва та Муравський шлях [49, с. 8].

Північною межею регіону є Белгородська лінія, яка була споруджена з 1635 р. по 1658 р. московським урядом як система укріплень. Белгородська лінія проходила по території сучасних областей – Сумської (починалася в Охтирці), Белгородської, Воронежської, Липецької та від річки Ворскли до річки Челкової. Загальна довжина Белгородської лінії становила 798 км. зі сходу на захід.

Доказом того що Белгородська лінія була кордоном є наказ чугуївському воєводі Г. Скуракіну від белгородського воєводи В. Шереметьєва. Зокрема в наказі зазначалось що: «В нинішньому 1654 р. приїхали черкаси та почали будуватися у церковній вотчині без наказу государя. А ця вотчина знаходилася в Белгородському повіті, а не в Чугуївському ... й наказано черкасам селитися в Чугуївському повіті, а не в Белгородському. А тих черкас, які оселилися на белгородських землях висилати й наказати їм селитися на чугуївській землі» [99, с.159].

Українська лінія споруджена в 30-х рр. XVIII ст. приставляє собою південну межу Слобожанщини, проте визначити південні межі таких полків, як Ізюмського та Острогозького дуже складно. Так і складно визначити весь східний кордон Слобожанщини, адже дана територія була підпорядкована не тільки слобідським полковникам тому, що населення колонізувало частково й Подоння, подекуди до р. Дон [42,с.633].

Власне назва «Слобідська Україна» походить від назв поселень, які були зведені першими переселенцями – слободи. Вперше такий термін, як «слободские города» появляється саме в документах під час повстання 1668 р. яке очолив гетьман Іван Брюховецький. Загалом термін слобода масово починається використовуватись тільки на початку XVIII ст. а остаточно утверджується під час перепису, який був проведений в 1732 р.[49, с. 7].

Саме слово «слобода» походить від слова «свобода» і означає поселення, яке розташоване на певній території і відповідно звільнене від

певних повинностей та податків. Проте звільнялись від податків тільки на короткий час. Від середини XVI ст. територія, де згодом виникли слобідські полки, була «Диким полем», яке було зоною взаємодії між прикордонням Великого князівства Литовського, Кримським ханством та Московією. Зокрема історик Слобідської України Д. І. Багалій, вказував, на те, що переселенці прийшли в дике поле, де в першій половині XVII ст. не було постійного населення» [34, с. 15].

Починаючи з кінця XV ст. – початку XVI ст. в цих степах появляється населення. Люди приходили сюди з Росії та Лівобережної України на тимчасові промисли, переважно це було пасічництво, рибальство та полювання. Подальше просування людей на цій території було зумовлено і тим, що тут перетиналися різні шляхи. Насамперед серед них слід відзначити так званий Муравський шлях, який починався від кримського Перекопу і проходив вододілом Дніпровського і Донського басейнів аж до Тули. Саме на XVII ст. припадає масове заселення Слобідської України із таких історико-географічних земель як Правобережжя, Центральної частини України та Запорожжя.

Дослідник С. Кованько виділяє три хвилі заселення Слобожанщини. Першу хвилю дослідник датує 1617 р., і пов'язує це з тим, що 10 тис. козаків з Правобережжя перейшли на Донець [85, с. 13]. Друга хвиля датується періодом 1650-1651 рр., а третя хвиля припадає на часи правління Петра І. Інший історик К. Щолкова, також виділяє три хвилі заселення козаками краю. Перша хвиля датується 1617 р., друга хвиля припадає на 1638 р., а 1640 р. була третя [104, с. 9].

Можна виділити три причини, які призвели до заселення козацтвом Слобідської України. До першої причини заселення Слобожанщини можна віднести сприятливі природні умови. Наприклад це помірний клімат, родючі землі, значна кількість річок та лісів. Д. І. Багалій зазначав, що: « тепер з тих річок жодна не судходна, але колись було інакше: Сіверський Донець, Псьол, Ворскла і Оскол були судходні. З лісу населення робили собі

дерев'яні кріпості навколо міста і все, що потрібно було в хазяйстві. Природа щедро наділила Слобожанщину плодовими деревами та кущами: грушою, яблунею, терном, ліщиною, калиною та бузиною. У лісах водились багато звірів. Також дуже багато було птаства. Мінералів було обмаль, тільки солі було дуже багато» [34, с. 16 -18].

Другою причиною заселення регіону можна вважати утиски з боку польської шляхти, тобто подальше закріпачення, а також посилення феодального та релігійного гніту. Загалом з кінця XVI ст., особливо починаючи з 30-х рр. XVII ст., щоб позбутися феодального, національного та релігійного утиску, Слобідську Україну почали поступово заселяти українські переселенці. Переважно це були переселенці з Правобережної та Лівобережної України.

Шукаючи допомоги в Російській державі духівництво все частіше і частіше надсилали чолобитні, які були різні за змістом. Зокрема, в чолобитнях, які були надіслані протягом 1622-1624р. від єпископа Перемишльського Ісая Копинського, єпископа Луцького та Острозького Ісакія Борисковича та митрополита Іова Борецького містились скарги на те, що в країні значно збільшилось число уніатів, які здійснювали переслідування як православних так і єпископів [14, с. 101-133, 136].

Протягом 1624-1625 рр. за наказом Іова Борецького до Москви було відряджено єпископа Ісакія з проханням до царя Михайла Федоровича (дев'ятий московський цар з 1613 по 1645рр.), щоб той прийняв і козаків, і духовенство в підданство, коли вони прийдуть на слобідські землі.

Внаслідок поразки повстання, яке було спрямоване проти шляхти під керівництвом Якова Острянина (гетьман запорізьких нерєєстрових козаків) у 1638 р. утиски (релігійні, національні, соціальні) все більше і більше поширювались. В результаті посилення гніту, здебільшого монахи монастиря Прилуцько-Густинського та частково Лубенсько-Мгарського монастиря були змушені покинути усе і шукати порятунку у Московській державі [1, № 2 с. 4-5]. Перше таке велике переселення, яке відбулося внаслідок посилення

польської влади припадає на 1638 р. Першими переселенцями було освоєно територію Чугуївського городища.

Переселення, які були спровоковані насильством зі сторони польської шляхти продовжувались і у 40-ві роки XVII ст. Протягом п'яти років (1640-1645 рр.) на Слобожанщину переселилось 8000, чи навіть 10000 осіб, які здебільшого прийшли із-за Дніпра, і які освоїли слобідські землі біля річок Мерлі, Можі, Удах та Дінця [92, с. 15]. А згодом наддніпрянськими переселенцями було освоєно землі від верхів'я річки Сули і аж до Оскола та Береки [92, с. 17].

Переселення також припало і на період Національно-визвольної війна під керівництвом гетьмана Б. Хмельницького. Гтьман видав універсал, в якому зазначено дозвіл переселятися на Слобожанщину. Ось як цю подію описує літопис 1651 р.: «... було чути серед людей горе та незадоволення на Хмельницького за те, що він віддав Україну в неволю полякам. Тоді ж Хмельницький, чекаючи сприятливого часу для помсти, дозволив пригнобленому народові приходити до Полтавщини й за кордон (у Велику Росію) для помешкання, і з того часу почали засновуватися Суми, Лебедин, Харків, Охтирка та інші слобідські міста аж до Дону козацьким народом» [15, с. 234].

Залишаючи назавжди свою домівку переселенці складали пісні, які відображали настрої, з яким вони залишали своє житло:

«Покинь батька, покинь мати, покинь всю ходобу,
 Иди з нами, козаками, на Україну, на слободу,
 На Україні всього много - і паші і браги.
 Не стоять там вражі ляхі, козацькіі враги:
 На Україні суха риба із шапраном:
 Будеш жити з козаком, як з паном,
 А у Польщі суха риба із водою:
 Будеш жити з вражим ляхом, як з бідною» [34, с. 26].

Щодо третьої причини то варто зазначити, то це був захист кордонів Московської держави насамперед від загарбницьких набігів кримських татар. Починаючи ще з кінця XVI ст. для захисту південних земель були побудовані міста-фортеці. Наприклад у 1585р. побудовані Лівни та Воронеж, в 1592 р. Слезь, а в 1596 р це два міста – Белгород та Оскол. Переважно міста будувались осторонь від татарських степових шляхів, а саме від Чорного, Кучманського, Покутського та Муравського шляхів.

Подальше будівництво укріплених ліній дали поштовх до просування Московської держави на південь, що призвело не тільки до постійних конфліктів із Кримом, чи навіть з прикордонною Річчю Посполитою або Запорожжям та Дону, а й те, що козаків було залучено на службу до південних фортецях Московії. Служити вони почали в таких містах як Тула, Кроми, а пізніше в Короч та Воронеж. Тут почали виникли цілі українські колонії, яким було дозволено мати і власне управління, і широкі повноваження.

Проте російський уряд мав велике бажання поставити ці українські поселення собі на службу. Починаючи з 1639 р. до міста, яке було розташоване на крайньому південному заході Слобідської України, тобто до Чугуєва, було переселено цілий козацький полк. Переважно представниками цього полку були втікачі та учасники козацького повстання 1637-1638 рр. на чолі з гетьманом Яковом Остряницею.

От як на тодішнє свавілля скаржились переселенці разом із гетьманом Остриницею: «польские и литовские люди их крестьянскую веру нарушили и церкви Божни розоряють, и их побивають и жон их и детей, збирая в хороиы, пожигають и пищалное зелье, насыпав им в пазухи, зажигают, и сосцы у жен их резали, и двory их и всякое строение разорили и пограбили» [12, с. 101].

Проте задум російського уряду зазнав нищівної поразки. В результаті проникнення польських агентів, які, під виглядом купців, всілякими способами поширювали серед переселенців ворожнечу. Вони переконували їх повернутись назад, пообіцяли їм різні пільги. Крім того на чужині умови життя були важкими, а ще крім влади козацької старшини була поширена і влада воєводи. Завдяки значній наполегливості польських агентів почали відбувались різні сутички між обома сторонами, між російськими представниками у місті та переселенцями. І завершилось це усе тим, що поселення у місті Чугуєві занепало і у 1641 р. переселенці вбивши свого гетьмана, порозганяли росіян і врешті повернулися до Речі Посполитої.

Наступна спроба російського уряду була більш вдалою. Було переселено цілий полк чернігівського полковника І. Дзинковського в недобудовану фортецю Острогозька. Кількість переселенців становило приблизно 1 тис. осіб із сім'ями. На чолі полку стояв полковник І. Дзинковський, також були М. Михайлов (писар), Ф. Шеболта (обозний), В. Данилов (осавул), А. Величко (суддя) та О. Григор'єв, Т. Іванов, З. Іванов, Ф. Дубовець, В. Григор'єв, І. Кинша, Ф. Васильєв (сотники) [42, с. 635]. Місто Острогозьк інколи називали ще Рибним, тому що біля міста було розташоване Рибне озеро, а також тут раніше знаходився великий Рибний торг. У Острогозьку були не тільки українські переселенці, а й московські служилі люди та великоруські купці для ведення свого купецтва.

Острогозьк був заснований на самій Белгородській лінії і саме це призвело до того, що як і саме місто так і весь козацький полк мав найбільший

зв'язок із Московською державою порівняно із іншими козацькими полками. Також Острогозький полк мав певну особливість, яка відрізняла його від інших козацьких слобідських полків. А особливість полягає насамперед в тому, що дозвіл на розташування на території Слобожанщини Острогозький полк отримав від московського уряду відмінно від інших полків, які самостійно посилялись на цій території, і аж згодом визнали залежність від царя московського.

Швидкими темпами до Острогозька було надіслано воєводу і російських служилих, внаслідок чого було одразу обмежено правління українських переселенців [63, с. 125]. Здебільшого усе це призвело до того, що даний полк більш нагадував українські поселення в російських південних фортеця ніж дещо пізніше утворені козацькі полки. Як свідчить перепис 1655 р. українським переселенцям вдалось зберегти свій устрій та звичаї. Наприклад збереглись такі посади як полковник, обозний, сотники, хорунжі та навіть з'явилась така посада як «литаврщик».

Через деякий час після заснування самого міста Острогозька українські переселенці почали переселятися і в інші міста та слободи. Було заселено Короток, Урив, Усеред, Ольшанськ та Підгородне. З часом все більше і більше заселялись міста та слободи, які у 1652 р. утворили Острогозький козацький слобідський полк (Додаток А). Територія на якій знаходився даний козацький полк знаходилась на правому березі Дону між його притоками – річками Дівицею та Богучаром. За період існування Острогозького козацького слобідського полку було 8 полковників (Додаток А-1)

Починаючи з середині 50-х рр. XVII ст. відбувається найактивніше заселення Слобожанщини. У цей час почали виникли нові міста, зокрема такі як – Харків, Зміїв, Суми, Лебедин, а також переселенці відновили спорожнілі Цареборисів і Охтирку. Щодо міста Суми, то у істориків не має остаточної дати про його заснування: «Точного времени построения Сум не отыскано, но из

жалованных грамот видно, что он построен в начале поселения слободских полков, то есть около 1653 года» [21, с. 87]. Проте більшість істориків схиляються до 1652 р. передусім це О. Рігельман, [56, с. 746] М. С Грушевський,[37, с. 14] та Д. І. Багалій [34, с. 29].

У 1652 р. майже 800 українських родин, на чолі з Гарасимом Кондратьєвим, були поселені російським урядом на давньому Суминому городищі. Саме городище приваблювало до себе переселенців. Переселяючись сюди вони взяли із собою деякі речі, а також було подано матеріальну допомогу та наділено землею під різні там садиби, городи, оранку. Саме за вказівками воєводи Арсеньєва переселенці почали будувати майбутнє місто Суми, будівництво якого було завершено в 1653 р. Про це воєвода доповідав цареві: «...велено мне, холопу твоему, быть на твоей государевой служое, в новом Сумином городище город ставить со всеми крепостями и черкас строить на вечное житие пашнею, и санными покосами, и всякими угоды... И город, государь, со всеми крепостями я, холоп твой, отделал весь в дубовом лесу и башни, и стены, и бойницы, и тайник сделал, и черкас дворами, и гумками, и огородами устроил...» [8, с. 19-20].

В дослідників немає чіткого пояснення звідки прийшов на Слобожанщину Гарасим Кондратьєв. Одна із версій зазначає, що Гарасим Кондратьєв був родом із Задніпров'я, інша версія подає інформацію, що Герасим у 1647 р. пересилився на Слобожанщину з Червоної України, а третя – з Старого міста (с. Червоне, Сумського району) [44, с. 62]. Однак багато істориків стверджують, що Герасим Кондратьєв був родом із Київщини. З впевненістю сказати з яких земель був родом Кондратьєв доволі важко.

Адже на той час і навіть у першій третині XVIII ст. поширювалась така традиція, що більшість козаків називали себе одним прізвищем (вуличне прізвисько), а насправді вони мали зовсім інше. І за власним бажанням записувались в реєстрі так, як вони бажали (здебільше зазначали не справжнє

ім'я та прізвище). Так, наприклад, сотник нижньосироватський в офіційних документах 1728 р. записаний як Григорій Калинин, а у переписі 1732 р. як Григорій Калиник (по вуличному) [8, с. 265].

До того ж достовірно не знаємо справжнього прізвища першого полковника Сумського полку. От такі історики як, Ю. Мицик, С. Плохій та І. Стороженко стверджують, що його прізвище звучить як Кондратенко [52, с. 82]. В білоцерківському полковому реєстру 18 людей записано на ім'я Герасим, 7 осіб на прізвище Кондратенко, а от Герасимом Кондратенком не зафіксовано жодної особи [44, с. 65].

Усе це можна пояснити тим, що українські прізвища «покалічені немилосердно московським звичаєм» [37, с. 75]. Тобто російські писарі спеціально, штучно їх спотворювали. Таким чином Ф. Юценка (охтирський полковник) московські писарі записали Ф. Осиповим, а осавула Охтирського слобідського полку А. Несвятипаску – А. Прокоф'євим [47, с. 42]. Як свідчить О. Корнієнко таких спотворених прізвищ у козацьких реєстрах є досить багато [44, с. 65].

З усього вище зазначеного можна зробити висновок, що ототожнити ким саме був перший полковник Сумського полку доволі важко. Але дослідники його життєвого шляху стверджують, що він володів значними статками, про що свідчать його майнові заповіти [16, с. 207-210], вкладені кошти в будівництво монастирів, Воскресенську церкву та храми Святителя Миколи і Преображення Господнього [44, с. 68].

Герасим Кондратьєв намагався підтримувати дружні зв'язки як і з московськими урядовцями та білгородським воєводою, так і гетьманською старшиною. Родина сумського полковника була пов'язана з Велецькими та Скоропадськими [47, с. 158]. Герасим Кондратьєв мав і деякі зв'язки із І. Брюховецьким, П. Дорошенком, І. Скоропадським [18, с. 393].

У джерелах можна знайти різні назви новоствореного міста Суми. Наприклад у московських документах Суми називали «Суминим городком», а на Європейській карті Менгдена та Брюса, яка була видана 1669 р. місто позначалось назвою «Сумин»[44, с. 42]. Існують три версії про походження назви міста Суми. Перша версія полягає в тому, що на місці де було збудовано саме місто було знайдено загублені полковником Кондратьєвим сумки з казною. Однак дана версія є досить сумнівна, і саме це підтверджує П. Головінський. Зокрема у своїй роботі він зазначає, що :«потерявший найденные сумы был полковник, то его полк, в котором Суми были главным городом, уже существовал, и город до наименования его Сумами от найденных сум должен был носить иное имя, но об этом предание ничего не говорит» [73, с. 233].

Друга версія полягає в тому, що назва міста походить від так званого слова «сума» що означає козацький вантаж, а третя версія полягає в тому, що назва Сум походить від назв місцевих річок – Сула, Сума. І дана версія є найбільш вірогідною.

З часом переселенці почали збільшувати територію заселення, тобто були заселені і інші слободи внаслідок чого приблизно кінця 1658 – початок 1659 рр. виник Сумський козацький полк. (Додаток Б). Умовно можна виділити декілька періодів заселення Сумського козацького слобідського полку – від кінця кінця XVI ст. до XVIII ст. Це і період формування козацтва, і період визвольної війни Б. Хмельницького, і часи Руїни, і період наступу російського царизму на автономію Гетьманщини.

Першим містечком в Сумському слобідському полку було Краснопілля. Згодом у 1650 р. поблизу Краснопілля виникла слобода Миропілля. У 1652 р. в козацькому полку виникло село Злодіївка та Тернів. Слобода Тернів здебільшого була заселена переселенцями з Чернігівщини, Полтавщини, Київщини, Житомирщини, Волині, Поділля, Львова, Замостя та Чорткова. З моменту заснування слободи і приблизно до 1643 р. на цій місцевості

проживало тільки 5 родин. Однак з часом кількість переселенців почала збільшуватись. У 1658р. до слободи пересалилось 102 родини, 134 родини в 1668 р., 60 в 1672 р., 61 родина у 1675 р. і 78 родин у 1676 р. [44, с. 76].

Наступними слободами які почали виникати в Сумському козацькому полку були Деркачівці та Вільшані. У 1653р. було засновано селище Верхня Сироватка або Суровиця (так здебільшого називали дане село протягом XVII-XVIII ст.) [77, с. 552], а через рік село Осоївка [77, с. 327]. Також було засновано такі слобіди як Лебидин, Ворожбу (1654 р.), Суджу (1664 р.) та ряд інших містечок та сіл. У 70-тих роках XVII ст. було засновано Рясне, Степанівка, Велика Чернетчина, Могриця, Великий Бобрик, Бездрик, Верхосулка, Товста та Сінне. А протягом 1680-1690рр. виникли Запсілля, Біловоди, Юноківка, Кровне, Миколаївка, Кияниця, Залісняк, Пушкарівка, Малий Востороп, Шпилівка, Веселівка, Терешківка, Бобрик, Яструбине і Веселівка, тощо [44, с. 85, 86, 87].

Кількість переселенців в козацькому полку постійно збільшувалось. Наприклад, у такій слободі як Тернах у 1653 р кількість переселенців становило 48 сімей. Проте найбільше заселення відбувалось тоді, коли сюди прибуло висилене населення з Правобережжя в часи Руїни. У 1660 р. в Сумах проживало уже 1642 козаки, 1098 міщан та 1098 піших селяни [64, с. 131, 132, 133]. В слободі Лебидин у 1681 р. проживало 2061 (403 козаків полкової служби, 553 городової служби, 1089 міщан, 16 московських гармашів) дорослих чоловіків. У 1675 р. у слободі тільки самих козаків проживало 586, а уже через два роки їхня кількість становила 780 [44, с. 77]. Зменшення кількості населення в слобідському полку спричинило те, що частина переселенців була змушена переселятись в інші козацькі полки. Так в 1700 р. мешканці Сумського полку оселились на землі біля ріки Красній.

Як в Сумському так і в інших новостворених козацьких полках велику владу у своїх руках зосереджували саме полковники. За період існування Сумського козацького полку можна нарахувати 7 полковників (Додаток Б-1).

Щодо Харкова, то варто зазначити, що у 1654 р. був заснований Харків разом із іншими містами, які згодом утворили і Харківський козацький полк. На територію майбутнього міста прийшла маленька група людей в кількості 37 сімей під керівництвом попа Івана Каркача [10, с. 23]. На освоєній території вони розпочали зводити укріплення як земляні, так і дерев'яні, а також проклали дорогу через ліс до Торських соляних промислів [8, с. 216]. А через рік, тобто в 1655 р. прийшли сюди нові переселенці, яких було приблизно кілька сот чоловік [36, с. 29].

Цікаво було б зазначити, що від початку свого виникнення аж до 1656 р. Харківська слобода підпорядковувалась Чугуєвському воєводі: «По нашему указу велено быти на нашей службе в Чугуевском уезде для городского строения в Змиеве Якову Хитрово, в Харькове воину Селифонтову и веленоим тех городов Змиевских, и Мохначевских, и Печенежских, и Харьковских, и Хорошевских черкас ведать во всем» [23, № 175, с. 376-377].

Немає одностайної думки пре те, від чого саме походить назва міста. Невідомий автор «Топографического описання Харьковского наместничества» зазначав, що місто Харків було засновано у 1653 р. Існує легенда, яка розповідала про те, що якийсь козак з ім'ям Харко з групою українців прибув сюди з Придніпров'я десь у 20-х роках XVII ст. і заснував місто, яке згодом отримало назву Харків [67, с. 7-26]. Проте не має жодних достовірних даних, про те, що назва місто погодить саме від Харка, отже дане твердження являється сумнівним.

Друга легенда розповідає те, що Андрій Квітка заснував спочатку слободу Основу, а в 1646 р. і місто Харків. І тут варто сказати що історичні дані

вказують на те, що слободу Основу Кітка не заснував, а придбав у 1713 р. у козацько-старшинській родині Донців.

Є і третя легенда, яка розповідає про те, що місто Харків отримало свою назву від ріки Харкова: «...а Лопин пала в Харкову, а Харкова пала в Уды...«А выше Донецкого городища, с правой стороны, впала в Уды речка Харкова, от городища с версту» [83, с. 62,71]. Отже дане твердження на даний момент є найбільш правильним.

Також крім Харківської слободи до Харківського полку, який сформувався близько 1660 р. увійшли і такі міста як Липці, Деркачі, Ольшане, Мерефа, Хорошів, Зміїв, Валки, Мохнач, Соколов, Хотомля, Мартове, Печеніги, Цареборисів, Маяки, Лиман, Салтів, Співаківка, Тор та Андріївка [43, с. 32-33] (Додаток В). Щодо таких міст як Мерефа, Хорошів, Зміїв, Валки, Мохнач то варто зазначити, що вони увійшли до складу полку з 1652 по 1600 рр., а Салтів аж після 1668 р.

В управлінні Харківського козацького полку були отамани і полковники. Першим отаманом харківського полку за даними перепису 1656 р. був Іван Кривошлик, а у 1659 р. був Тимофій Лаврінов [34, с. 64].

У 1660 р. в козацькому харківському полку з'явився перший полковник. Ним став Остап Вересай. А у 1665 р. полковником був кошовий Війська Запорозького Іван Сірко. Ще десь у 1660-х рр. Сірком було засновано поблизу Мерефи хутір Сірківку, яка згодом отримала назву Артемівка де проживала родина Івана Сірка. Сам Сірко довгий час перебував у Харкові з 1664-1665рр. і 1667 р. Перебування Сірка на посаді харківського полковника було не довгим Це насамперед було пов'язано з його участю у повстанні І. Брюховецького, коли Сірко на рідній Слобожанщині очолив виступ. Повстання, яке очолив Сірко підтримали переважно мешканці міст Цареборисова, Змієва, Мерефи, Валок [8, с. 65-73]. Однак, повстання не підтримували мешканці Харкова.

Участь Сірка у повстанні засвідчує його лист Брюховецькому з Мерехви 25 лютого 1668 р. В ньому Сірко просив Брюховецького щонайшвидше прислати козаків в кількості 3000 чол. Полтавського полка, щоб піти з ними на Харків [34, с. 64-65]. Після завершення полковництва І. Сірка в полку було ще 9 полковників (Додаток В-1)

Потрібно звернути увагу і на Охтирський слобідський полк. Точної дати заснування полку немає. Історики подають такі дати – 1654 р. [84, с. 20], 1658 р. та 1650-1653рр.[74, с. 332]. Однак останні роки є занадто ранніми, адже тільки у 1654 р. була заселено місто Охтирка. Таким чином Охтирський слобідський полк створювався протягом кількох років, а саме з 1655 по 1658 рр.

Саме заселення Охтирки є доволі цікавим. Слід почати з того, що Польща до 1647 р. вважала Охтирку своїм містом. Після того, як межі Слобожанщини було визначено і остаточно затверджені під впливом Російської держави Польща виселила усе українське населення на свою територію. І відтоді почалось заселення Охтирки як частини Слобідської України переселенцями з різної частини Придніпров'я. Кількість населення становило приблизно 1587 осіб [8, с. 23-33]. До складу Охтирського козацького полка крім самої Охтирка також входили і сотенні міста, а саме Мурафа, Богодухів, Колонтаїв, Красний Кут, Рублівка, Котельва, Коломак та ряд менших міст [43, с. 33] (Додаток Г)

Охтирський козацький полк також мав своїх полковників. У 1655 р. отаманом полку був Дмитрій Іванович. А першим полковником був Іван Гладкий. А з 1668 р. полковником було обрано Дем'яна Зінов'єва [34, с. 68]. Після Зінов'єва в історії козацького полку було ще 15 полковників (Додаток Г-1).

Переселенці у полку називали «сведенцями», тому, що так прозивали московських служилих людей, котрих зводили до купи для життя з різних країн у нове місто. Загалом усіх переселенців було 445 чоловік у яких було 109 жінок, 634 дитини та 72 родини у яких було 18 дітей. Переселенці були досить

заможними – вони привезли з собою 605 коней, 618 волів, 479 корів, 1473 вівці і 1091 свиней [34, с. 33-34].

Крім зазначених полків існував ще Белгородський полк, який був утворений внаслідок військової реформи, яка була проведена у 1658 р. на півдні Московії [80, с. 31]. Загалом даний козацький полк був сформований на помісній основі, тобто службу несли користувачі земельних наділів. Адже після військових дій учасники повертались до своїх домівок і займались своїми справами. Белгородський полк був як напіврегулярне військо. В 1658 р. цим військом командував воєвода Г. Г. Ромадановський. На той час на території полку проживало більше 19250 людей. До складу полку входили 3 рейтарських полки, 4 драгунських полки, 6 солдатських полків, та сотні дворянської кінноти [80, с. 32].

Значні зміни в структурі Белгородського полка було зумовлено включенням до його складу Острогозького, Сумського, Охтирського та Харківського, а також Колонтаївського та Зміївського полків [9, с. 55]. Території усіх цих шести полків у 1660 р. часто обмежувалися тільки полковим містом. Такі міста, як Салтів, Печеніги, Вільшана поблизу Харкова [32, с. 137], а також Путивль, Кам'яне, Недригайлів, Вільшана поблизу Сум [94, с. 547-549] не залежали від полковників «черкаських» полків. Загалом у 1663р. існували тільки два полки із шести зазначених вище [70, с. 7]. У 70-х рр. XVII ст. замість Белгорода адміністративним центром полку став Курськ, який є більш спокійним, віддаленішим від татар.

Про такі козацькі полки як Колонтаївський та Зміївський зберіглося до наших днів досить мало інформації. Також недостатньо інформації і про черкаський полк у м. Воронеж на чолі з полковником Юхимом Видренком [75, с. 635]. Також можна зазначити що була спроба створити під час будівництва укріплень у 1683 р навколо міста Полатова окремих слобідський Новополатовський полк [75, с. 636].

Потрібно згадати і Балаклійський слобідський полк, який утворився у 1669 р. Сама дата виникнення козацького слобідського полку є досить суперечлива. Д. Г. Гумилёвский, який більш відомий як Філарет зазначає, що: «за паперами Яківа Євстафійовича Яків Чернігівець з 1668 р. постійно називається полковником» [101, с. 120]. А російський історик Загоровский вказував на те, що з 1672 р. Чернігівець називався полковником Балаклійського слобідського полку [80, с. 67]. Яків Чернігівець, за різними даними, був чернігівським полковником [75, с. 634], брав участь у повстанні Барабаша і Пушкаря [46, с. 22], був зв'язковим між Яковом Сомком, який був наказний гетьман, та Григорієм Ромодановським. Отримав довіру російського уряду і був призначений Балаклійським полковником. Однак, уже у 1678 р. його було усунуто від керівництва Балаклійським полком, а десь 1678-1680 рр. Чернігівець помирає.

До основних заслуг полковника Чернігівця слід віднести освоєння територій і будівництво міст, які в подальшому стали основою козацького Балаклійського полку. Загалом Яків Чернігівець збудував 6 міст – Балаклію, Андрієві Лози, Бишкин, Савинці, Лиман та кріпость Ізюм [34, с. 34].

У 1663р. Чернігівець отримав дозвіл біля гирла річки Балаклійки заснувати місто, яке в майбутньому назветься Балаклія. Територія, де було зведено місто, омивалась трьома річками – Балаклійкою, довжина якої становила 18 верст, Середньою Балаклійкою, довжина 26 верст та Сухою Балаклійкою, 25 верст. Яків Чернігівець вирішив зводити місто з лівого боку Середньої Балаклійки при впадіння в неї Сухої Балаклійки [66, с. 149].

Наступником Я. Чернігівця повинен був стати Григорій Донець. Однак управляти своїм Харківським полком та Балаклійським одночасно йому було не під силу. З того часу у полку почав керувати наказний полковник. У 1677 р. таким наказним полковником стає Гаврило Могилка – сивинський сотник. Через рік до царського уряду надійшла чолобитна від колишнього осавула

Харківського полку, сотника Романа Яницького з проханням дозволити йому бути у Балаклії полковником. Дана чолобитна царським урядом була одразу відхилена, тому що, полковником у Балаклії повинен був стати харківський полковник Григорій Донець.

За даними перепису 1677 р. у Балаклії, окрім полковника, перебувало ще дві особи, які охороняли і стежили за воротами фортець, їх часто ще називали «воротники», 319 козаків «городової служби», загалом кількість місцевого населення становила 355 осіб. За даними перепису 1679 р. можна простежити значне збільшення міського населення, кількість полкових козаків становило 246 чоловік, а городових 249 [66, с. 145]. Одразу після заснування Балаклії у 1663 р. було засновано поселення Бишкин [40, с. 48].

Безперечно в процесі освоєння територій і будівництво міст Балаклійського слобідського полку потрібно згадати і про поселення Савинці, яке часто ще називали Савинський. Заселення козаками Савинців розпочалось у 1671 р. на чолі з сотником Гаврилом Могилкою. Однак чолобитні про виникнення поселення надходили від Чернігівця.

Освоївшись переселенці зіткнулись з найбільшим лихом людства - голодом. Голод був спричинений тим, що внаслідок постійних татарських набігів займатись землеробством стало небезпечно. Козаки покладали усі свої сподівання на «царське жалування» – надання хлібного провіанту московським урядом. Якщо в 1671 р. населення отримало свої хлібні припаси, то уже наступних роках таке «царське жалування» місцеве населення не отримало. Не маючи іншого варіанту населення почало покидати місто Савинський. Бажаючи зберегти поселення Яків Чернігівець у 1674 р. почав активно випрошувати хліба в московських урядовців [102, с. 72-75]. Йому це вдалось і з часом кількість місцевого населення усе збільшувалась і збільшувалась. У 1680 р. російським воєводою Григорієм Косагою було нараховано близько 200 дворів переселенців

[80, с. 178]. На початку 70-х рр. XVII ст. у Балаклійському слобідському полку виникли ще два поселення – Лиман та Андрієві Лози (сучасна Андрієвка).

Межі Балаклійського полку розширились в результаті колонізації території над річкою Берекою та понад середньою і нижньою течією Осколу. Дані про поселення на берегах річки Берекою є доволі фрагментарні, не має даних, які б засвідчували про те, що на цій території були постійні козацькі поселень. Варто відзначити і те, що до 1680 р. на Берецькому перелазі господарями почувались не козацтво, а татари, як стверджує В. Загоровский: «татары ходят лесом между озер, потому что городов рядом нет» [80, с. 179].

Переселяючись на Слобожанщину козацтво стикалось із загрозою з боку татар. З метою свого захисту козацтву було потрібно укріплюватись над берегами середньою і нижньою течією Осколу. З кінця XVI – початку XVII ст. на берегах річки існували уже такі російські фортеці, як Валуйки та Новий Оскол.

Першим козацьким поселенням над берегами протоків Дінця стало містечко Дворічна, історія виникнення, якого датується близько 1666 р. Саме Василь Бакаринський – слобідський козак «старого виїзду» (козак, який оселився на Слобожанщині ще за довго до будівництва Білгородської укріпленої лінії 1656-58 рр.) з міста Нового Осколу запропонував на місцевості нижче від Валуйок, між Дворічних на татарському перелазі, на річці Осколі звести місто. В. Бакаринський закликав населення «из малороссийских городов и из-за Днепра» до заселення слободи. Даним питанням почав займатись Розрядний приказ. Відповідно царським урядом таке рішення було схвалено.

Куп'янки це наступне містечко, яке виникло навколо берегів Осколу. На сьогоднішній час поселення носить назву Куп'янськ. Час його виникнення датується 1655 р. Однак дане твердження викликає сумнів. І не даремно. Адже перша достовірна згадка про Куп'янки датується тільки 1675 р. Мабуть помилкове твердження спричинене тим, що Філарет 1662 р. датує будівництво

куп'янського Покровського храму [102, с. 204]. Отже, 1675 р. Іван Трохимов, який згадується як дворічанський сотник 1677 р. від білгородського воєводи отримує лист про те, що «черкашенин» отримує дозвіл на будівництво поселення біля Осинового перелазу на річці Оскіл. Однак, Іван Трохимов, не дослухаючись до порад Григорія Ромодановського, побудував козацьку слободу далі на північ, у гирлі річки Куп'янки. Куп'янки з усіх козацьких поселень була найменшою, на 1680 р. там проживало тільки 8 переселенських сімей [80, с. 185-186]. Наприкінці 70-х рр. обоє поселень переходять під керівництво Харківського полковника Григорія Донця.

У 1677 р. Балаклійський слобідський полк припиняє своє існування. Основною причиною скасування цього полку можна вказати сутички, які відбувались між козаками полку та цареборисівськими російськими служилими.

Потрібно згадати і про такий слобідський полк як Ізюмський. Процес заселення Ізюма, який розпочав Чернігівець згодом продовжив харківський полковник Григорій Донець. Ізюм у 1685 р. став центром Ізюмського слобідського полку. Першим полковником полку став Костянтин Григорович Донець-Захаржевський. Також на цю посаду царською грамотою призначався і його батько: «Наказано Григорію жити в Ізюмі й писатися харківським полковником, в у Харкові бути його сину Костянтину наказним полковником... наказано Костянтину Донцю у того ж полку бути полковником разом із батьком жити Костянтину в Ізюмі й писатися ізюмським полковником» [8, с. 18]. Також в Ізюмському козацькому полку було ще 10 полковників.(Додаток Д)

Поштовхом до переселення та одночасно засвоєння козацького полку послугувала поразка брацлавського полковника Нечая під Краснопіллям та Богдана Хмельницького у битві під Берестечком. Адже саме після їхніх поразок посилювався утиск зі сторони поляків. Найбільшого утиску зазнавали козаки, які проживали біля польського кордону між такими річками як Стиреть, Случчю, Прип'іття та Сожем [72, с. 15].

Козацтво довго терпіло гноблення, бо ніяк не могло наважитись покинути рідні домівки. Однак у 1651 р. козацтво все ж таке, тікаючи від польського свавілля, вирушило у далеку дорогу. Вирушаючи у дорогу козацтво взяло із собою усе своє майно і худобу. Просуваючись в глиб Слобідської України переселенці зупинились на землях біля річки, яка впадає в Донець і на якій був побудований так званий Ізюмський окоп – Ізюмець. Вірогідно, що назва козацького полку походить від назви даної ріки.

Прийшовши на ці землі козацька старшина повідомила про свій прихід, про бажання освоїти дану територію і про наміри захищати велику Московську державу від нападів степовиків. Відповіді із Москви довго не довилось чекати: « не препятствовать ни вь чемь переселенцямь» [72, с. 17]. І з того часу розпочалось заселення майбутнього Ізюмського козацького полку.

Ізюмський слобідський полк займав територію від Тора на півдні до Валушок на півночі. Територію омивали три річки – Донець, Оскол, Красна. Найбільші сотенні центри в козацькому полку були розміщені в Андріївці, Вовчанську, Гороховатці, Дворічному, Кам'янці, Куп'янці, Лимані, Мартовому, Мохначі, Печенігах, Савинцях, Сватовій Лучці, Торі, Цареборисові та Ямполі.(Додаток Д-1).

Два козацькі полки, Харківський і Ізюмський мали міцні зв'язки між собою. Передусім це було пов'язано з тим, що як і в Харківському, так і в Ізюмському управляла династія Донців-Шидловських. Однак Ізюмський слобідський полк самостійно довго не проіснував. Майже з моменту виникнення (1685 р.) і до 1688 р. козацький полк існував в рамках Харківського полку.

Доволі часто мешканців слобідських полків називали «черкасами». Здебільшого це було пов'язано із тим, що перші з них були вихідцями саме із Черкаського повіту. Відомий письменник Г. Ф. Квітка-Основ'яненко вважає, що така назва була їм дарована, а от уже через деякий час і узаконена [43, с. 33-34].

Між козацькими слобідськими полками та Гетьманщиною було дещо спільне. Першою такою спільною ланкою був устрій. Насамперед це було пов'язано з тим, що керівниками у козацьких полках часто були переселенці, які мали досвід управління у роки Національно-визвольної війни. Саме такі переселенці з великим бажанням приймалися царським урядом. До речі їм часто було доручено такі завдання, як то організацію переселенців та формування військових загонів.

Схожість устрою насамперед полягала в тому, що в слобідських полках існувала виборча система заміщення посад. Григорій Донець починав свій кар'єрний ріст з простого козаком, яким був у 1660 р. [32, с. 149], а уже в 1662 р. займав посаду десятника, в 1666 р. сотника, і в 1668р. полковника [47, с. 38].

Можна простежити і зворотний бік заміщення посад. Так, Кіндрат Гаврилов, який у 1675 р. був острогозьким полковником, був усунутий у 1677 р. з посади за зловживання [18, с. 246], а в 1681 р. значиться лише як колишній полковник [90, с. 183].

Також була і відмінність між внутрішнім устроєм Гетьманщини та Слобожанщини. Відмінність полягала в тому, що основне правління над ними здійснював не гетьман а белгородський воєвода Ромодановський. Насамперед Ромодановський виступав як основна об'єднуюча ланка усіх слобідських полків. І саме це давало йому право призначати полковників за «своим рассмотрельником» [75, с. 634].

Слобожанщина доволі часто ставала місцем перебування опозиційних старшин, які негативно ставились до політики гетьмана [63, с. 18-20]. Козацькі слобідські полки стали прихистком для опозиції гетьмана Виговського, також для прихильників полтавського полковника Мартина Пушкаря, а саме Іванові Донцеві, який оселився в Сумах, Якову Барабашеві, який оселився в Охтирці, де одразу розпочав сутичку з місцевим населенням та Степанові Довгалю, який оселився в Харкові.

Також часто спостерігалось таке явище, як втеча старшин слобідських полків на Гетьманщину. Передусім це було спричинено суперечками між слобідськими козаками та царським урядом, а також подіями в період Руїни. Таким чином у 1663-1669 рр. охтирський полковник Гладкий стає полковником на Запоріжжі [2, № 69, с. 139], а у 1669-1672 рр. миргородським полковником стає екзильний харківський полковник І. Дуб'яга [3, № 152, с. 825].

Існує два основних джерела утворення старшини в козацьких слобідських полках. Першим джерело були вихідці із колишньої старшина з Гетьманщини, які були змушені переселитись на Слобожанщину через свою діяльність особливо політичну. Загалом Гетьманська влада ставилась негативно до переселення за російський кордон. М. Грушевський зазначав, що: «при кожній спробі повстання проти гетьманського осередку чи против старшини сі приграничні емігранти могли дати дуже небезпечні контингенти» [37, с. 227]. Другим джерелом були вихідці з «поспільства», тобто особи обрані громадою для управління своїм полком [47, с. 33-37]. Крім козацького управління у полках існувало ще і російське, насамперед воєводське, якому підпорядковувались і російське населення Слобідської України, і переселенці з інших територій України не полкової служби.

Система управління козацькими слобідськими полками мала деяку проблему. Вона полягала в тому, що була одночасно запроваджена система виборності старшини і призначень московським урядом. Про це свідчать події, коли в Харківському полку обрали полковника після заколоту І. Сірка, обрання полковника в Сумах на «чорній раді», два рази обирали полковника в Острогозьку. В Острогозькому полку часто обирали сотників та усували їх від влади. У 1683р. було усунено Ф. Шкарпетка в Усерді, а у 1689 р. Івана Хорунженка в Яндовиші [12, с. 22].

Виборність слобідських полковників мала свої характерні риси. Кандидатура на полковника чи сотника повинна була бути затверджена урядом

чи белгородським воєводою. Для затвердження кандидатури подавалась заручна чолобитна про бажання мати певну особу полковником чи сотником. За згоди царського уряду надходила жалувана грамота на полковництво, а якщо кандидатура не підходила, то відповідно вибори не затверджувались. Так для Охтирського полку в 1679 р. кандидатура С. Ружинського [36, с. 281-288], а в 1692 р. І. Перехреста та М. Васильовича [47, с. 41] були не затвержені. Коли ж яксь кандидатуру було обрано, то заборонялось без дозволу уряду чи белгородського воєводи переобирати її чи усувати.

Не завжди козаки згоджувались на рішення царського уряду, проявляли непослух і супротив. Найбільше це можна простежити в Сумах, Острогозькому та Охтирському полках. Непослух з боку старшин і козацтва в Сумах спостерігався у 1661 р., коли відбувалась «чорна рада» на якій було усунено з посади полковника Г. Кондратьєва, а на його місце було призначено К. Леонтєва. Проте Леонтєв керував Сумським слобідським полком не сам, а разом з Ф. Крістенком. Подальші суперечки і з воєводою У. Шамордіним і з старшиною спричинило те, що К. Леонтєв вирушив до Москви для затвердження своїх прав. Проте подорож завершилась зовсім не так, як очікував Леонтєв. Його було звинувачено царським урядом у «чварах» і відправлено у заслання. Однак, до місця призначення він так і не прибув, бо помер по дорозі на заслання.

У Острогозькому полку проблема із виборами полковника виникла одразу після страти полковника І. Дзинковського. Його наступником став колишній наказний полковник Г. Карабута. Проте і він довго не управляв козацьким полком тому, що через кілька років помер. Після Г. Карабута полковником стає К. Гаврилов. Однак, його суворі методи управління змусили московський уряд дозволити полковим козакам провести наступні вибори. Острогожці обрали не козака, а іноземця – Ф. Сербина. Але і він був нетривалий час, бо через рік помирає. Після його смерті в керівництво полку було внесено зміни – було

поєднано посаду воєводи і полковника. Це насамперед пов'язане з бажанням царського уряду вдосконалити управління козацьким полком. Наступним полковником стає теж іноземець І. Саса [76, с. 3]. Протягом наступних двадцяти років з 1678 по 1698 рр. полковниками у Острогозькому полку ставали іноземці.

Цікаві приклади боротьби за владу можна простежити в Охтирському слобідському полку у 1678 р. коли внаслідок бунту, до якого був причетний сам російський приказний Р. Маслов полковником стає С. Ружинський, який був зятем покійного полковника Д. Зинов'єва. Однак за бунт «завоєводчика» з прибічниками заслано на околиці Архангельська [93, с. 417].

Протягом 1689-1694 рр. в Охтирському слобідському полку знов відбувалась боротьба за владу. Усе розпочалось з Кримського походу 1688 р. під час якого було поранено полковника І. Перехреста. Правління Перехреста відзначилось певними свавіллями, яке викликало незадоволення, як з боку старшин, так і з боку козаків. Внаслідок чого Перехреста було усунено, а на посаду полковника було висунуто дві кандидатури – Р. Кондратьєва і К. Донця. Однак козацтво ініціативу взяли в свої руки і проголосили новим полковником осавула А. Несвятипаску (Прокоф'єва), а не запропоновані кандидатури. Далі події розвивались дуже активно, кандидатури полковників змінювались одна за одною. Наступним полковником в 1690 р. було обрано лебединського воєводу М. Васильовича (колишній гадяцький полковник, небож страченого гетьмана І. Самойловича), однак найближчим часом його було усунено московським урядом [19, с. 20]. Далі в Охтирському слобідському полку відбувається справжня боротьба за полковництво між М. Уманцем та А. Прокоф'євим, а М. Васильович не полишив уряд. У 1694 р. полковником в Охтирці стає Ф. Осипов (колишній писар Харківського полку), однак на посаді він перебував не довго. Остаточно боротьба за полковництво в Охтирському слобідському полку завершилось тим, що полковництво було повернене І. Перехресту.

Найбільша частина старшин в козацьких слобідських полках були українського походження тобто «черкесами». Були старшини і російського походження. Це і охтирський полковник 1680 р. С. Каменєв і воєвода І. Тев'яшов, який з 1704 р. стає острогозьким полковником [81, с. 19], а у 1655-1660 рр. сотником в Харкові був донський кормовий козак К. Сатин [8, с. 528]. За етнічним походженням старшини були і євреї-вихрести, і навіть молдавани. До євреїв-вихрестів можна віднести охтирського полковника І. Перехреста, а також харківського осавула 1680 р. І. М. Лейба [67, с. 78]. А білопільський сотник С. Кукол вважав себе молдаванином [87, с. 2]. Як було уже зазначено вище, козацькими старшинами ставали і іноземці – острогозькі полковники І. Сас (В. Данилевич вважав його англійцем) та П. Буларт [76, с. 8-9].

До кінця 80р. XVII ст. система управління козацькими полками залишалась незмінною. Полки були під контролем белгородського воєводи Ромодановського, а підготовка усіх документів здійснювалась в Белгородському столі Розряду.

Посади в полках ділились на певні групи. Першу групу становлять основні посади, а другу допоміжні. Щодо основних, то слід зазначити, що вони здійснюють своє керівництво у всіх сферах життєдіяльності полка. До основних посад можна віднести полковника, наказного полковника, сотника, який у своїй діяльності повністю був підзвітний полковнику [42, с. 640]. Такі посади як полковник та сотник здебільшого обирали, а от посаду наказного полковника тільки призначали. Право призначати мав власне полковник або белгородський полковник, а починаючи з 1706 р. і бригадир.

Найвищою посадою у козацькому полку був полковник. Він мав найбільше повноважень і авторитету, однак усі свої дії повинен узгоджувати з царським урядом. До його основних сфер діяльності входила військова (керування полковими козаками під час походів, набір до війська, тощо), судова (висунення вироку, вирішення таких питань, які стосувались розподілу

маєностей, чи то кримінальних справ), земельна (розподіл земель, дозвіл на «займанщину», тощо) та фінансова (збір мита, податків та провіанту в разі голоду). До основних клейнод полковника слід віднести пернач чи шестопер (шестигранна булава), яка виготовлялась з золота чи срібла та прикрашалась дорогими каміннями, полковий прапор (хоругва), на якому зображувався лик Божої матері або Святого Угодника, що вважався покровителем полку, гербова полковницький печатка [73, с. 68].

Суть допоміжних посад розкривається в самій назві, тобто вони допомагали полковнику, чи то наказному полковнику, чи то сотнику у певній галузі життєдіяльності козацького полка. До складу допоміжних посад входили обозний, суддя, осавули, хорунжі, городові отамани, писарі, митні голови а також литаврщики, отамани [42, с. 640].

Власне обозний відав спорядженням а також головував під час виборів полковника. Суддя займався цивільними справами – майновими, земельними. Відповідальним за стан війська, за його бойову готовність був осавул. Хорунжі були відповідальні за зберігання прапора та були посланцями з певних важливих питань, а за стан укріплень козацького полку несли відповідальність городові отамани.

Отже, можна зробити висновок, що до середини XVI ст. Слобожанщина приставляла собою «Дике поле». Однак починаючи з XVII ст. відбувається активне заселення Слобідської України з Правобережжя, Центральної України, Запорозжя. Крім того формування козацьких слобідських полків відбувалось внаслідок проведення московським урядом політики, яка перш за все була спрямована на зміцнення південних кордонів держави. Внаслідок чого починаючи з II половини XVII ст. утворюються козацькі слобідські полки - Острогозький, Сумський, Харківський, Охтирський, Белгородський, Колонтаївський, Зміївський, Балаклійський та Ізюмський.

Розділ II. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ СЛОБІДСЬКИХ ПОЛКІВ

Можна простежити, що більша кількість військових дій розпочинається саме з прикордоння. Починаючи з XVII ст. Московія зосереджувала усю свою увагу на південне прикордоння, адже саме із цієї території була найбільша небезпека від татар. Незважаючи навіть на те, що Московська держава до 1685 р. сплачувала кримському ханові данину, напади степовиків були постійними.

Власне і територія Слобожанщина вабила до себе степовиків. Так у середині XVII ст. татари розмістились поблизу Валок, на верхів'ях Самари та Орелі знаходились постійні оселі степовиків. Переселяючись на Слобожанщину населення розуміло, що їм доведеться вести постійну боротьбу з татарською агресією. У цій боротьбі місцеве населення розраховувало не тільки на власні сили, а й на допомогу з боку Москви. Одночасно і могутня держава покладала великі сподівання на допомогу з боку українських переселенців проти постійних татарських нападів.

Насамперед допомога зі сторони Москви полягала в будівництві міст та укріплених споруд. За розпорядженням царя Михайла Федоровича в листопаді-грудні 1637 р. було відправлено делегацію у складі трьох осіб – Федора Вахрамєєва, Сухотіна та Овсія Юрєва з місією окреслити місцевість для будівництва майбутніх міст та укріплень [58, с. 77]. З таким самим завданням розвідка відбулась і в 1647 р. в результаті якої розпочалось зведення оборонної споруди на берегах річок Мерли і Ворскли [9, с. 47].

Будівництву міст на Слобідській Україні приділяли значну увагу. Особливо увага приділялась вибору місцевості для будівництва. Переважно місто зводились на берегах річок. Передусім це було пов'язано з тим, що річки використовували як природній захист від ворогів. Також для захисту свого міста мешканці навкруг нього викопували широкі та глибокі рови. Відповідно

за ровом робили великий земляний вал, який зміцнювали дерев'яною стіною. Наприклад місто Чугуїв - одне із перших міст на Слобідській Україні було захищено ровом із трьох сторін. а також навкруги рова був зведений земляний вал [58, с. 78]. Є доволі цікавий опис оборони міста: «город Чугуев ставлен обламы и стены обрублены дубовим лесом, тарасы землею засыпаны, по городу помещены коровати, и обламы обрублены, и котки покладены дубовые» [8, с. 61]. Крім того для оборони Чугуєва в місті перебували військовий гарнізон, який нараховував близько 200 російських службовців. Після 1640 р. гарнізон складався не тільки російських, але й українських переселенців. Такий військовий гарнізон обороняв Валки, Зміїв, Харків, Цереборисов та Салтівське городище від неочікуваних гостей.

Крім того важливим елементом під час оборони від чужоземців була наявність спостережного пункту. На маяку вели спостереження як козацтво, так і московські військовослужбовці. Побачивши ворога, вартіві подавали звістку про напад ворогів, за допомогою вогню та диму, пострілів з гармат та через гінців.

Ефективність використання спостережного пункту можна побачити в 1694 р. коли полтавські вартіві помітили наближення татар і одразу сповістили про це водолазьким козакам, а ті переказали харківському полковнику. Відповідно полковник передав звістку про наступ п'ятитисячного татарського загону белгородському воєводі. Не чекаючи ні хвилини білгородський воєвода видає наказ воєводі Чугуєвському, щоб той разом із своїм загonom розмістився біля Харківського, Ізюмського та Охтирського полку. Така згуртованість козацтва не дала можливості для подальшого просування степовиків в глиб Слобожанщини.

Кожен козацький слобідський полк мав свої оборонні укріплення, які відрізнялись одна від одної своєю міцністю. Наприклад Харківська оборонна споруда була побудована на старинному городищі. Її будівництво було

розпочато у 1654 р., а завершено у 1658 р. Стіна харківської оборонної споруди являла собою частокіл з обламами тарасами та котками. Довжина її становила 475 сажнів, а внаслідок добудови, яка проводилась в 1660 р. фортеця на 240 сажнів стала довшою. Харківська фортеця була побудована з 10 баштами [58, с. 82]. У фортеці був резервуар для води, довжина якого становила 16 сажнів, 7 колодязів, 12 гармат, 3 з яких були калавурні та викопаний рів навколо стіни глибиною та шириною 2 сажнів. У 1709 р. за наказом Петра Великого проводились роботи для зміцнення оборонної споруди, а також підвищення земляного валу та збільшення бастионів і форштатів до 5. Незважаючи на це у 1767 р. Харківська кріпость потребувала ремонтних робіт [44, с. 58].

Охтирська оборона споруда мала 1618 сажнів, 14 башт та 9 гармат. Ще більшою за Охтирську була Сумська кріпость. Стіна сумської оборонної споруди була 3426 сажнів, 27 башт, 12 гармат та рів 3500 сажнів. Острогозька кріпость мала 407 сажнів і 9 башт, 14 гармат, однак у 70-х рр. оборона споруда зазнала кардинальних змін і уже налічувала 19 гармат, 920 сажнів рів та вал із 32 баштами [34, с. 58].

Ізюм мав аж дві оборонних споруди – малу та велику. Як велика, так і мала кріпость були побудовані за наказом Харківського полковника Г. Донця. Доволі цікаве є те, що обороні споруди в Ізюмі простояли досить довгий час.

За весь час будівництва міст то оборонних споруд на Слобожанщині Росія витратила немалі грошові витрати. Таким чином під час зведення міст Хотмизька та Вільного було витрачено зі сторони Московії 13532 карбованців, а на будівництво 50 міст загальна сума становила 500000 карбованців [58, с. 84]. Також за рахунок Російської держави до оборонних споруд на Слобожанщині постачали і боєприпаси. Тільки у 1668р. було доставлено 757 мушкетів, 5775 ядер, близько 600 пудів порогу та близько 500 свинцю [8, с. 54-74]. Будівництво оборонних споруд забезпечувало успішний захист від степовиків, які здійснювали свої напади цілими ордами, якими керував особисто хан.

Переважно татарські напади мали грабіжницький характер. Як зазначав Блез-де-Віжінер (французький дипломат, криптограф, алхімік та астролог): «татари не визнають іншого заняття, крім війни, тобто несподіваних наскоків, які супроводяться вбивствами та грабунками» [58, с. 73].

В історії Слобідської України можна виділити два значних нападів та безліч маленьких. Перший такий грандіозний напад відбувся у 1680 р. під час якого було знищено безліч поселень таких повітів Слобожанщини як Харківського, Богодухівського та Охтирського. Отже в Харківському повіті знищення зазнали - Деркачі, Лозова, Липці, Борщова, Жихор, в Богодухівському це – Богодухів та Павлівка, а Валки, Огульці, Сінне, Перекоп Валківського, Ольшана, Краснокутськ і Городне належали до Охтирського повіту. Усі три козацькі полки внаслідок нападу зазнали нещівних руйнувань. Руйнувались та палились цілі села, хати та навіть церкви. У Борщеві церкву було пограбовано, а у Перекопі спалено. У Павлиці було спалено 400 дворів, в тому ж Перекопі 81.

Але найбільшим ударом для місцевого населення було захоплення мешканців у неволю та вивіз свійських тварин. Таким чином у Борщевому було взято у полон 71 особу козаків, 74 осіб поспільства та 47 осіб великоросіян. У козаків степовиками було захоплено 86 волів, 18 корів, 19 коней та 8790 овець, у поспільства 20 волів, 40 корів, 3 коня, 915 овець, а у великоросіян 133 тварин. У Богодухові кількість полонених становило 233 особи, а 49 осіб 1566 свійських тварин, 2043 бджолів, 600 великих дерев'яних посудинь, які були наповнені горілкою та 19 бочків наповненні пивом у Павлівці. Щодо Охтирського повіту, то у неволю було вивезено 527 осіб, з Сінного - 61, Ольшанці - 89, 117 з Валківського повіту, 102 з Краснокутська та 118 з Городного [34, с. 49].

Другий такий значний напад татар на Слобожанщину відбувся у 1691 р. і основна сила степовиків була спрямована на Чугуївський повіт, Зміїв, Лиман та Бишкін. За своєю жорстокістю він не поступався першому, татари не жаліли нікого – ні дорослих, ні дітей. У неволю було вивезено багато козацького люду -

838 (115 козаків, 238 дорослих, 484 дітей, 1 піп) та 1009 осіб жіночої статі (537 дітей, 341 дівчат, 131 жінок). Було багато вбитих (11 осіб, 30 соратників та 17 дітей) і тих, які були спалені (16 чол. та 11 жінок). Нападники на цьому не зупинились. Із зазначених територій масово вивозились свійські тварини - 4902 великої рогатої худоби, 1358 коней, 2272 корів та волів і така ж сама кількість овець і кіз [34, с. 49-50].

Щодо менш значних татарських нападів, то їх неможливо перерахувати. У 1690 р. степовики плондрували Ізюмом. Напад був здійснений тоді, коли мешканці після закінчення служби виходили з церкви. Наступний напад був здійснений у 1678 р. на Савинськ. Багато люду було взято у полон, а їхню худобу вивезено. Того ж року татарами було спалено слободу Дворічну. Найбільших зазіхань з боку степовиків зазнавали Ізюмський та Острогозький козацькі полки, адже саме вони були пограничними.

Також постійних татарських нападів зазнавали і інші козацькі слобідські полки. Щодо Балаклійського полку то перша сутичка з степовиками відбулась у 1673 р. 24 квітня полковник Яків Чернігівець доніс до відома Федору Соковину – чугуєвському воєводі те, що відправлена ним розвідка на Шабалину долину (ймовірно с. Шебелинка) повідомила, що цією місциною проїхались татари [101, с. 129]. Наступну звістку Федору Соковину про татар повідомив сотник з містечка Печеніги. Зміст повідомлення був нерадісним, зокрема він зазначав, що степовики перебувають на річці Сенькові а також, те, що Балаклійський полковник Чернігівець втратив багатьох своїх козаків під час зустрічі з степовиками [101, с. 130]. Того ж року нападники навідались до Мерефи. Незрозуміло яким чином козацтво та старшина довідалась про те, що татари перебувають на річці Берестовеньці і готуються до нових наступів. Усе це змусило Ромадановського вислати на південь для боротьби з нашествиям татар харківського полковника Г. Донця з полком.

Постійні набіги степовиків продовжувались. У 1673 р. татари знову перетнули річку Оскіл [101, с. 130], а 8 липня: «приїхав до Балаклії козак полковий, житель балаклійський, із пасіки й сказав: «орда сильна стоїть на Береці, й остаточно невідомо, куди вона поверне, ганялись татари за пасічниками, і ті насилу втекли до лісу» [101, с. 253].

Наступна звістка про наближення татар до Балаклійського полку датується 4 квітня 1675 р. Сотник Панас Трохимов розказав балаклійському полковнику те, що за Осколом перебувають татари. Реакція на таку звістку у Чернігівця була миттєвою. Він пише листа до московського уряду з прохання у тому, щоб у союзі із харківським полковником Г. Донцем: «піти війною й прогнати ворога з тих кочовищ. А що в тебе з приводу того учиниться, відписати до мене в Бурлук» [101, с. 131] Отримавши схвальне рішення козацтво на чолі з полковником 16 травня вирушили до Оскіл і дійшли навіть до Валуйок, однак степовиків так і не зустріли. Проте на татар не довелось довго чекати. 8 червня 1675р. в бою біля річки Ізюм зіткнулись татари із козацьким полком. Результат сутички був на користь козацтва, їм вдалось захопити шістьох азовських татар. З уст полонених козацтво довідалось, що татари збираються біля Азова, щоб вирушити на прикордонні міста.

У 1676 р. нова загроза зіткнення татар з балаклійськими козаками біля річки Кам'янці. Протягом 1677-1678 рр. рейди степовиків на слобідській полк набули неабиякого розмаху. Насамперед це було пов'язано з боротьбою за Чигирин (столиця Гетьманщини) між Москвою та Османською імперією. У 1678 р. 21 липня ногайські та азовські татари здійснили напад на Савинський. Балаклійське козацтво під керівництвом сотника Гаврило Могилкою півтора дня перебували в облозі, а тим часом татари на чолі з Сінеєм-агою полонили населення, яке залишились поза межами фортеці та вивозили домашніх тварин [80, с. 99].

Харківський козацький полк теж зазнавав постійних нападів. Історія їхніх сутичок розпочалась з того, що 1680 р. степовиків було розбито під Харковом Донцем. Через декілька років, у 1687 р. п'ятитисячна Озовська орда здійснила напад не тільки на Харківський а й на Ізюмський козацький полк. Але і цей похід був невдалий для татар, вони зазнали поразки від харківського полковника. У 1710 р. і наступні роки татари здійснювали уже для себе вдалі походи на Харківський полк і навіть дійшли до самого Харкова [34, с. 50]. З усіх козацьких полків найменших зазіхань від степовиків зазнавав Сумський полк.

За часи татарського пляндрування Слобожанщиною у неволі опинились тисячі полонених. Невільників утримували власне у самому Криму, або відправляли на примусову роботу до Царьграду на турецькі галери, або продавали їх у Малу Азію.

Не витримуючи важкої долі полонені вдавались до втечі. Однак, бували поодинокі випадки, коли все ж таки їм вдавалось це. Як от у 1681 р. козаку на ім'я Левко Ус вдалось вирватись від степовиків по дорозі до Азова. Усе відбувалось наступним чином. Степовики захопили їх у полон тоді, коли козаки рубали у лісі дрова, разом із 4 полоненими до Азова було відряджено 5 татар, Левко спочатку розв'язався і сам убив 3 татар, розв'язав інших і уже разом вбили 2 інших [34, с. 52]. Існує і згадка про те, що Уляна Свиначева, яка була донькою посполитого села Нової Водолажки теж вирвалась від татар. Їй вдалось втекти від степовиків тоді, коли вони перебували у Великому Лузі біля річки Карачакраком в ночі. Тікаючи дівчина натрапила на полтавських козаків, які допомогли їй добратись до Полтави. А з Полтави Уляна уже добралась до своєї рідної домівки.

Бували і випадки коли полонених викупували. Наприклад із татарського полону було викуплений піп Михайлов. Перебуваючи у Гієвці (слобода в Ізюмському козацькому полку) він потрапив у полон до ногайських татар. Його було відправлено до міста Карасев, що знаходиться у Криму. З Криму попа було

направлено до Кафи. Саме в Кафі турчин викупив його. Згодом він перепродав попа Михайлова дервишову на каторгу, на якій перебував аж до березня 1739 р. З каторги викупив Михайлова за 270 карбованців козак на ім'я Дмитро з Ніжинського полку. Одразу після звільнення з полону попу була видана грамота на збір грошей для козака Дмитра за його викуп. З неволі був викуплений і коломацький піп греком за 170 талярів, а його дружину і дітей за 300 талярів [34, с. 52]. Також через два роки неволі греком Мілевським за 70 талярів був викуплений слобожанин Барабаш.

Однак більших полонених так і залежались доживати свого віку у неволі. От як Іван Бутов 30 років перебував у полоні, а Павел Павлов, який був охтирським осавулом так і помер перебуваючи у полоні в Криму. Постійні напади степовиків, біди які вони проносили із своїм приходом та страждання полонених передавались в народних піснях [78, с. 75; 38, с. 14-16].

Слобідські козацькі полки, відбиваючи набіги кримчаків, допомагали своїми збройними формуваннями і у вирішенні військово-стратегічних проблем на території Гетьманщини. Так в 1658-1660 рр. вони приймали участь у протистоянні з Виговським під Конотопом, допомагали Ю. Хмельницькому у боротьбі з Польщею [5, № 34, с. 66]. Козаки Охтирського та Сумського полку у 1678 р. брали участь у захисті Чигирини під час облоги гетьманської столиці турецькими військами. Під час оборони Чигирини було вбито Миколу Матвійовича – полковника Охтирського полку [42, с. 645].

Одразу ж після завершення Чигиринських походів продовж 1678-1683 рр слобідські полки були залучені до будівництва Ізюмської оборонної лінії. Протягом 1687 і до 1688 рр. Охтирський та Сумський слобідські полки були залучені до Кримського походу. Під час бою при Чорній Долині слобідські козаки зазнали значних втрат. А у 1695р. слобідські козаки були учасниками походу на Казикермен та Азов.

Участь у військових компаніях в складі російської армії козаки та їхня старшина брала без особливого бажання. Насамперед це було пов'язано з тим, що слобідські козаки були прив'язані до місця проживання і не бажали брати участь у військових виправах на землі Гетьманщини. Не проявляли вони бажання і брати участь у будівництві оборонних укріплень. Незацікавленість у походах призводило до того, що козацтво замість себе відряджали так званих «ребят малых» та пастушків. Ще призвело до того, що у 1692 р. слобідським полковникам заборонялось висилати у похід когось іншого крім козацтва [39, с. 417].

Головними військовими силами у слобідських козаків була легка кіннота, формування якої приділялась досить значна увага та артилерія. В основі озброєння козацької кінноти лежала вогнепальна зброя, яка постачалась з Москви. У своїх військових виправах слобідські козаки оснащували свого коня високим сідлом та короткими стременами. Щодо артилерії слобідських козаків, то її можна поділити на три види – полкову похідну, сотенну та міську. Основне завдання артилерії полягало в захисті рідного краю від набігів ворогів, передусім татар. Утриманню артилерії козаки приділяли особливу увагу. Для постачання гармат запасами пороху та снарядів козаки використовували два шляхи. Перший шлях це передусім постачання з Росії, а другий це використання тих, які були привезенні переселенцями на Слобожанщину та трофеї. Здебільшого у козацьких полках використовували мідні, а починаючи з XVIII ст. чавунні гармати середнього калібру [41, с. 15-16].

У слобідських козаків була і піхота, але вона виступала в якості гарнізонів фортець і основному формувалась з козаків городової служби. Також значний внесок для оборони Слобожанщини відіграв військово-транспортний флот. На Слобожанщині до складу військово-транспортного флоту входили: струги (плоскодонне вітрильно-гребне судно), байдар, байдаки (річкове плоскодонне

однощоглове дерев'яне судно довжина якого становить близько 15-20 м. ширина 3-4 м. висота близько 5м.) та човни.

У військових виправах козацтво використовувало два види бою. Бій козацькі полки могли вести у розсипному строю та довгою шеренгою – «лавою». Під час бою слобідське козацтво вело обстріл супротивника як з дальньої так і середньої дистанції. Починаючи з XVIII ст. слобідські полки вели обстріли з нарізної рушниці, а також для бою використовували списи, пістолети та шаблі. Доволі часто козацтво вдавалось до заманювання супротивника під кулі, крім того використовували і прямі та неодноразові військові виправи. До того ж у бою, який вівся на відкритій місцевості найчастіше використовувався табір, а от башти та острожки рідше.

У другій половині XVII ст. в козацьких слобідських полках велась політична боротьба. Суть цієї боротьби полягала в тому, що слобідська старшина намагалась добитись більшої незалежності від російських воєвод, які перебували на Слобожанщині, а також намагались розширити свої повноваження на усе населення в тих містах, де проживало козацтво. Російські воєводи втручались в усі сфери внутрішнього життя козацьких полків. Навіть без спеціального дозволу воєводи не дозволили слобідському козацтву їздити на Дон. А в Харкові воєводи вдавались навіть до того, що було заборонено в літню пору року в хатах розпалювати печі. А для приготуванні їжі повинні були будуватись спеціальні печі, які знаходились подальше від житлових приміщень. Усе це робилось з метою запобігання пожегів [59, с. 52].

Крім того російськими воєводами майже до кінця 60-х рр. XVII ст. населення Слобожанщини було обкладено різними повинностями та оброками. От наприклад Царевоборисівці повинностями були обкладені ще в 1658 р. Від місцевого населення була скарга на свого воєводу Прокопа Коптева, який: «чинит большие неправды и тесненне и налоги, напрасно без вины бьет и

мучит» [61, с. 34]. А в Харкові у 1665 р. козацтво було змушене сплачувати оброк навіть з винних та пивних котлів [67, с. 256].

Здебільшого слобідське козацтво вело пасивний опір проти збирання податків та оброків. Внаслідок такого опору козацькими полками було багато недоїмок. От до прикладу за Харківським полком 2225 карбованців та 50 копійок, за Охтирським 2141 карбованець та 3 алтини, за Острогозьким 1619 карбованців, 8 алтин та 2деньги, а за Сумським козацьким полком 6091 карбованців [59, с. 53].

Внаслідок розгортання у 1668 р. повстання під проводом І. Брюховецького все ж таке московський уряд пішов на деяке пом'якшення повинностей та оброків. Так у 1669 р. Сумський, Харківський та Охтирський, а в 1670 р. і Острогозький полки отримали від уряду жалувані грамоти. За цими жалуваними грамотами знімався оброк з виниць, броварень та шинків. Однак такі поступки зі сторони уряду були запізнілими. Слобідська старшина та козацтво вкрай негативно була налаштована проти такої московської політики.

Доволі цікавий приклад політичної боротьби можна простежити під час повстання Степана Разіна 1667-1671 рр., яке знайшло великий відгук на Слобожанщині. Військові дії розгортались в Острогозьку, Чугуєві, Валуйки та Цареборисів [59, с. 34]. Під час розростання повстання на Слобожанщині протягом жовтня повсталими було захоплено Цареборисів, Маяцький, Чугуїв, Зміїв, Балаклія, Марєфа та Колонтаїв. Майже більша частина Слобідської України була затягнута у вир повстання.

Першим слобідським містом, яке взяло участь у повстанні був Острогозьк. До міста 9 вересня 1670 р. вночі прибув загін повсталих. За різними даними кількість військових у загоні була різною, то 23 або 30, а то й 100 [59, с. 59]. За наказом полковника І. Дзинковського повсталих було впущено в Острогозьк, заборонено козакам вступати в сутички з разінцями, а також їм було надано їжу та воду [86, с. 25, 26, 28, 38, 46].

Коли разінці увійшли в Острогозьк ними було вбито приказного І. Горелкова та ув'язнено воєводу Мезенцева. На зібраному кругу було прийняте рішення воєводу Мезенцева теж вбити, а його майно конфіскувати. Згодом в Острогозьку було зібрано і другий круг на якому був зачитаний лист від очільника повстання Разіна. Зміст листа полягав в наступному: «Грамота от Степана Тимофеевича от Разина. Пишет Вам Степан Тимофеевич всей черни. Кто хочет богу да государю послужить, да и великому войську, да и Степану Тимофеевичу, и я выслал казаков, и вам бы за одно измеников вывадить и мирских кравапивцов вывадить. И мои казаки, како промысль стануть чинить и вам бы итить к нам в совет, и кабальные и апальные шли бы в полк к моим казакам » [59, с. 60]. Активної участі у самому повстанні острогозький полковник Дзинковський не брав і козаків не заставляв, однак і не забороняв брати участь у повстанні.

У поході на Ольшанськ взяли участь 400 острогозьких козаків під керівництвом Марка Жуковцева, сотника Василя Григоровича, Якова Чекмеза та обозного Микити Волнянкого. Внаслідок підтримки повсталих проти І. Дзинковського виникла змова. Змова була підготовлена наказним полковником Герасим Карабутою, протопом Троїцького собору Андрієм та старшиною. В результаті змови острогозького полковника разом із обозним, сотником та разінським отаманом було захоплено та ув'язнено. Дружина острогозького полковник Явдоха дізнавшись про це відправляє коваля на Дон, де перебували повсталі з проханням визволити ув'язнених. Однак прохання про допомогу разанці так і не отримали, бо острогозький коваль потрапив до російських ратних людей.

Можна спробувати пояснити ті чинники, які спонукали полковника Дзинковського перейти на бік повсталих. Першим таким чинником можуть послугувати суперечки між слобідською старшиною та російськими урядовцями. Другим чинником може бути особисте знайомство острогозького

полковника та очільника повсталих, а також можлива домовленість між ними. І останній чинник, третій, що міг спонукати полковника до таких дій, то це переоцінка військових сил повсталих. На думку Дзинковського крім загону Колчева до козацького полку могли підійти ще військові сили [79, с. 269].

Послаблення повстання на Слобожанщині розпочалось після боїв на Ріпинському юрті. Одразу після чого над учасниками розпочалось розправа. Багато було страчено в Балаклії, Змієві, Мохначі, Богодухові, Чугуєві. Панкратові Рябусі (зміївський сотник), Андрієві Огню (балаклійський сотник) та Тимофієві Решетилу (богодухівський сотник) спочатку було відрублено руки і ноги, а згодом і повішано.

Боротьбу з російськими воєводами можна простежити і в інших слобідських козацьких полках. В Сумському слобідському полку така боротьба відбулась між козаками та путивльцями за Каризьку сотню та села, які знаходились поблизу Білопілля [17, с. 215-216].

А в Харківському полку після завершення будівництва оборонної Ізюмської лінії почали все більше і більше надходити скарги. Всі скарги були однакові за змістом – вимагали не присилати більше воєвод до козацького полку. У 80-90 рр. XVII ст. такі скарги почали також надходити із Савинська, Перекопа Мерефи, Соколова та Золочева. Але найбільшого розмаху боротьба з російськими воєводами набула у 80-90 рр. XVII ст. в Острогозькому слобідському полку і була пов'язана з керівництвом полковника І. Саса [47, с. 59].

Варто зазначити і те, що козацькі слобідські полки починають зазнавати все більшого впливу з боку Російської держави. Неабиякого поширення в козацьких полках набуває російська вотчино-помісна система, судочинство та «Соборное уложение», а також час від часу козацтво їздило, то до Белгорода, то до самої Москви. Під час таких поїздок слобожанам доводилось контактувати з місцевими населенням та навіть з урядовцями.

Перші згадки про козацьких старшин, які перебували в Москві датуються 60-ми роками XVII ст. Насамперед це були ті старшини, які привозили татарських полонених і за яких вони отримували гарну винагороду [20, с. 116]. В 1667 р. подорож до Москви здійснила козацька делегація, яку очолював сумський полковник Герасим Кондратьєвим з сином. У 1679 р. відвідали Москву і охтирський полковник Д. Зінов'єв, харківський полковник Г. Донець та сумський І. Кондратьєв [20, с. 112]. Особливо подорожі слобідських старшин до Москви пошвидко після Чигиринських походів. У 1683 р відвідав Москву і острогозький полковник І. Сас [73, с. 117], а охтирський полковник М. Прокоф'єв у 1692 р. [8, с. 164]. У 1680 р. подорож до Москви здійснили і харківський осавул І. Лейба, Ф. Мураховець та писар С. Дьяков [10, с. 77, 79, 82].

З кінця 90-х років слобідське козацтво починає отримувати російські боярські чини. Так сумського полковника Г. Кондратьєв у 1687 р. було записано до боярського списку, а Андрія Кондратьєва (син Г. Кондратьєва) було призначено стольником [100, с. 324]. Стольниками також були І. Перехреста та Ф. Осипов (охтирські полковники), Григорій та Федір Донці (харківські полковники), І. Саса та П. Буларта (острогорзькі полковники) [98, с. 199].

У другій половині XVII ст. набувають на Слобожанщині все більшого поширення шлюбні відносин між слобідською старшиною та московськими урядовцями. Так, Г. Донець одружив двох своїх доньок за московських урядовців – одну за воєводу С. Дурново [10, с. 108], а другу за стольника Ф. Шилова [31, с. 2].

На Слобідській Україні вираженого характеру набуває майнова нерівність, яка проявилась на Слобожанщині ще в перші роки її заселення козацтвом. Підтвердженням поширення майнової нерівності у козацьких полках є перепис 1652 р. За переписом у полковника І. Дзинковського було 14 слуг, 15

коней, 4 воли, а в обозного Шеболта 2 слуг, «дівка Грунька», 5 коней, 8 волів, 2 корови, 6 овець та 10 свиней.

Старшини полків отримували і відповідні суми коштів від царського уряду. Так у 1652 р. в Острогозьку полковник отримував від царського уряді 20 рублів, обозний та писар – 10 рублів, судді, сотники та осавули – 8-10 рублів, а козацтво – 8 рублів [6, с. 368].

Земля відіграла важливу роль в житті слобожан. Саме земля виступала для населення основою економічного-матеріального життя. Переселяючись на Слобожанщину козацтво почало самовільно заселяти вільні земельні ділянки. В козацьких полках набула поширення займанщина. Освоївшись на таких землях козацтво повинно було нести «похідну» чи «городову» службу. Зокрема, у 1682 р. була видана грамота харківському полковнику Донцеві в якій зазначалось, що слобожанам Харківського, Охтирського та Сумського полків було надано дозвіл на заселення Ізюмського козацького полку. В Сумському та в Охтирському полку процес займанщини набув завершення у 80-х рр. XVII ст., а от в Харківському, Ізюмському та в Острогозькому такий процес тривав аж до кінця століття.

Поширення займанщини на Слобожанщині простежується і наприкінці XVII на початку XVIII ст. Особливо багато вільної землі було в південно-східній частині регіону. Таким чином слобожани самовільно переселились на землі біля гирла річки Битюг і де згодом було засновано слободу Червону. У 1698 р. московським урядом було призначено наказною людиною І. Барсукова, який мав проводити перепис мешканців слободи та опис зайнятих земель [93, с. 118]. На початку XVIII ст. 100 тисяч українців та 20 тисяч росіян отримали в користування землю [61, с. 5].

У 1705 р. було видано грамоту сумському полковнику Кондратьєву, зокрема в ній зазначалось, що за несення військової служби козацтву замість грошового та хлібного забезпечення буде дозволено заселити заїмки [34, с. 148].

У виданому 1734 р. «Екстракті про слобідські полки» писалось, що: «з початку заселення міст і сіл поселенці займали дикий степ і з тих часів і до теперішнього за своїм звичаєм володіли і володіють по всіх заїмках» [35, с. 15].

Протягом XVII-XVIII ст. в Слобідських полках було поширено дві форми користування землею. Перша форма це є громадська, а друга – індивідуальна. Дозвіл місцевих старшин та купчі – це два основних документи, які надавали дозвіл на користування землею у козацьких полках [68, с. 153]. Козацька старшина мала право розподіляти землю між слобожанами. І таке право насамперед давало поштовх до збільшення у старшин земельних ділянок. Крім того старшина збільшувала свої земельні володіння шляхом купівлі чи привласнення помісних земель служилих московитів.

У спільному користуванні (полковник Г. Донець та російські служилі) перебували землі с. Архангельського, але під час розмежування харківському полковнику Г. Донцю вдалось захопити землі, які належали московитам (тих, які втекли із служби) [99, с. 106].

Московський уряд всіляко намагався припинити продаж землі московитами слобідському козацтву. Насамперед це робилось з метою зберегти дрібнопомісне землеволодіння [68, с. 81-88]. Однак процес продажу землі не зменшувався, а навпаки збільшувався. Московити все більше пускали на продаж свої землеволодіння. Таким чином, із слобідських полковників найбільше збільшили свої землеволодіння Г. Донець та Г. Кондратьєв [68, с. 108].

Маючи кошти старшина без проблем могла скуповувати землі, до того ж земля на той час дорого не коштувала. Бували випадки, коли старшина вдавалась навіть до того, що примушували простих козаків, чи їхніх вдів, продавати їм свої земельні ділянки по меншій ціні, а то й безцінь [82, с. 185].

Також на Слобожанщині можна простежити обмін, заставу та оренду земель. Наприклад обмін землі відбувся між полковником А. Кондратьєвим та

Т. Яковлевим (суджанський сотник), а острогозький полковник П. Буларт у 90-х рр. XVII ст. взяв в оренду у держави Битюцьку волость [19, с. 313].

Крім того, намагаючись зберегти у своїх руках великі землеволодіння слобідська старшина була змушена вдаватись до її захисту. Захищати свої землі слобожанам доводилось передусім від гетьманських старшин та донських козаків. М. Васильович (небіж гетьмана І. Самойловича) намагався захопити та купити землі Лебединської сотні, яка належала до Сумського козацького полку, а суперечки з донськими козаками та Ізюмським козацьким полком виникли за землі, які знаходились по річці Красній [30, с. 518].

Найбільшим землевласником в Сумському козацькому полку була родина Кондратьєвих. Одразу після приходу на Слобожанщину Г. Кондратьєв отримав землі близько 100 десятин. З часом полковник почав привласнювати землі, на які переселяв переселенців. Цим переселенцям Г. Кондратьєв надавав певні пільги, а одразу після завершення дій цих наданих пільг полковник перетворював їх на своїх кріпаків. От так і було зроблено сумським полковником із слобожанами с. Будки. Також час від часу Г. Кондратьєв скуповував землі разом із її мешканцями. З роками родині Кондратьєвам вдалось зосередити у своїх руках велику кількість землеволодінь. Петро I у 1700 р. видав грамоту А. Кондратьєву, в якій зокрема зазначалось, що землі, які були надані за службу і ті, що придбані у селах і хуторах Нижньому, Дегтярному, Пушкарному, Солдатському, Заднім, Краснопіллі та Хотмизькому передаються у спадкове володіння Кондратьєвим [58, с. 144]. Протягом XVII – початку XVIII ст. у руках Кондратьєвих було зосереджено 119 тисяч десятин землі (Додаток Ж).

А в охтирському полку значні землеволодіння належали І. Перехресті. Оселившись на Слобожанщині Перехреста отримав землі кількадесять десятин та декілька угідь. Загалом охтирському полковнику належали землі в селах Тростянець, Люджі, Родомлі, Боромлі, Рибні, Яблучного, Добрянської, Дачі,

Мартинівки, Ясенового, Славгородка [58, с. 144-145]. На усі захоплені та куплені землі І. Перехреста мав жалувані грамоти (1685 р., 1687 р. і так далі) від московського уряду, які засвідчували спадкове володіння полковника. Однак, внаслідок провини перед московським царем, деякі землі, які належали охтирському полковнику, були передані іншим феодалам, а його самого звільнено з посади полковника.

А у Харківському полку були теж великі землевласники. Першими такими землевласниками був рід Квіток. Харківський полковник Г. Квітка на початку своєї діяльності захопив кілька сот десятин землі в урочищі в долині Дегтярній, яка належала зміївським козакам. Згодом на цих землях полковник заснував поселення Дегтярне та Рипадівку. Також Г. Квітка у 1713 р. викупив слободу Основу. А його син Р. Квітка (сотник Золочівської сотні) теж володів великою кількістю землі. Р. Квітка здебільшого збільшував свої землеволодіння шляхом загарбання. Ним було захоплено урочище в долині Горіховій, де згодом він заснував такі поселення, як Горіхівку та Нехотіївку. А згодом (десь 1724 р.) було захоплено урочище Волноги, на якому було засновано село Однорибівку.

Своїми землями славився і харківський полковник Г. Донець. Йому належали села (разом з землями та селянами) Березівка, Коротич, Нова Водолага, Жигор, Гиївка та Буди [58, с. 146].

Значні землеволодіння були і у Федора Шидловських (Додаток К). Своїми землеволодіннями Федір Володимирович Шидловський почав славитись в 1690 р. У 1691р. Ф. Шидловський отримав від свого тестя Г. Донця слободу Дворічну разом з її землями, лісами та сінокосами. В 1694 р. та в 1698 р. Федір Володимирович отримав 37,5 десятин землі в Ольшанському повіті між річками Мокрій та Сухій Мерчик. Того ж 1694 р. 31 квітня Шидловський придбав у Павла та Івана (харківські козаки) млин з рибним ставком, землі та сади. З часом у руках самого Федора, так і в Лаврентія та Василя Шидловських, почали накопичуватись великі землеволодіння [58, с. 150-151].

Попри те, що землі було вдосталь в козацьких слобідських полках господарство здебільшого велось екстенсивним шляхом, адже багато земельних ділянки просто ніким не оброблялись [69, с. 6]. Поширеними були різні промисли. Найбільш поширеними промислами на Слобожанщині були: землеробство, садівництво, скотарство, бджільництво, викурювання горілки, млинарство, дегтярство (добування смоли та дьогту особливого поширення набуло серед сумських переселенців), здобування селітри (з якої виробляли порох) та торгівля.

Саме землеробство було найпоширенішим промислом у слобідських козаків. Займатись землеробством слобожани розпочали з того моменту, коли освоїлись на Слобожанщині. Освоївшись на нових місцях, переселенці відразу ж вдавались до оранки. Найбільше на своїх землях чугуївці засіяли ярини. Перший урожай зерна був доволі гарний та прибутковим. За чверть пшеничної муки чугуївці отримували 20 гривень (60 коп.) а за борошно – 50 коп.[34, с. 129]. Так само і в Острогозькому полку, тільки що освоївшись населення взялось за землеробство. Землеробством займались і в інших козацьких слобідських полках. От в Харкові у XVII ст. 70% населення було зайнято хліборобством. Однак, в кінці XVIII ст. кількість зайнятих людей хліборобством значно скоротилась – тільки 18%. Протягом XVII-XVIII ст. в основному сіяли жито, пшеницю, ячмінь, овес, просо, горох, гречку, льон та коноплі.

Значного розвитку на Слобожанщині набувало і садівництво. Здебільшого слобожани надавали перевагу яблучним, грушевим та виноградним садам. В Охтирському Троїцькому монастирі було 4 сади (один з них виноградний), у Зміївському козацькому монастирі було 20 садів, 7 садів було в Сумському Успенському монастирі, а в Святогорському монастирі знаходився дуже гарний яблучний, грушевий та виноградний (400 лоз) сад [34, с. 131]. А Чугуїв передусім славився царськими виноградниками. Після припинення виробництва вина в Чугуєві по всій Слобідській Україні перестали вирощувати виноград.

Також на Слобожанщині крім фруктових садів поширення набувало вирощування шовковиці та тютюну (в Охтирці було зібрано 7000 пудів тютюну).

Основу скотарства на Слобожанщині становили стада овець, кіз, свиней, корів, волів та коней. Крім того слобожани розводили кури, гуси, індики, качки та голуби. Але найбільшої популярності в слобідських полках набувало бджільництво. Протягом 1665 р. 9 пасік було нараховано в Суджі, а близько 10 біля річки Пслі. Бджільництвом займались не тільки прості козаки, а й і поміщики. Наприклад, 30 вуликів було у Шидловського, 60 у Дуніна, 70 у генерала Дашкова, а у Крапоткіна 150.

Але неабиякого розвитку в слобідських полках було викурювання горілки. Основним продуктом для викурювання горілки було саме борошно. Про захопленість в Слобожанщині цим промислом засвідчує той факт, що у 60-х роках XVII ст. 4 броварських і 73 шинкових дворів та 501 винні казни знаходились тільки в Харкові.

Як і в Гетьманщині, так і в Слобідській Україні млинарство приносило неабияке збагачення старшині. Такий вид промисла на Слобожанщині перебував під значним контролем московського уряду. Однак у 1652 р. полковнику І. Дзинковському та сотнику Ф. Васильєву було надано право на зведення млинів [90, с. 83].

Як і багато інших козацьких промислів торгівля набула поширення на Слобожанщині з моменту її заселення українськими переселенцями. Здебільшого торгівля у слобідських козацьких полках була приставлена ярмарками. Відповідно ярмарки поділялись на великі, середні та малі. Великі ярмарки здебільшого були поширені в Сумах та Харкові. От в Харкові Хрещенська ярмарка розпочиналась від 6 грудня і тривала протягом 20 днів, Троїцька розпочиналась з понеділка (одразу після завершення свята Трійці) і тривала протягом 15 днів, Успенська ярмарка розпочиналась з свята Успіння

Пресвятої Богородиці та тягнулась цілих 20 днів, а Покровська з свята Різдва Богородиці і тривала 17 днів. Під час ярмарків в Харкові перебувало близько 35000 людей [43, с. 55-56]. А в Сумах найпопулярнішими ярмарками були перша (тривала з другого тижня Великого посту і протягом 20-30 днів) та друга (з свята Пилипівки і тягнулась 25 днів) [34, с. 137]. На таких ярмарках були товари привезені із-за кордону (Шльонська, Гданська, Лейпцига, Києва, Ніжина), і які згодом були розвезені в середні та малі ярмарки. Отже, основними товарами були: золото та срібляна парча, сукна, шовк, оксамит, льняні тканини, фарфор, залізні вироби, скрипки, струни, коси та навіть французькі та німецькі рушніці. Середніх ярмарків було 10 (4 в Охтирці, скільки ж і в Ізюмі та 2 в Сумах), а малих близько 200. Великі торговельні операції в козацьких слобідських полках здійснювали І. Перехрест, Ф. В. Шидловський [34, с. 165-166], І. Саса та І. Кондратьєв [91, с. 184].

В козацьких слобідських полках були такі соціальні стани, як міщани, козаки, духовенство та селянство. Але все ж таки основною групою населення на Слобожанщині було козацтво, в яких слобідська старшина виступала верхнім прошарком. Внаслідок стрімкого збагачення слобідська старшина починає очолювати економічно-майнову драбину.

Між слобідським козацтвом та старшиною був міцний зв'язок. Передусім цей зв'язок пояснювався тим, що козацтво виступало як джерело для поповнення лав слобідських старшин. Крім того відбувався і зворотний бік – старшина переходила в стан козацтва. Такі явища було доволі поширеними в слобідських полках. Роман Богодух, який був заможним козаком з під Чугуєва [69,с.5] в 80-х рр. XVII ст., стає сотником у Сумському козацькому полку.

Доволі дружні відносини склались між старшиною та духівництвом. Це пояснюється тим, що слобідська старшина надавала слобідським святенникам господарську та матеріальну допомогу. Час від часу (в разі браку старшин) слобідському кліру надавалось право підписувати чолобитні, а бували і

випадки, коли священику надавалось право очолювати громаду. До того ж бували випадки, коли старшина приймала постриг у монастирях. Це робив Г. Донець в Курязькому Преображенському монастирі [98, с. 57], а І. Штепа (сотник) в Петропавлівському [98, с. 276].

З розвитком соціально-економічних відносин у козацьких полках простежується утворення такого прошарку, як піддані. Відносини між слобідською старшиною та підданими були доволі своєрідними – чим більше розширялись повноваження старшин, тим менші права отримували піддані. Основною причиною утворення прошарку підданих є те, що слобідська старшина все більше і більше зловживала своїми правами. Передусім слобідська старшина вдавалась до того, що змушували служилих слобідських козаків працювати на себе. Так, І. Хоруженко (сотник в Острогозькому козацькому полку) змушував своїх же козаків працювати на своєму господарстві [73, с. 157], а на охтирського полковника І. Перехреста працювали мешканці села Лутища. До 1703 р. жителі села сплачували щороку полковнику чинш в розмірі 12 рублів, а уже цього року Перехреста отримав від селян 50 «чвертей» жита, 25 «чвертей» горіхів, з кожної домівки по мотку нитки та птиці (гусака та курку) [100, с. 105].

Крім того, виникнення такого прошарку спричинило і те, що слобідська старшина отримувала від царського уряду право на будівництво нових слобід, які заселялись бездомними та неслужилими. Таким переселенцям надавався інвентар та допомога для ведення власного господарства.

В козацьких слобідських полках були і слуги (челядники) і підсусідки, племінники та захребетники. Наявність челядників засвідчує той факт, що серед 200 переселенців в Острогозьк було 125 слуг [60, с. 187]. В Харкові праця підсусідків та племінників використовувалась ще в 1659 р. [10, с. 19]. Останні три прошарки були особисто вільними, мали право перейти до іншого

прошарку, мали право на володіння майном та засобами виробництва, до того ж їх час від часу московський уряд запрошував до служби [93, с. 380-381].

Слід зазначити, що система існування підлеглих була радикально відмінною від кріпосницької системи, так як кріпосна система передбачає, що в селянина відсутнє право на володіння будь яким майном. В слобідських козацьких полках існувало право на володіння майном і в підсусідків, і в племінників, і в захребетників, ще й до того піддані були особисто вільні.

Отже, можна зробити висновок, що в житті козацтва слобідських полків військово-політична діяльність відігравала важливе значення. Основною бойовою силою в козацьких полках була саме іррегулярна кіннота. Пересилившись на Слобожанщину новоутворенні козацькі полки одразу розпочали оборону своїх земель від постійних нападів зі сторони степовиків. Перш за все для оборони своїх земель слобідським козацтвом проводили укріплення міст та ліній, будувались фортифікаційні споруди. В основному у військових діях слобідське козацтво брало участь у складі російської армії. Значне залучення слобожан у військові експедиції приносило Слобожанщині значних втрат. Відбуваються значні зміни в соціально-економічному становищі слобідського козацтва. Як і в Гетьманщині слобідська старшина очолює соціальну ієрархію. Значне збагачення крім традиційних промислів козацькій старшині приносило скотарство бджільництво, викурювання горілки, млинарство та здобування селітри.

Розділ III. РЕФОРМУВАННЯ ТА ЛІКВІДАЦІЯ КОЗАЦЬКИХ СЛОБІДСЬКИХ ПОЛКІВ РОСІЙСЬКИМ УРЯДОМ

Виникнення слобідського козацтва і його становлення було під контролем російського уряду. Пояснюється це тим, що переселенці оселялись на підконтрольній московській території. Козацькі полки, які виникали не мали своєї цілісної колективної автономії, існували один від одного нарізно. Впливати на переселенців царському урядові було значно простіше ніж на Гетьманщині чи Запоріжжя, де царське втручання було мінімальним.

Втручання, яке проводив російський уряд щодо слобідських полків мало певну мету, яка полягала передусім у спробі царського уряду реформувати новостворені козацькі полки. Московити прагнули позбавити слобідське козацтво економічних, судових, адміністративних привілеїв, ліквідувати їхню окрему мілітарну організацію, а також з часом збільшити їх залежність від Московської держави. Усе це робилось для того, щоб при першій необхідності Росія могла би використати для своїх потреб слобідське козацтво.

Вперше втручання царського уряду в козацькі слобідські полки простежується під час Кримських походів. Саме у 1688 р. за розпорядження В. Голіцина був створений Приказ Великої Росі, який мав відати усіма справами п'яти козацьких слобідських полків – Охтирського, Сумського, Харківського, Ізюмського та Острогозького. Однак Приказ Великої Росі проіснував недовго. Це було пов'язане тим, що центральній установі не вдалось підпорядкувати собі козацькі полки і тому 1700 р. Приказ Великої Росії було скасовано.

Наступні зміни, які були внесені в слобідські полки пов'язані з діяльністю сина другого московського царя з династії Романових Олексія Михайловича – Петра I та його сподвижників. Прийшовши до влади Петро I одразу розпочав реформувати козацькі слобідські полки, передусім молодий цар намагався створити регулярне боєздатне військо.

Більш радикальні зміни на Слобожанщині були пов'язані з діяльністю сподвижника царя белгородського воєводи Якова Долгорукова. Протягом 1697-1700 р. Яковом Долгоруком була проведена реформа, яка включала в себе поділ слобідського козацтва на дві категорії. До першої такої категорії входило те козацтво, яке повинно було нести військову службу – компанійці [39, с. 415]. На той час чисельність компанійців в Слобідській Україні становило близько 3500 осіб. А до другої групи, згідно реформи, ті, які повинні були утримувати та споряджати у військові походи компанійців, тобто підпомічники. До того ж щоб забезпечити військові полки всім необхідним (фуражем і провіантом) підпомічникам доводилось працювати на допоміжних роботах [8, с. 201].

Також Якову Долгорукому належала ініціатива, щоб провести межі між слобідськими козацькими полками. Саме завдяки проведенню меж між ними самі слобідські полки починають набувати чітких територіальних контурів. Територія Ізюмського слобідського полку збільшується, до Охтирського козацького полку, приєднається місто Котельва з околицями [96, с. 114] та змінюється розташування Острогозького. До того ж, завдяки проведенню меж між полками, виникло таке поняття як полкові землі.

Наступна реформа царським урядом була проведена протягом 1706-1708 рр. Її суть полягала в тому, щоб була скасована воєводська адміністрація саме в тих містах де проживало козацтво. Замість воєводи усіма справами щодо місцевого населення мав відати полковник [56, с. 92-93]. Так в березні 1706 р. сумському полковнику було надано право здійснювати владу у таких містах, як Суми, Лебедин, Білопілля, Межиріччя та в селищі Піно, тобто в тих місцях де не проживало московське населення.

Москва всіляко намагався підпорядкувати собі козацькі військові сили. У 1706 р. мілітарна організація козацтва Слобідської України стала підпорядковуватись керівнику так званої Української дивізії. За період діяльності Української дивізії можна нарахувати блиско 14 її командирів

(Додаток Л). Окрім слобідських козаків до Української дивізії входило і Малоросійське військо [33, с. 18]. До того ж на чолі козацьких слобідських полків стає бригадир, який був підзвітний керівнику Української дивізії [58, с. 65].

Крім того, починаючи з 1708 р., Слобожанщина стає підзвітною московським губернаторам, зокрема Азовській губернії, яка з 1711 р. перейменована на Воронежську. Їй були підзвітні Острогозький та Ізюмський козацькі полки, а Київській губернії три інші – Харківський, Охтирський та Сумський козацькі полки [24, с. 436-437].

Внаслідок усіх цих нововведень в козацьких слобідських полках розпочинаються зміни в самій соціальній структурі та внутрішніх зв'язках. Роль полковника в козацьких полках поступово обмежується. Особливо це можна простежити після того, як царським урядом було заарештовано та усунено з полковництва І. Перехреста. На Слобожанщині поступово починає зникати процес вибору сотника. Натомість зміцнюється влада так званих старшинських «кланів», на Слобожанщині розпочинається період «старшинської демократії».

В усіх козацьких слобідських полках простежується поява старшинських «кланів». В Харківському полку до так званого старшинського «клану» входили династії – Ковалевських, Квіток, Жученків, Смородських та Щербин. За В. Ковалевським було закріплено вільшанське сотництво [99, с. 118]. Більша частина родичів полковника Квітки була при владі. Петро (брат полковника) був хорошівським сотником, Олексій (теж брат) деркачівським [67, с. 64], Роман (син полковника) золочівським сотником. В 20-х рр. XVIII ст. Роман стає полковим хорунжим, а з часом і суддею [8, с. 200]. Син Іван був сотником валківським і наказним полковником [67, с. 65].

Так звана «старшинська демократія» приставляє собою систему управління козацькими слобідськими полками групою старшин, які обирають керівника «меж себя» [42, с. 655]. Для полкової ради були притаманні певні

риси. Першою такою рисою можна назвати наявність старшинської ради. А друга риса полкової ради полягає в тому, що була наявність спорядження делегатів від старшин. Таким чином протягом 1711-1712 рр. в Харківському слобідському козацькому полку делегатом (посланцем) був полковий осавул на ім'я П. Рубан до Ф. Апраксіна [31, с. 171]. З часом делегатом від Харківського полку стає сотник В. Данилов, а в Ізюмському полку таким делегатом було обрано сотника С. Лисаневича.

«Старшинська демократія» мала свій основний інститут – полкову раду. Полкова рада з початку виникла навколо полковника козацького полку і повинна була «радити» [53, с. 86]. Однак за короткий час з дорадчої структури полкова рада перетворилась на управляючий орган. До складу ради входили обозний, полковник, суддя, осавул, писар, хорунжий, а також сотники та міщанство. Однак право головувати на раді належало саме обозному. На засіданні полкової ради вирішувались переважно цивільні справи (землеволодіння, суперечки за майно, підтвердження купчих тощо). Для прийняття рішення на такій раді використовували метод голосування. У полковника було два голоси, а всіх інших тільки по одному. Крім того часто під час обговорення того чи іншого питання на полковій раді виникали непорозуміння, які закінчувались бійками [92, с. 8].

Поштовхом до виникнення «старшинської демократії» можна вважати боротьбу, яка велась проти полковників чужинців, яких з часом на Слобожанщині ставало все більше. За наказом Ф. В. Шидловського було запрошено на Слобожанщину двох небожів Лаврентія та Григорія. А в 1706 р. Лаврентій отримав полковництво в Харкові.

З набуттям козацькими полками певних територіальних контурів на середину XVIII ст. козацька старшина плавно втрачає свою перевагу в сфері управління козацькими полками. Усе це можна пояснити тим, що у старшин проявляється політична пасивність, яка було зумовлена передусім тим, що

посилюється суворий контроль зі сторони царського уряду, відсутність політичного пріоритету та збільшується роль господарювання.

Наступні втручання в життя козацьких слобідських полків царського уряду відбулось згідно реформ, які були проведення кінці 90-х рр. XVII – на початку XVIII ст. Пов'язані вони були із залученням слобідських полків до Північної війни, яка розпочалась у 1700 р. і тривала до 1721 р. між Швецією та Московією. Особливо козацькі слобідські полки відзначились у боях у перші роки війни. За наказом Петра I 3500 козаків мали взяти участь у військових діях на півночі Нарви. Однак у самій битві козацтво так і не взяло участь, адже на момент розгортання військових дій козацькі полки ще не дійшли до Нарви. Власне слобідське козацтво у військових діях Північної війни брало участь в складі армії графа Б. П. Шереметєва.

Безпосередньо участь у воєнних діях проти Швеції козацькі полки взяли у березні 1701 р. Протягом зими 1700-1701 рр. козацтво здійснило декілька вдалих походів на землі, які були зайняті Швецією. Козацтво нападало на невеличкі шведські загоны, спалювали села та брали в полон шведів. Таким чином, було знищено обози, захоплено 6000 полонених [72, с. 46].

14 вересня 1701 р. 4000 вояків, в тому числі і слобідське козацтво, під керівництвом М. Б. Шереметєва здійснили набіг на Ряпину мизу. В наслідок раптового наскоку було знищено військовий загін в кількості 800 осіб майора Розена, а також було взято в полон командира та 80 драгунів [45, с. 56]. Згодом загоном М. Б. Шереметєва було розгромлено 200 шведських військових поблизу мизи Рігве [95, с. 334]. В тому ж році наприкінці грудня Шереметєв за наказом Петра I вирушив за «свейський рубіж», щоб здійснити напад на шведське воїнство під командуванням Шліппенбаха поблизу Эрастрєфера. Під командування Шереметєва було 4000 драгунів, 6000 кавалерії та 8000 піхотинців. Силами козацьких полків було розбите 300 шведських воїнів під керівництвом підполковника Ливина.

Сама битва при Эрастрепері розпочалась 1 січня 1702 р. Перші наступи для російської армії були невдалі. Однак зумівши згуртуватись все ж таке об'єднане російське військо завдало удару шведам та розгромило їх. Козацтво разом із татарами і калмиками переслідували шведів протягом трьох верст [66, с. 135]. Втрати зі сторони Швеції були досить значними: 3000 убитих, взято у полон 14 штабних обер-офіцерів та 356 осіб нижчих чинів, а також об'єднаній армії дістався весь шведський обоз, 4 гармати та 8 прапорів [72, с. 48] Зі сторони російської армії втрати було значно меншими – 1тисяча убитих військових.

Козацькі сили були використані і при битві під Гуммельсгофом. Гуммельсгоф це містечко у шведській Лівонії, що знаходиться в 15 верствах від р. Амовжи. Усе розпочалось з того, що в 1702 р. влітку 17 тисячний військовий загін (9 драгунських полки, 3 полки помісної кінноти, 3000 легкої кінноти та піхота) на чолі з Шереметєвим вирушили із Пскова. Легка кіннота, до складу якої входили не тільки слобідські козаки а і калмики та татари найпершою підійшла до річки Амовжи. Вночі на 18 липня авангардом було відбудовано міст, який був зруйнований самими шведами. Війська перейшли на правий берег річки, а уже ранком авангард розгромив шведський табір, що був розташований під Гуммельсгофом. Внаслідок перемоги Шереметєв стає «господарем» Лівонії. Втрати були з обох боків. З сторони шведів було 5490 вбитих та поранених, 308 полонених, 21 прапор, 16 гармат та весь обоз, а от з сторони російської армії 400 вбитих та декілька сотень поранених [71, с. 84]. Одразу ж після битви під Гуммельсгофом козацькі військові сили були розформовані, а козаків відправлено на Слобожанщину. Тільки наприкінці 1702 р. козацькі полки повернулись до своїх рідних домівок.

Дізнавшись про остаточний перехід (жовтень 1708 р.) гетьмана І. Мазепи на бік Карла XII, московський уряд та старшини слобідських козацьких полків розпочали реорганізацію своїх військових формувань з метою не допустити

просування шведської армії Слобідською Україною. Гетьман І. Мазепа сподіваючись заручитись допомогою слобідського козацтва надсилав на Слобожанщину свої універсали, в яких закликав слобожан відійти від Московської держави. Одночасно і московський цар Петро I надсилав слобідським козакам укази, в яких закликав не коритись ні шведському королю Карлу XII, ні зрадницькому гетьманову І. Мазепі. У 1708р. московським царем був надісланий указ слобідським козаком, в якому зокрема зазначалось: «А от нападення оного из городков некрепких, сел и деревень в наступление неприятельское жители б сами особами своими с женами и детьми и с пожитки скрывалися и неприятелю отнюдь никаних живностей, и хлеба, и никакого харчу не оставляли... но чинили б над ними, неприятели, всякий военной промысл, дабы ево при храбрых войсках наших, Великороссийских и Малоросспйских, с помощью божию, как наискорее, губедить и Малороссийский край, отчизну свою, от нападения и разорения и от намеренного порабощения освободить и из оного изгнат» [58, с. 119-120].

Реакція слобожан на мазепинські універсали та царські укази була доволі різною. До універсалів гетьмана слобожани ставились негативно, вони їх взагалі не читали, а намагались одразу знищити. Така ж сама доля чекала і тих хто намагався поширювати мазепинські універсали серед слобідського козацтва. На укази ж царя реакція слобожан була зовсім протилежною – їх прагнули виконати.

Жителі сіл і міст Слобожанщини прикладали великі зусилля (ремонтували свої обороні споруди, запасались фуражем та зброєю) для того, щоб не допустити шведську армію на свої землі. Коли ворожі війська підходили до Слобожанщини місцеве населення розпочинало чинити значний опір проти шведської армії. 30 листопада шведські солдати чисельністю 50 людей підійшла до Недригайлова (прикордонне містечко Сумського полку) і намагались переконати мешканців впустити їх в місто. Однак шведи так і не увійшли до

Недригайлова. Згодом на допомогу шведам прибуло 1500 шведських кавалеристів і вчергове звернулись до мешканців містечка, щоб ті їх впустили. Але і вдруге шведи отримали відказ. Тоді ворожі війська вдалися до обстрілу міста. Та й і шведи зазнали значного обстрілу, було вбито близько 10 шведів. Дізнавшись про перебіг боїв Петро I 15 грудня відправляє донських козаків під керівництвом отамана Ушакова на допомогу мешканцям міста. Внаслідок чого черговий набіг шведської армії на містечко був відбитий [58, с. 121]. Але не завжди вдавалось чинити належний опір шведській армії. Не змогли захистити своє містечко жителі Терне, яке було спалене шведами [51, с. 20; 103, с. 330]

Значні сутички між слобідським козацтвом та шведами ставали все запеклішими. Доволі велике зіткнення між ними відбулось в Охтирці. Заволодіти Охтиркою для шведів було доволі важливо. Адже саме з Охтирки відкривався шлях на Котельву, Суми, Білгород та Харків. Крім того, Охтирка виступала базою для поповнення походів московських військових. Наближившись до Охтирки Карл XII помітив велику жагу у слобідських та московських військових до оборони містечка. Пам'ятаючи про поразку під Недригайлом ним було прийнято рішення не брати місто штурмом і відступили до Опішні [58, с. 122]. Згодом значні сутички відбувались біля Опішні та Красного Кута. Коли шведські війська почали відступати з Красного Кута з усім награбованим їх наздогнали московські та слобідські військові та завдали великої поразки. З полону було визволено велику кількість слобожан, повернуто награбоване продовольство, 2000 голів рогатої худоби та 1000 коней [58, с. 126].

У Полтавській битві, яка розпочалась 27 червня (8 липня) 1709 р. безпосередньо слобідські козаки участі не брало. Сумський, Харківський, Охтирський та Ізюмський козацькі полки залишились на кордоні Слобожанщини та Росії для спостереження за тими запорозькими козаками, які були з Мазепою, а Острогозький охороняв московський флот, який знаходився у Таганрозі [73, с. 47].

Протягом 1710-1713 рр. козацькі слобідські сили брали участь у протистоянні, яке розпочалось між Московією та Османською імперією. Козацтво відбивали напади на територію Слобожанщини степовиків, запорожців та прихильників гетьмана Пилипа Орлика [67, с. 261].

Московський цар прагнув використати і реформувати слобідські полки і при завершенні Північної війни. 7 січня 1720 р. Петро I видає указ в якому зазначалось про залучення козацьких слобідських полків у нове протистояння зі шведами. Командувати ними повинні були московські офіцери. Лише після підписання у 1721р. Ніштадського миру між Росією та Швецією указ Петра I скасовувався [73, с. 148].

Після перемоги під Полтавою і аж до 1734 р. на території Слобожанщини перебували дивізії російських військ. За весь цей час слобідські козаки утримували московських військових провіантом та фуражем. Наприклад, протягом 1710-1732 рр. на утримання військових Сумським слобідським полком було витрачено 204 пуди пороху, 3, 297 пуди солі, 367 пудів сала, 621,297 пудів сіна, а загальна сума витрачених грошей становило 5, 936 рублів. Охтирський слобідський полк на утримання російського війська витратив 332 пуди житнього хліба разом із мукою, 124 пуди круп та пшона, 4, 222 пуди солі, 835 пудів сала, 405,842 пуди сіна, всього на 21,801 рублів. Ізюмський полк, крім фуражу та провіанту, витратив 11,524 рублі, а Острогозький 9,334 рубля [73, с. 54-155].

В результаті невдалого Прутського походу 1711 р. на землі Слобожанщини й Гетьманщини було переселено молдавських та волоських дворян. В серпні 1711 р. володар молдавський Д. Кантемір разом із чимало кількістю дворян прибув до Києва і звідки вони мали вирушити на Слобожанщину [22, с. 444; 89, с. 200]. Документи свідчать про те, що в 1712 р. з Кантеміром на Слобожанщині перебувало більше 40 осіб [31, с. 188]. Згідно указу від 5 серпня 1711 р. молдаванським переселенцям надавалось помешкання

в козацьких слобідських полках. Їм надавали землю і майно заарештованого Ф. Шидловського. Тільки наступного року в червні маєтки Ф. Шидловського було розділено між молдавськими переселенцями [31, с. 188-189]. Найбільше вимог було у самого Д. Кантеміра. Крім будинку в Москві князь вимагав всі маєтки заарештованого генерал-майора, прагнув привласнити козацькі володіння та Чугуївський повіт, пропонував свій варіант змін для покращення захисту на півдні Росії.

До того ж в липні 1712 р. московським урядом було призначено нового харківського полковника. Новим полковником стає наблизений до молдавського володаря П. Куликовський, якого дослідники називають то молдаванином, то українцем, то поляком [22, с. 68; 66, с. 99; 67, с. 85]. Насправді прізвище полковника не Куликовський, а Карайман. Таке прізвище харківський полковник отримав під час навчання у Польщі [7, с. 390]. Добре володіючи російською мовою Куликовський стає посланцем між молдавським володарем та російським командуванням. Зокрема, за участі Караймана відбувались переговори щодо переходу Д. Кантеміра на московський бік [30, с. 600]. Однак Куликовський харківським полковником був не довго, адже 30 серпня 1713 р. він раптово помирає.

Такі родини як Абази, Моцоки, Браги, Аги, Мечники, Бантиші, Мерескули, Времєви, Камараші та Зерулі [31, с. 188] залишались проживати в наданих маєтках Шидловського. Окрім них в маєтностей проживали і командири волосько-українських загонів Апостол-Кигич та В. Танський. Молдовські емігранти одразу вели себе на Слобожанщині наче господарі регіону. Таку впевненість їм надавала певна згуртованість та підтримка одне одного. Деякий час волоські переселенці жили окремо від козацьких старшин. Сам Д. Кантемір проживав в Москві в своїй садибі поблизу Сівська [36, с. 293]. Державні справи, робота та одруження на А. Трубецькій все більше і більше відволікали Д. Кантеміра від життя своїх соратників, які залишились проживати

в слобідських полках. Однак він іноді втручався у проблеми, які виникали у молдавських переселенців. Так дізнавшись про бійку між молдаванами (вбито двох людей) Д. Кантеміром було наказано стратити трьох людей, які були винуватцями розгортання бійки. Проте їх було врятовано царем Петром I [7, с. 296].

На початку XVIII ст. козацька старшина почала втрачати монополію на землю та її розподіл. З цього часу в Слобідській Україні землю почали скуповувати росіяни. Серед таких російських поміщиків були Меншиков, Апраксіни, Шереметьєви, Головкін, Дашков, Крапоткін та Шафіров [42, с. 658]. В першій третині XVIII ст. слобідська старшина не прагнула до збільшення своїх прав, а тільки намагалась зберегти ті, які уже були в соціальній та економічній сфері.

На початку XVIII ст. відбуваються зміни і в соціальному становищі слобідського козацтва. В козацьких слобідських полках у 1714 р. був запроваджений такий чин як підпрапорні. Підпрапорні приставляли собою проміжну привілейовану групу, яка займала позицію між рядовим козацтвом та старшиною. А ще підпрапорні часто ставали джерелом для збільшення числа слобідської старшини. Даний чин утворився на основі знатних козаків. На початку виникнення підпрапорних до їх складу входили переважно діти старшин, а сновне їхнє завдання полягало в: «присутствии при полковом прапоре и посылаются в партии для разных дел и конвоя» [9, с. 150].

М. Голіцин, який був призначений у 1723 р. командиром над військами на півдні Російської держави, докладав значні зусилля для того, щоб створити регулярну військову частину під керівництвом ротмістра. Перш за все, таку регулярну частину повинні були входити саме підпрапорні. Основне завдання ротмістра полягало в спостереженні за спорядженням та вишколом козаків. Звання ротмістра серед інших посад знаходилось між суддею та осавулом. Вперше про ротмістра на Слобожанщині згадується в 1726 р. у листі Я.

Маркевича. Зокрема у листі зазначено: «Василь Данилович ротмістр полку охтирського подпрапорных товарищей» [16, с. 214]. Першими ротмістрами в козацьких слобідських полках були здебільшого діти вищої полкової старшини. Так, в Охтирському полку першим ротмістром був М. Негребецький (син полкового обозного С. Негребицького), а у 1728 р. на цю посаду був призначений В. Перехрестов-Осипов (онук І. Перехреста) [16, с. 286]. В Ізюмському слобідському полку ротмістром був син Д. Данилевського Євстафій, а в Харківському син Г. С. Квітки Стефан [13, с. 190].

Однак з часом займати таку посаду-чин було дозволено і звичайним козакам. Так після 1718 р. підпрапорним став козак Ф. Краснокутський [42, с. 59], а в 1732 р. козак В. Панасенко [8, с. 278]. На початок 1720 р. в Ізюмському слобідському полку було 18 підпрапорних. У 1721р. в Сумському тільки 3, а в Острогозькому згадується тільки перший. Однак з часом кількість підпрапорних в козацьких полках збільшується. У 1730 р. в Острогозькому – 14, Ізюмському – 26, Харківському – 29, Сумському – 48 та в Охтирському – 53 [10, № 43, с. 150-151].

Починаючи з 20-х рр. XVIII ст. вплив царського уряду на Слобідській Україні посилюється. За резолюцією, яка була видана 10 грудня 1718 р. та указу, який був виданий 29 травня 1729 р. збільшилась компетенція Белгородської воєводської канцелярії. Починаючи з 1726 р. головою Військової колегії було призначено М. Голіцина а з 2 квітня 1726 р. цій Військовій колегії стали підпорядкуватись козацькі слобідські полки. З того часу призначення полковників в слобідських полках здійснювалось через Військову колегію.

Крім того російська влада посилила наступ на козацтво і старшину Слобідської України. З 1719 р. слобідське козацтво починає залучатись до будівництва Ладозького каналу, слобожанам обмежено пільги на соляний промисел, а також накладено соляний податок. З часом слобідському козацтву доводилось охороняти кордони власних полків, вести сторожову службу, в тому

числі і біля Царицина, і до того ж щороку надсилати по 1000 компанійців разом із полковникам у низовий Гилянський похід.

Починаючи з 4 грудня 1722 р. слобідському козацтву та старшині надається право оскаржувати рішення суду як і полкової, так і ратушної канцелярії в Білгородській воеводській канцелярії [73, с. 151]. В результаті такого нововведення полковий суд стає найнижчою ланкою в судовій системі, поволі почав втрачати свою самостійність. У 1723 р. підпорядковані Голіцину підрозділи отримали дозвіл на розгляд всіх судових справ та приймати вирок [66, с. 115].

Для подальших реформувань в козацьких слобідських полках урядовці почали більш детально вивчати звичаї та особливості Слобожанщини. Таким чином продовж 1726-1727 рр. для Військової колегії та М. Голіцину збирались відомості про слобідські полки. Найбільше дані про козацькі полки надходили з Ізюмської полкової канцелярії [30, с. 594-599] та з Охтирського полку [30, с. 601-603].

Насправді М. Голіцин не проводив сміливих рішень стосовно козацьких слобідських полків. Здебільшого Голіцин вважався суддею та благодійником слобідських старшин [42, с. 662]. Проживаючи в Охтирці Голіцин багаторазово проводив військові огляди, обідав з слобідською старшиною та навіть разом із ними ходив до церкви [16, с. 40-45]. Також зі сторони Голіцина йшла неабияка підтримка родини Тев'яшових у справі успадкування полкового уряду, він також підтримував родину Квіток. Тільки одне не подобалось слобідській старшині в політиці Голіцина на Слобожанщині. А саме те, що ним було усунено рід Кондратьєвих від полкового уряду у 1728 р. в Сумському слобідському полку. На додаток варто вказати і на те, що саме за Голіцина відбувся переїзд слов'янського-латинського колегіуму до Харкова з Белгорода [54, с. 22].

Зміни, які розпочав царський уряд, торкалися і соціально-економічну сферу. Значно зменшується роль займанщини і збільшується купівля та продаж земельних ділянок. Протягом 1699-1722 рр. харківський обозний В. Ковалевський здійснив близько 40 операцій з купівля земель навколо м. Вільшани.

Козацька старшина у XVIII ст. починає все більше займатись господарюванням. Як у XVII ст. так і тепер провідними промислами залишилось млинарство, добування селітри, винокуріння та шинкування. Продаж горілки був основним джерелом прибутку в полкового судді Д. Данилевського, який в себе дома зберігав аж 17 горілочних куф.

На той час на Слобожанщині почали виникати старшинські «компанії» з виробництва селітри. Поштовхом для їх послугувала монополія держави та певні дотації на виробництво даного продукту. У 1713 р. на мануфактурі, яка належала сотнику Охтирського полку І. Гадацького було виготовлено близько 16,2 тонни селітри [55, с. 131]. Через рік заводи з виробництва селітри були в містах Городному та в Колонтаєві, які належали І. Гадацькому, Ф. Осиповому та О. Лесивецькому. Займались виробництвом селітри і старшини інших слобідських полків. В Ізюмському полку цією справою займались полковник М. Донець-Захаржевський із Д. Данилевським, в Харківському полку – полковник Г. Квітка, обозний В. Ковалевський, сотник І. Черняк та писар Ф. Кузьмич [97, с. 22], а в Сумському полку – Кондратьєві [88, с. 185]. Загалом на період 1730 р. на Слобожанщині працювало 7 заводів з виробництва селітри.

Наступні зміни в слобідських полках розпочались з січня 1731р. [25, № 5669. с. 358] і були зумовлені будівництвом Української лінії. Будівництво Української лінії полягало в захисті півдня Росії від постійних набігів степовиків. До будівництва фортифікації було одразу залучено козацтво. А згодом було видано наказ, в якому зазначалось направити на роботу мешканців із старшинських слобід та хуторів а також з архієрейських та монастирських

маєностей [73, с. 160-161]. З часом роботи під час зведення Української лінії ставали все важчими. Таке навантаження призвело до того, що робітники ставились до своїх обов'язків будь-як та вдались до втеч. Як писав до сенату генерал Вейсбах (командувач Української дивізії) 12 травня 1732 р., що слобідські робітники розійшлись і неможливо уникнути їхньої втечі з робіт під час будівництві Української лінії [25, № 6055, с. 816].

На початку 30-х рр. XVIII ст. розпочинається новий період реформування козацьких слобідських полків. Саме цей період пов'язаний з приходом до влади імператриці Анни Іонівни та з діяльністю Олексія Івановича Шаховського. Сам Олексій Шаховський мав певні знання про козацькі звичаї, які отримав перебуваючи протягом 1727-1730рр. при гетьманові Д. Апостолі [48, с. 26].

О. Шаховський приїхав на Слобожанщину, а точніше в Суми. Перед від'їздом Шаховський отримав від уряду маніфест та таємну інструкцію. Згідно маніфесту, який був виданий 23 грудня 1723р., основне завдання Шаховського на Слобідській Україні полягало в тому, щоб: «від поточних непорядків захистити та всі минулі непорядки виправити» [25, № 6289, с. 1002]. А відповідно до таємної інструкції, якої Шаховський ретельно дотримувався, одразу після ознайомлення з Слобожанщиною та її козацькими полками потрібно було на базі козацьких полків створити регулярні підрозділи, переглянути податкову систему та врегулювати податки та повинності в Гетьманщині, а також усіма силами запобігти опору в цих питаннях з боку слобідських полковників. З цією метою козацьким старшинам почали надавати армійські майорські ранги, а за проявлену ініціативу щодо створення регулярних підрозділів навіть звання армійського підполковника.

Перебуваючи на Слобідській Україні О. Шаховський почав збирати відомості про козацькі слобідські полки, зокрема викази та скарги на старшин. Найважливішим на той час було слідство, що було пов'язане з справою Лаврентія Шидловського (ізюмського полковника) за доносом Корецького

(ізіумський писар). Відповідно донос складався із шести пунктів в якому розповідалось не тільки про зловживання полковника, але і про землерозподіл та збір податків. Вирок був прийнятий, як для Шидловського, так і для самого Корецького. Адже ізіумський писар частково по правді, а частко по видумці звинуватив Шидловського. Полковнику було призначено триденне перебування у в'язниці [26, № 6578, с. 331], а для донощика було прийняте рішення привселюдне побиття батоном та запис його в козацтво.

Збір відомостей про слобідські полки зумовив появу у 1734 р. так званого «Екстракту про слобідські полки». Перші спроби реформувати слобідські полки Шаховським було розпочато 4 квітня 1733р. А уже в квітні 10 числа була прийнята пропозиція Шаховського щодо упорядкування кількості слобідської старшини.

Створення регулярних частин в слобідських полках припадає на 1733р. Новостворені військові загони почали формуватися із 100 найкращих слобідських козаків в кожному слобідському полку, які всі разом взяті сформували драгунський полк. Посади командирів в новосформованому полку надавались як і слобідським старшинам, які з часом почали отримувати звання офіцерів російської армії, так і російським офіцерам [65, с. 39-40].

Була певна відмінність між козацтвом та регулярними служилими. Така відмінність передусім полягала в системі вишкілу військових сил, наявність кращого спорядження та зовнішнім виглядом (вони носили однострої та мали довге волосся, до якого ставились непряно). Здебільшого наявність у драгунів кращого спорядження можна пояснити тим, що в них були найбагатші підпомічники, фіскальні стягування [48, с. 31] та збірні гроші.

Число регулярних служилих у ротах повсякчас повинно було бути незмінним. Тож для цього у 1734 р. 31 липня було видано указ, відповідно до якого тих регулярних служилих, які з певних причин не в змозі продовжити свою службу, слід було замінити козаками та їх «свойственниками» Після 4

років служби 4 роки драгун мав можливість завершити свою регулярну службу, однак тільки з однією умовою, що він знайде гідну заміну собі [65, с. 40]. Але слобожани неохоче йшли на регулярну службу. І тому царським урядом 29 травня 1734 р. видається наказ, який передбачав покарання непослуху зі сторони козацтва та дезертирів [26, № 6578, с. 332].

Відповідно за указом від 10 квітня 1733 р. в новостворених ротах виникає офіцерський склад. До цього офіцерського складу входили капітан у ранзі армійського підпоручника, поручник у ранзі прапорщика (обер-офіцери). Як і перший, так і другий вибирався вищим командуванням із «достойних старшин» [26, № 6366, с. 78]. Згодом до керівництва регулярних служилих долучились і квартирмістр, вахмістр, каптернамус та два прапорщика (унтер-офіцери). У серпні того ж року було прийнято рішення про те, що обер-офіцерів буде призначати Військова колегія, а особисто сам Шаховський – унтер-офіцерів [26, № 6619, с. 404].

Того ж 1733 р. 7 жовтня було видано іменний указ, який вказував на особливості системи управління на Слобідській Україні. Ним було обмежено слобідську старшину у її правах призначати на всі посади, починаючи від сотника і аж до посади самого полковника. Тепер таке право отримувала Військова колегія. Обирати колегія повинна була із трьох кандидат і які були атестовані старшиною.

Також завдяки зусиллям Шаховського зменшилось число слобідської старшини, а натомість збільшилось число підпрапорних. Під час російсько-турецької війни 1735-1739 рр. усіх старшинських дітей, які були повнолітними, але не були на службі, переводили стан підпрапорних, або в козацтва [33, с. 38]. До того ж у 1732р. за реформами Шаховського було утверджено нові прапори і печатки з державним російським гербом. І з цього моменту прапори слобідських полків втрачають свою назву – хоругви.

О. Шаховський проводив реформи і в судовій системі. Він прагнув підпорядкувати слобідське козацтво російським судовим установам. Ця політика була не новою, її запроваджував ще Петро I.

Втручання царського уряду у фінансову сферу передусім було пов'язано із фіскальним запровадженням. Саме в законі від 7 червня 1733 р. було визначено порядок проведення на Слобожанщині фінансування та оподаткування. Даний указ регламентував умови для утримування слобідської старшини. Відтепер старшина отримувала за свою службу підпомічницькі «присяжні двори». В одному такому «присяжному дворі» проживало близько 50 осіб, яким наказано було: «виконувати партикулярну роботу як і володільські піддані»[42, с. 668]. До того ж кожний «присяжний двір» на рік зобов'язаний сплатити по одній «порції» та кожного півроку по одній «рації». Тобто повинно було бути сплачено 9 рублів 43 копійки, а кожний житель повинен був сплатити 18 копійок. Прово на збір таких грошей отримали слобідська старшина та полковник. Гроші повинні були зберігатись у полковій канцелярії. З часом до складу полкової канцелярії було введено двоє скарбників [26, № 6430, с. 156-158].

Починаючи з 1734 р. в Слобідській Україні запроваджується регулярна пошта. А до цього моменту на Слобожанщині було 284 коня поштових та 113 самих поштарів. За реформою утримувати пошту повинні були приватні «поштодержателі». Але кошти для утримання пошти продовжували надходити від підпомічників, підсусідків та панських підданих.

У 1733 р. в козацьких слобідських полках розпочався певний хаос в системі збирання та сплати податків. І тому 1734 р. 14 січня було запроваджено певну інструкцію. Відповідно до інструкції козацька старшина мусила сплачувати так само, як і на Гетьманщині. Відтепер усіма тими справами, що відала старшина (митні, шинкові та інші збори) повинна була займатись Камер-

колегія. Замість полковника та старшини тепер збір «порцій» і «рацій» здійснювали російські комісари.

Того ж 1733 р. в козацьких полках було засновано новий бюрократичний орган, який в історію увійшов під назвою – полкова канцелярія. Дана полкова канцелярія була створена з метою заміни так званих полкових ратуш. До провідних завдань полкової канцелярії, окрім фіскальних, можна віднести і розгляд судових справ [26, № 6366, с. 78]. 27 серпня 1734 р. була створена Канцелярія Комісії. Передусім задача роботи Комісії полягав у розгляді апеляцій тих рішень, які були прийняті полковою канцелярією. Склад Комісії складався із самого Шаховського, двох російських представників, а також частково і слобідської старшини. Ось як зазначив Шаховський стосовно участі в Комісії старшини: «А якщо трапляться чолобитникові справи ускладнені, то для розгляду та розсуду тих справ збирати цих полків полковників по два й більше» [26, № 6619, с. 403]. За сприяння Шаховського в козацьких слобідських полках виникли і кріпосні кантори (бюрократична інстанція). Кріпосні кантори сформувались з метою упорядкувати земельні відносини (завірялись купчі та інша документація).

Діяльність Шаховського на Слобожанщині й Гетьманщині тривала не довго. Наприкінці 1735 р. Олексій Іванович Шаховський захворів, а через рік відказався від управління, як в слобідських полках, так і в Гетьманщині, а у 1737 р. він помирає.

Таким чином управління в козацьких полках спочатку очолив князь Борятинський, а починаючи з листопада 1736 р. О. Румянцев. Однак основне керівництво слобідськими полками у цивільній сфері здійснювали російські офіцери в Канцелярії комісії, а у військовій сфері таке право належало командуванню Української дивізії та бригадирам. На той момент бригадиром був А. Дінін, а з 1738р. О. Лесевицький.

На соціально-економічному становищі слобідського козацтва позначалась і їх участь у військових компаніях. Слобідські полки брали участь у Гилянських походах, у війні 1733-1734 рр., яка велась за польський спадок. В цих подіях взяло участь 5000 слобідських козаків та 13000 малоросійських. А у російсько-турецькій. війні 1735-1739 рр. слобідські та малоросійські козаки прямої участі у бойових діях не брали. Їм доручалось нести сторожову службу, вони залучались до фортифікаційних робіт [57, с. 93-103]. Отже, на початок 1740 р. козацькі полки перебували у доволі важкому становищі.

З 1741-1761 рр. розпочинається нова епоха змін, які були зумовлені приходом до влади дочки Петра I та Катерини I – Єлизавети. Дізнавшись про зміну влади слобідська старшина почала доволі швидко втілювати своє бажання, яке полягало в поверненні хоча б половини своїх прав. Євстафій Данилевський (ізіумський полковник) спільно із старшинами інших полків у вересні 1742 р. передали Сенату так зване «доношение», в якому зазначались утиски, які були здійснені над слобожанами під час зведення Української лінії, її заселення та конфлікти з місцевим населенням. З часом від них же було надіслано чолобитну, яка містила прохання про скасування створеного при Шаховському драгунського полку [30, с. 604-606].

Звернення про відновлення старшинських повноважень надходили і від Івана Тев'яшова, які все ж таки привернули увагу імператриці. Таким чином Єлизавета, перш за все, погодилась на відновлення тих привілей, які були скасовані попередниками [27, № 8796, с. 924]. За розпорядження Єлизавети припинила свою діяльність Канцелярія комісії слобідських полків. З цього часу розгляд цивільних справ доручався Белгородській губернській канцелярії, а військових – Військовій колегії. До того ж імператрицею було прийнято рішення про розпуск драгунського регулярного полку, а драгунів перевели розряд козаків і підпомічників [30, с. 531-532].

Однак, все ж деякі нововведення (фіскальні збори, кріпосні кантори, атестація старшин) так і не були скасовані. Старшина у значній мірі втрачає право на землю. Операції по купівлі землі продовжувались, однак у них домінували іноземні поміщики. На той час найактивніше землю скуповувалась поблизу Української лінії. Дуже часто власники маєтностей та земель змінювались.

Здебільшого великі землеволодіння перебували у руках тих осіб, які були пов'язані з Белгородською губернською канцелярією та керуючих з Гетьманщини. Так, землі поблизу м. Вовча належали графу І. Гендриковому [8, с. 303-304, 324]. А в Салтівській сотні Харківського полку великі землеволодіння належали белгородському віце-губернаторові Б. Пассека [8, с. 308]. Також значні ділянки земель перебували у володіннях Матюшкіна, Апраксіна, Крапоткіна, Дуніна [8, с. 303, 304, 306]. Посилюється в козацьких полках і державний контроль над тими землями, які були порожніми та описаними. У 1746 р. за дозволом старшини в Охтирському полку під державний контроль потрапили маєтності Перехреста. Через три роки ці землі були передано О. Розумовському в оренду.

Збільшення іноземних землевласників на Слобожанщині призвело до суперечок між ними та слобідськими мешканцями. Крім того деякі непорозуміння виникали і між самою козацькою старшиною. На рахунку Б Пассека, крім постійних зловживань та спекуляцій були і спроби усунути від посади губернатора Салтикова. Для цього Пассеком була створена «затейная канцелярия», яка готувала різні наклепи для белгородської слідчої комісії, яку ж очолював особисто Б. Пассек.

У 1746 р. дана канцелярія підробила донос від П. Яготинця (писар охтирської канцелярії) на полковника І. Лесевицького та старшину, яким приписали викрадення казни. Подібний наклеп був сфабрикований і проти полковника Перехреста, в якому його звинувачували у неповазі до

імператорської сім'ї. Деякі справи закривались, бо белгородський віце-губернатор отримував хабаря, але були і такі, які закінчувались на користь звинуваченої старшини. Такими були розслідування 1746 та 1751 років.

В козацькі полки все частіше почали приїздити чиновники з Росії для ведення слідства, які виникали на основі постійних доносів та скарг. Так у 1742 р. велось слідство стосовно справи майора Ляліна з приводу скарг козаків та драгунів. Протягом двох наступних роках велось слідство стосовно скасування драгунського полку. В Харківському полку проводились слідство з неабиякою пильністю стосовно сотників К. Протопопова, Г. Черноглазова та судді О. Черноглазова. В Ізюмському полку у 1752 р. тривало розслідування над полковником Ф. Кранокутським.

Чужинці на Слобідській Україні були не тільки великими землевласниками, але й почали обіймати старшинські посади. Здебільшого такими іноземцями були волохи, серби та молдавани. Так ротмістром в Харківському полку стає Є. Абаза, в Острогозькому полку суддею та сотником було призначено Бедряга та Ямпольського, а у Ізюмському зайняти посаду полковника прагнув зайняти Милорадович [42, с. 675]. З часом на старшинські посади почали залучатись і представники католиків та протестантів, яким вдалось прислужитись московському уряду. Таким чином полковим суддею в Харківському стає О. Черноглазов, сотником в Сумському К. фон Філерс та М. Меєр в Ізюмському.

У 40-х рр. XVIII ст. розпочалась атестація старшин. Іноді старшинам було важко довести те, що вони в певний час займали певні посади. Така плутанина розгорнулася навколо охтирського полкового обозного Т. Боярського. За тодішніми правилами полковий обозний надав повідомлення до Військової колегії з проханням про свою відставку через старість і просив призначити замість нього сина Івана. Проте через деякий час Т. Боярський отримав відповідь з охтирської полкової канцелярії про те, що його син Іван не те, що в

жодній службі не був, а й навіть рядовим козаком не був, а вважав себе підпрапорним. Т. Боярського звинуватили в підробці атестаційної справи. У відповідь І. Боярський оскаржив це і пояснив, що це проти нього чинять зло полковник Лесевицький та суддя Негребецький. Однак Військова колегія прийняла рішення на користь полкового керівництва.

Через поширення фальсифікацій та скандалів навколо атестацій старшин колегія посилює контроль над процесом поданням слобідською старшиною документів. Суперечки між старшинами та навколо атестацій розгортались в усіх козацьких слобідських полках. Так, у Харківському полку найбільша суперечка виникла тоді, коли у 1757 р. С. Тев'яшов обійняв посаду полковника, однак старшини вирішили, що полковником повинен стати І. Ковальський. Однак, все закінчилось тим, що згідно рішення Військової колегії полковником став син волоха, харківського полковника П. Куликовського – Матвій Прокопович Куликовський.

В Ізюмському полку боротьба між старшиною розгорнулася після смерті полковника полку І. Квітки (1752 р.). Наступним полковником стає Ф. Краснокутський. Однак йому конкуренцію склав М. Милорадович. Впродовж 50-х років в Ізюмському слобідському полку не постерігалось постійного управління, адже більша частина полкової старшини була чи то під арештом, чи то під слідством.

Погіршилось і становище рядового слобідського козацтва. Реформи уряду вимагали того, щоб козаки самі себе забезпечували зброєю та амуніцією. Для цього проводились спеціальні огляди. Один із таких оглядів, який проводився у 1757 р., показав тільки бідність козацтва. Бідність козаків поглиблювалась і їх участю у 1748 р. у Ліфляндському поході, а згодом і у Семилітній війні, яка розпочалась 1756 р. і тривало до 1763 р. між Англією, Ганновером, Пруссією та Португалією з однієї сторони, а з другої виступили Австрія, Саксонія, Франція, Росія, Швеція, Іспанія та декілька невеличких німецьких держав.

Козацькі слобідські полки у Семилітній війні взяли участь у складі російської діючої армії. П'ять козацьких слобідських полків склали козацьку бригаду, а Чугуївський полк виступив, як самостійна військова одиниця. Під час війни козацтво підпорядковувалось Військовій колегії [62, с. 218]. Війна вимагали великих затрат з боку козацтва. У 1756 р. козацька бригада мала надати для участі у війні 5000 парокінних козаків та артилерію, а Чугуївський полк тільки 500 парокінних козаків [73, с. 179].

Великі витрати вимагало і забезпечення козаків одягом та озброєнням. Під час Семилітньої війни військова форма усіх козаків була однаковою: василькові чекмені, сіро-жовні полукаптани, червоні кушаки, чорні чоботи та чорні шапки з червоним верхом. Розрізнити слобідських козаків можна було тільки по кольорах шароварів. У Харківському полку колір шаровар був жовтий, блакитний у Сумському, зелений у Охтирському полку, червоний в Ізюмському, а оранжевий в Острогозького [62, с. 218].

Йшовши у бій козацтво було добре озброєне. Кожний козак мав рушницю, а козацькі старшина крім рушниці використовували і пістолі. Також кожний козак мав в наявності 18 патронів, фунт пороху, два коня, а от у козацької старшини було десь 6-10, а то й більше коней та запас провіанту приблизно на два місяці. Найбільшою козацькою військовою одиницею, яку використовували у Семилітній війні була полусотня. Козацька полусотня складалась із 50 козаків на чолі якої був похідний сотник.

Війни потребували швидкої мобілізації і великої кількості козаків. Це все не вдавалось зробити вчасно. Так, у 1756р. мав відбутись похід на Пруссію, в якому мали взяти 5000 слобідських і скільки ж донських та малоросійських козаків, 4000 волзьких калмиків. Однак у військовий похід вони так і не вирушили – не встигли зібратись. Наступного року армія під командуванням С. Ф. Апраксіна повинна була складатись з 18 донських полків, 5 козацьких полків, 4 гусарських та 2 компанійських. До діючої армії, яка на початку липня

знаходилась біля Ковно прибули приблизно 11000 військовослужбовців зі своїми командирами, в тому числі 3000 слобідських козаків на чолі з бригадиром В. Капністою. Під час просування Східною Пруссією протягом липня-серпня у поході взяли участь 2000 слобідських козаків, які прикривали авангардну дивізію на чолі генерал-майора Сибільського. 1000 козаків і 500 чугуївців перебували в ар'єргарді.

Під час походу на Алленбург, який відбувся протягом 15-18 серпня в складі іррегулярної кінноти крім калмиків, донців та гетьманських компанійців були і слобідські козаки, чисельність, яких становило 1000. Командиром під час походу на Алленбург у козаків був слобідський бригадир В. Капніста.

Вранці 19 серпня між 55 тисячною російською армією та 24 тисячною прусською на чолі з фельдмаршалом Х. І. Левальда розпочався бій під Гросс-Єстерсдорфом. У бою під Гросс-Єстерсдорфом російську армію очолювали генерал-фельдмаршал граф Апраксін та слобідський бригадир В. Капніста, який під час бою героїчно загинув, а згодом із своїм загоном до бою приєднався і генерал-майор граф П. Рум'янцев.

В ході цієї військової кампанії прусська і російська армії зазнали значних втрат. Однак найбільше втрат зазнали слобідські козаки. Із 3000 козаків загинуло 1000 осіб, а також вони найбільше втратили коней. Прибувши до Тільзиту уцілілих козаків одразу було відправлено на Слобожанщину. У військових операціях протягом 1758р. слобідське козацтво участі не брало. Тільки наступного року було залучено 500 чугуївських козаків, які увійшли до складу корпусу генерал-майора Тотлебена. Чугуївські козаки також взяли участь у військових операціях протягом 1760-1761 рр.

Виснажливі військові дії привели до того, що слобідське козацтво брало участь у них без будь-якої завзятості, неохоче. Найбільш поширеним на Слобожанщині способом для уникнення служби стає відписка про недугу. Так,

на вимогу російського уряду відправити козаків на впорядкування у Харкові, козаки заявляли, що усі старшини хворіють [42, с. 680].

Постійні воєнні дії змусили царський уряд вдатись до впорядкування регулярних військових частин. Командувач генерал-аншеф П. Салтиков у 1756 р. отримав розпорядження зібрати розпущений драгунський полк. Полковнику П. Бульському було доручено приступити до формування нового регулярного полку – гусарського. Офіцерські посади в організованих полках слобідська старшина не отримала. Право обіймати такі посади було надано югославам із Нової Сербії та Слов'яносербії: сербам М. Милорадовичу та Стратіміровичу, македонцю Г. Акаутову.

Становище слобідських козацьких полків на кінець 50-х років XVIII ст. було незадовільне. З ініціативи К. Кантеміра у 1757 р. відбувались збори полковників та сотників для обговорення невтішного становища полків. Перш за все, на таких зборах було прийнято рішення відправити до Петербургу козацьку делегацію з митою подати до відома імператриці петиції «об общественных нуждах прошение» [42, с. 681]. Однак визначитись з проханням слобідські старшини було доволі важко. В результаті чого їхні збори затяглись майже аж на рік. Було вирішено, що кожний козацький слобідський полк визначав свої потреби самостійно. От наприклад основна проблема в Харківському полку полягала в нестачі добрих козаків, оскільки більша їх частина перебувала в гусарських полках. У 1758 р. було складено так звані пункти «О бедственном положении края», а також разом з тим до Петербургу було відряджено острогозького полковника Тев'яшова та сумського писаря Вартаковського, які очікували на офіційний прийом до імператриці три роки [73, с. 189].

Щоб якось покращити своє становище, старшини подають звернення з проханням про проведення реформування в козацьких полках до Сенату, чи до вищого військового командування. Так ізюмський полковник М. Милорадович

в березні 1757 р. подав свій проект про утворення полку гусарського. Зміст проекту М. Милорадовича полягав в тому, що за рахунок слобідських полків утворити декілька гусарських підрозділів. До того ж М. Милорадович запропонував відновити діяльність Комісії, яка займалась упорядкування козацьких полків. Її канцелярія повинна була бути розміщена у м. Зміїв. Також в проекті говорилось і про старшину, зокрема: «Полковников и старшину хотя ниже одним класом гусарськими чинами и впредь жаловать дабы и они пред гусарськими в последнем уничтожении и без куражества не оставались» [42, с. 682].

Подібний проект був розроблений і С. Тев'яшовим, за яким передбачалось реорганізувати в козацьких слобідських полках службу і на їх основі створити 3 кірасирських та 2 драгунські полки. Був ще один доволі цікавий проект запропонований слобідською старшиною – «Екстракт о изнеможении слободських полков». Зокрема в екстракті зазначались такі проблеми полків як відсутність козаків, обмеження привілеїв, зловживання у земельних справах та у винокурінні, а також бажання козаків прийняти регулярну службу, однак із збереженням вольностей. Саме під час правління Петра III слобідська старшина намагалась реалізувати положення екстракту.

У 1762р. новою імператрицею стає дружина Петра III – Катерина II. Якраз з діяльністю Катерина II пов'язують скасування автономії козацьких слобідських полків. Прийшовши до влади імператриця почала розглядати справи, які стосувались стосовно старшинських зловживань. Найбільш такими значними, які викликали зацікавленість було дві справи. Перша справа виникла в результаті доносу острогозького сотника П. Коневичького, і була розглянута у Сенаті 23 жовтня 1762 р. Другою справою бв донос до Великої колегії проти харківського полковника М. Куликовського та липецького писаря П. Непишного [65, с. 4].

З митою яось припинити безлад в козацьких слобідських полках за наказом Катерина II було створено Комісію з розслідування зловживань в полках. Починаючи з 1762 р. дану Комісію починає очолювати секунд-майор гвардії Є. Щербінін, якому було наказано: «для разбираия слободских полков разорения и прочаго о тех дел челобитья» [42, с. 683]. Перш за все Комісія повинна була здійснити перевірку саме Острогозького козацького полку, адже саме з цього полку надійшло більш за все скарг. Прибувши в полк Комісія одразу усунула полковника С. Тев'яшова.

Очільник Комісії Є. Щербінін мав можливість впорядкувати полкові збори, а також право позбавляти старшину можливості збирати податки з слобожан. Перш за все Щербінін взявся за зібрання десятикопійчаного збору, який повинні були сплачувати всі мешканці чи то в мирний, чи то у військовий час. Кошти збирались з відома слобідських старшин і відправлялись до Комісії, яка знаходилась в Острогозьку [28, № 11734, с. 136]. Згодом Щербінін провів перепис та обложив податком усіх тих, хто проживав не на власній землі (піддані та підсусідки) [28, № 1773, с. 174]. Загалом діяльність Щербініна у фінансовій сфері набула неабиякого розмаху. Внаслідок цього в грудні 1763 р. слобідська старшина була позбавлена можливості збирати будь-які збори та мита.

Діяльність Комісії зачепила і судову сферу і це призвело до того, що 31 грудня 1763 р. суд на Слобожанщині був майже ліквідований, було усунуто слобідську старшину від судових справ.

Робота Комісії тривала і в грудні 1764 р. Нею поданий був звіт про стан козацьких полків. Через рік Військова колегія передивляється слобідське питання, в результаті чого було прийняте рішення збільшити кількість регулярної легкої кінноти завдяки перетворення слобідських полків на гусарські.

Через Федора Краснокутського, який випадково опинився в Петербурзі, на Слобожанщині дізнавались про намір скасування внутрішнього устрою козацької автономії. Однак заклик Краснокутського обороняти устрій та звичай козацький був не підтриманий. Адже більша частина слобідської старшини розуміла, що доля слобідських полків уже вирішена.

Так 3 березня 1765р. було прийнято рішення, що на основі козацьких слобідських полків буде створено п'ять гусарських утворень [29, № 12344, с. 77]. Назви гусарських полків були аналогічні слобідським – Сумський, Охтирський, Харківський, Ізюмський та Острогозький. Вищому начальству та провінційним канцеляріям було надано право стежити за записами в гусари. Слобідська старшина та їхні діти могли добровільно записуватись на службу або йти у так звану відставку з прирівнювань до офіцерських звань. Таким чином полковник міг отримати звання підполковника, обозний таке звання як прем'єр-майора, осавули, ротмістри та сотники, які безпосередньо брали участь у походах, отримували звання поручиків, а судді – секунд майорів [73, с. 210].

Більша частина населення до гусар ставилось із ненавистю. В результаті чого серед гусар все частіше простежується дезертирство. Відповідно втікачів намагались ловити та карати. Однак тоді, коли втікачів зловити не вдавалось брали їхніх родичів або й представників заможних родин та утримували їх доти, поки не повернуться самі дезертири.

Основною гордістю гусарів був їхній однострої. З 1776 р. в гусарів були чорні ментії (куртки, обшиті хутром, яку носили накинувши на плече ліве) із жовтим шнуром, а колір дуламів (коротка суконна курка із стоячим комірцем та розшиту шнуром) та штанів різнились. Так в Острогозькому полку – малиновий колір, в Харківському – жовтий, в Охтирському – зелений, в Сумському – блакитний, а в Ізюмському – червоний.

На Слобожанщині було утворено Слобідсько-Українську губернію, центр якої знаходився у Харкові. Відтепер поселення на Слобожанщині повинні

називатись «войсковые слободы», а саме козацтво стало військовими обивателями. Називатись просто козацтвом було уже «неприлично» [29, № 12397, с. 134-135]. Однак процес ліквідації автономії в козацьких полках був довготривалим і його завершення припадає на 80-ті роки XVIII ст.

Отже, можна зробити висновок, що починаючи з XVIII ст. на Слобожанщині посилюється вплив царського уряду. Відтепер крім боротьби із татарами слобідські козацькі полки активно почали залучатись до Північної війни, Гилянських походів, у війнах за польський спадок, російсько-турецькій та Семирічній війнах. Кожний, хто заступав на російський престол, починаючи з царя Петра I і завершуючи імператрицею Катериною II, запроваджували ті реформи та нововведення, які призвели до скасування слобідської козацької автономії. Серед причин ліквідації слобідських полків перш за все варто відзначити те, що вони являли собою станове військо, якому було уже важко протистояти, навіть регулярній армії.

ВИСНОВКИ

Слобожанщина це історико-географічний регіон, якому притаманне прикордонне розташування. На сьогодні регіон охоплює Харківську, частину Сумської, Луганської, Донецької областей України та Курської, Белгородської, Воронежської областей Російської Федерації.

Внаслідок суперечки між Московською державою та Річчю Посполитою було окреслена Західна межа Слобідської України. Північна межа регіону є приблизно окреслена і приставляє собою Білгородську оборонну лінію, зведену протягом 1635-1658 рр. Як південну так і східну межу Слобожанщини доволі важко визначити.

Походження назви регіону слід прив'язати до місцевого поселення, населення в яких на тривалий час звільнялись від деяких податків та повинностей – слободи. Загалом термін Слобожанщина є штучним і створений для позначення Слобідської України.

Землі Слобожанщини споконвік були складовою частиною східнослов'янських земель, які з часом були спустошені постійними монголо-татарськими нападами та залишились до XVII ст. незаселеними. Тільки починаючи з середини XVII ст. відбувається масове заселення Слобожанщини переселенцями із Правобережжя, Центральної частини України та Запорожжя.

Колонізація Слобідської України розпочалась із так званих «уходів». Місцеві жителі прикордонних міст та сіл, як тільки зійде сніг вирушали на різноманітні промисли – випасання худоби, виварювання солі, риболовлю, а також, час від часу, вони займались грабунками, до яких вдавались навіть полковники І. Богун та М. Пушкар.

Колонізаційний процес середини XVII ст. зумовлений такими трьома причинами, як сприятливі кліматичні умови, феодалні та релігійні утиски із сторони польської шляхти та захист кордонів Московської держави від нападів

степовиків. А от основним каталізатором переселення на Слобожанщину стала саме козацька революція середини XVII ст. Процес заселення та процес формування козацьки полків на Слобожанщині йшли паралельно. Кількість козацьких полків була різною. Однак до початку 60-х років XVII ст. на Слобідській Україні сформувались п'ять козацьких слобідських полків: Острогозький, Сумський, Харківський, Охтирський, та Ізюмський. Козацькі слобідські полки були як військовими так і адміністративно-територіальними одиницями. Керівництво у полку здійснював полковник, посада, якого була виборна та козацька старшина.

На Слобідську Україну масово переселялись із Гетьманщини і саме ці переселенці склали основне джерело утворення козацької слобідської старшини. І. Виговський, Ю. Хмельницький, І. Брюховецький та П. Дорошенко вкрай негативно ставились до переселення на Слобожанщину. Ю. Хмельницький навіть проводив покарання щодо переселенців, а полтавський полковник Федір Жученко, який був підлеглим гетьмана, проводив каральні походи на слободи протягом 1660-1662 рр.

На Слобожанщині у другій половині XVII ст. простежується політична боротьба, основна мета якої полягала бажання козацької старшини збільшити свою самостійність від російських воєвод. Найяскравіше ця політична боротьба проявилась під час повстання Степана Разіна 1667-1671 рр.

Як і соціальний устрій так і господарство на Слобожанщині були схожими до тих, які були на Гетьманщині. В Слобідській Україні мешканці поділялись на козаків, які були провідним станом, духовенство, міщан та «посполитих» (селянство). Козацтво поділялось на старшину, виборних та підпомічників. Селянство поділяється на вільних і на тих хто живе на землях козацької старшини. А міщанство було нечисельним станом на Слобожанщині. Крім того на Слобожанщині був такий стан, як «служилі люди» та дворянство-поміщики (молдавани, росіяни).

В основному на Слобожанщині займались землеробством та скотарством. В козацьких слобідських полках простежується як мале так і велике землеволодіння. До найбільших землевласників слід віднести рід Донець-Захаржевських, Квіток, Ковалевських, Кондратьєвих та Шидловських.

За всю історію свого існування козацькі слобідські полки зазнавали впливу зі сторони московитів. Перш за все це проявилось в тім, що козацькі полки підпорядковувались белгородському воєводі, а у 1688 р. було створено для управління полками Приказ Великої Росії.

До того ж значний вплив на слобідські полки царський уряд здійснював шляхом переселення в Слобідську Україну інших етносів. Із переселенням на Слобожанщину молдавських емігрантів, було спричинено безперечний вплив на слобідську старшину. Адже із своїм приходом молдавани почали збільшувати число місцевої знаті. І саме це змусило слобожан чинити спротив поведінці молдавських переселенців, таким чином слобідське населення показувало свою неприязність до чужого.

Козацькі слобідські полки масово залучались до захисту від постійних татарських нападів та до бойових дій уже власне за межами Слобожанщини. Так слобідські полки взяли участь у поході на Гетьманщину 1658-1660 рр., Кримських походах 1687-1689 рр., Азовських походах 1695-1696 рр., Північній війні, Гилянських походах 1725-1731 рр., війні за польський спадок 1733-1734 рр., російсько-турецькій 1735-1739 рр. та Семирічній війнах. Слобідські козацькі полки як у походах, так і у війнах, відзначались своєю успішною бойовою діяльністю. Основною бойовою силою у слобідських козаків була саме кіннота.

Збільшення царського впливу на слобідське козацтво шляхом реформування можна умовно поділити на декілька періодів. Перший період припадає на 1700-1725 рр. тобто період царювання Петра I та його сподвижників, другий період припадає на час царювання Анни Іоанівни та

діяльність О. Шаховського, тобто на початок 30-х років XVIII ст., наступний, третій період охоплює проміжок часу від 1741 до 1761 рік та зумовлений царюванням Єлизавети Петрівни та деякими послабленнями в системі реформуванням козацьких полків, а четвертий, останній період триває від початку царювання імператриці Катерини II і до 1765 р.

Постійні війни, які велись із середини XVIII ст. призводили до збільшення витрат козацьких полків на підготовку до військових експедицій, перш за все дали поштовх до руйнування господарств, неспроможність нести військову службу та збільшення випадків відкупів слобідського козацтва від участі у походах. І врешті решт усі ці моменти зумовили те, що 3 березня 1765р. царським урядом було прийняте рішення про ліквідацію слобідських полків та перетворення їх на гусарські.

Процес перетворення слобідських полків в гусарські був доволі непростим. Місцеве населення з нерозумінням ставились до гусарів. Гусари піддавались кривді не тільки із сторони місцевих урядовців, а й від найрідніших – батьків та братів. Жінкам та дітям гусарів родичі навіть не дозволили долучатись до володіння спільних земель. Бували й випадки, коли їх виганяли із домівок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. 3. Санкт-Петербург : Типография П. А. Кулиша, 1861. 764 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссией. Санкт-Петербург : Тип. Эдуарда Праца, 1867. Т. 5. 1659 - 1665 гг. VIII, 335 с.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссией. Санкт-Петербург : Тип. Эдуарда Праца, 1879. Т. 9. 1668 - 1672 гг. 1011 с.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссией. Санкт-Петербург : Типография А. Катанского и К, Т. 15. 1892. 278 с.
5. Акты Московского государства, изданные императорской Академией наук под ред. М. А. Попова. Разрядный приказ, Московский стол. Санкт-Петербург : Тип. Императорской академии наук, Т. III. 1901. 674 с.
6. Воссоединение Украины с Россией : Док. и материалы : В 3 т. Т. 3: 1651-1654 / АН СССР. Институт истории; АН УССР. Институт истории; Редкол.: П. П. Гудзенко и др. Москва : Изд-во АН СССР, 1953. 546 с.
7. Байер Г. З. История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира / Сочиненная Санкт-петербургской Академии Наук покойным профессором Беером с российским переводом с приложением родословія князей Кантемиров. Москва : Унив. тип., у Н. Новикова, 1783. 408 с.
8. Багалея Д.И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губернии) в XVI - XVIII ст., собранные в разных архивах и

- редактированные Д. И. Багалеем. Харьков : Типография К. П. Счасни, 1886. Т. 1. 362 с.
9. Багалея Д.И. Материалы по истории колонизации и быта степной окраины Московского государства. Харьков : Рипол Классик, 1890. Т. II. 112 с.
 10. Багалея Д.И. Материалы для истории города Харькова в XVII в. Харьков : Тип. «Печат. дело», 1905. 112 с.
 11. Болотов А. Т. Жизнь и приключения Андрея Болотова, описанные самим им для своих потомков 1738-1793. Санкт-Петербург : Печатня В. Головина, 1870. Т. 1. 1017 с.
 12. Древние грамоты и другие письменные памятники, касающиеся Воронежской губернии и частью Азова, собранные и изданные Н. Второвым и К. Александровым-Дольником. Воронеж : 1851. Кн. 1. XII, 168, 87 с.
 13. Извлечение преосвященного Филарета Харьковского из фамильных записок Квиток. Предисл. Д. И. Багалея // Харьковский сборник. 1888. Вып. 2. С.189-194.
 14. Крестьянская война под предводительством Степана Разина. Сборник документов. Москва : 1959. Т. 2, Ч. 2. Восстание на юге и волнения в других областях Русского государства. 242 с.
 15. Кулиш П. А. Материалы для истории воссоединения Руси. Т. 1: 1578-1630. Москва : Изд. т-ва «Обществ. польза», 1877. 359 с.
 16. Летопись Самовидца. Киев : Тип. Милевского, 1878. 318 с.
 17. Материалы для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине 1696-1727 гг., собранные и изданные С.И. Шидловским. Санкт-Петербург : Типография князя В. П. Мещерского, 1896. 266 с.

18. Маркович Я. А. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717-1767 гг.). Издание Киевской старины. Под ред. А.М. Лазаревского. Київ : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1893. Т.1. 1723 - 1725 гг. 329 с.
19. Миллер Д. П. Архивы Харьковской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества .Т. 13. Труды Харьковского предварительного комитета по устройству 12 археологического съезда. Харьков : Типо - Литографія «Печат. дело», 1902. Т 2. Ч 1, 2. С. 197 - 435.
20. Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве министерства юстиции. Москва : Издательство : Типо-Литография И. Н. Кушнерева и К, 1903. Кн. 13. 546 с.
21. Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве министерства юстиции. Москва : Университетская типография, 1905. Кн. 14. 338 с.
22. Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве министерства юстиции. Москва : Синодальная типография, 1910. Кн. 16. 518 с.
23. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / АН УРСР. Археограф. Комісія та ін. Упоряд. В. О. Пірко, О. І. Гурій; Редкой. П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1991. 278 с.
24. Письма и бумаги императора Петра Великого. Москва : Наука, 1964. Т. 11. Ч. 2. 743 с.
25. Полное собрание законов Российской Империи. Т. I. 1649 - 1675 гг. Санкт-Петербург: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. 1072 с.
26. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Санкт-Петербург : Типография собственной Его Императорского величества канцелярии, 1830. Т. IV. Вып. 1. 881 с.

27. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Санкт-Петербург : Типография собственной Его Императорского величества канцелярии, 1830. Т. VIII. Вып. 1. 1014 с.
28. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Санкт-Петербург : Типография собственной Его Императорского величества канцелярии, 1830. Т. IX. Вып. 1. 1022 с.
29. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Санкт-Петербург : Типография собственной Его Императорского величества канцелярии, 1830. Т. XI. Вып. 1. 990 с.
30. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Санкт-Петербург : Типография собственной Его Императорского величества канцелярии, 1830. Т. XVI. Вып. 1. 1018 с.
31. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Санкт-Петербург : Типография собственной Его Императорского величества канцелярии, 1830. Т. XVII. Вып. 1. 1135 с.
32. Сборник судебных решений, состязательных бумаг, грамот, указов и других документов, относящихся к вопросу о старозаимочном землевладении в местности бывшей Слободской Украины / Сост. В. В. Гуров при участии Е. К. Бродского. Харьков : Тип. Окр. штаба, 1884. XVII, IV, 705 с.

Література

33. Альбовский Е. А. История Харьковского Слободского казачьего полка Харків : Типография губернского правления, 1895. 218 с.
34. Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1969. 223 с.
35. Багалій, Д. І. Історія Слобідської України. Харків : Основа, 1991. 256 с.

36. Багале́й Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): Историческая монография. Т. 1: XVII-XVIII века. Харьков : Б. и., 1905. 569 с.
37. Бірво́ва О. Ю. Характер землеволодіння у Слобідській Україні в другій половині XVII середині XVIII ст. Історичні студії суспільного прогресу 2015. Вип. 3. С. 15 - 18.
38. Важинский В. М. Землевладение и складывание общины однодворцев в XVII в. (на материалах южных уездов России) Воронеж : Изд-во Воронежского гос. университета, 1974. 236 с.
39. Важинский В. М. Хлебная торговля на юге Московского государства во второй половине XVII в. // Ученые записки Московского областного Педагогического Института им. Н. К. Крупской. Москва : 1963. Т. 127. С. 3 - 30.
40. Веселовский С. Б. Сметы военных сил Московского государства 1661 - 1663 гг. Москва : Издание императорского общества истории и древностей Российских при Московском Университете, 1911. 59 с.
41. Военная энциклопедия / Под. ред. К. И. Величко и др. Санкт-Петербург : Т. 8. 1912. С. 321 - 642.
42. Воліс В. Ф. Виступ народних мас в Охтирському полку 1679 р. / Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. Харків : 2004. Т. 10. С. 281-288.
43. Гербель Н. И. Изюмский слободской казачий полк. Санкт-Петербург : В тип. Эдуарда Праца, 1852. 164 с.
44. Головинский П. А. Слободские Казачьи полки. Санкт-Петербург : Тип. Н. Тиблена и Комп, 1864. 254 с.
45. Городские поселения в Российской империи / Под ред. Н. С. Милашевича. Санкт-Петербург : Тип. К. Вульфа, 1865. Т. 5. Ч. 1. 419 с.

46. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т. 12 кн. Київ : Наукова думка, 1995. Т. 8. 856 с.
47. Данилевич В. Е. Время образования слободских черкасских полков // Сборник статей, посвященных В.О. Ключевскому, его 30-летнему юбилею профессорской деятельности в Московском университете. Москва : 1909. С.632-639.
48. Данилевич В. Е. Из истории управления Слободской Украины в XVII ст. (К биографии Острогожского черкасского полковника И.С. Саса). Харьков : Б.м., б.г. 1906. 10 с.
49. Драгоманов М. П. Про українських козаків, татар та турків : з дод. про життя Михайла. Київ : Дніпро, 1991. 43с.
50. Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII - початку XVIII ст. / Відп. ред. І. О. Гуржій. АН УРСР. Інститут історії. Київ : АН УРСР, 1959. 532 с.
51. Дяченко М.Т. Етапи заселення Слобідської України в XVII - першій половині XVIII ст.// Український історичний журнал. 1970. № 8. С. 41-51.
52. Журавльов Д. В. Військова справа в слобідських козацьких полках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2003. 24 с.
53. История городов и сел Украинской ССР : В 26 т. Сумская область / АН УССР. Ин-т истории; П. Т. Тронько. Киев : 1980. 698 с.
54. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 800 с.: іл. Бібліогр.: с. 690 - 781.
55. Исторические песни малорусского народа с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова. Киев : Тип. М. П. Фрица, Т. 1. 1874. XXIV, 336 с.

56. Загоровский В.П. Белгородская черта. Воронеж : Изд-во Вор. ун-та, 1969. 304 с.
57. Загоровский В. П. Изюмская черта. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. 239 с.
58. Загоровский В. П. Общий очерк истории заселения и хозяйственного освоения южных окраин России в эпоху зрелого феодализма // История заселения и хозяйственного освоения Воронежского края в эпоху феодализма. Воронеж : Изд-во Вор. ун-та, 1987. С.3-23.
59. Звездин З. К. К вопросу о социальных отношениях на Слободской Украине в конце XVII - начале XVIII в. // Исторические записки. Москва : 1952. Т. 39. С.181-203.
60. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів: у 7 т. Київ: Наук. думка, 1981. Т.7. Історичні, етнографічні, літературно-публіцистичні статті, листи. 567 с.
61. Книга Большому чертежу / Под ред. К. Н. Сербиной. Москва-Ленинград : Академии наук СССР, 1950. 232 с.
62. Ковалевский П. Е. Род Ковалевских за триста лет 1651 - 1951 // Харьковский исторический альманах / Под ред. А. Ф. Парамонова. Харьков: Изд-во Хар. част. музея гор. усадьбы, 2002. зима С. 17 - 32.
63. Кованько С. И. Описание Харьковской губернии / С. И. Кованько. Харьков : 1857. 63 с.
64. Корнієнко О. М. Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк 1659 - 1765 рр. Київ : Наш час, 2008. 488 с.
65. Лащенков Н. Домовыя церкви в покоях слободско - украинских дворян помещиков // Харьковский сборник. Харьков : 1889. Т. 3. С.1-34.
66. Лишко С. В. Формування і розвиток полків Слобідської України в другій половині XVII - XVIII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

- іст. наук: 07.00.01. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2010. 22 с.
67. Лукьянов П. М. История химических промыслов и химической промышленности России до конца XIX в. Под ред. акад. Вольфовича. Москва-Ленинград : Изд-во АН СССР, 1949. Т. II. 732 с.
68. Маслійчук В. Л. Балаклійський полк (1669 - 1677 рр.). Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2005. 67 с.
69. Маслійчук В. Л. Козацька старшина слобідських полків другої половини ХУІІ - першої третини ХУІІІ ст. Харків : ВД «Райдер», 2003. 252с.
70. Маслійчук В. Л. Радикальна реформа та «старий звичай» (Князь Олексій Шаховський і реформування слобідських полків 1733 - 1735 рр.) // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. (Нова серія). 2004. Т. 10. С. 15 - 42.
71. Маслійчук В. Л. Слобідська Україна. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, 2008. 72 с.
72. Маслійчук В. Л. Федір Хомич Краснокутський - представник старшинського прошарку слобідських полків ХУІІІ ст. /Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. Харків : 2000. С. 178 - 183.
73. Мазепа. Збірник. Т. 2. Варшава: Праці Українського Наукового Інституту, 1938. 120 с.
74. Мицик Ю. А., Плохій С. М., Стороженко І. С. Як козаки воювали : Історичні розповіді про запорізьке козацтво. Дніпропетровськ : Промінь, 1990. 302 с.
75. Мышлаевский А. З. Война с Турцією 1711 г. Прутская операция // Сборник военно-исторических материалов. Санкт-Петербург : 1898. Вып. XII. 359 с.

76. Новомбергский Н. Я. Очерки внутреннего управления в Московской Руси XVII столетия. Продовольственное строение. Материалы // Записки императорского Московского археологического института им. имп. Николая II. Москва : 1915. Т. XX. 392 с.
77. Оглоблин Н. Н. Обзорение историко-географических материалов XVII и начала XVIII в., заключающихся в книгах Разрядного Приказа // Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском отделении Архива министерства юстиции. Москва : 1884. Кн. 4. С.161 - 529.
78. Окиншевич Л. О. Генеральна старшина на Лівобережній Україні XVII-XVIII вв. // Праці комісії для виучування історії західно - руського та українського права. Вип. 2. Київ : 1926. С.84 - 175.
79. Посохова Л. Ю. Харківський колегіум. Харків: Бізнес Інформ, 1999. 186 с.
80. Полянський Ф. Я. До питання про посесійні мануфактури на Україні в XVIII ст. // Наукові записки Інституту економіки АН УРСР. 1954. № 2. С. 129 - 170.
81. Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. Київ : Либідь, 1994. 799 с.
82. Репан О. А. Іржа на лезі: Лівобережне козацтво і російсько - турецька війна, 1735-1739 років. Київ : Києво-Могилян. акад., 2009. 195 с.
83. Срезневский И. И. Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины со времени ее заселения до преобразования в Харьковскую губернию. Харьков : тип. окр. штаба, 1883. 24 с.
84. Стецюк К. І. Вплив повстання Степана Разіна на Україну : з історії спільної боротьби російського і українського народів проти феодально-кріпосницького гніту. Київ : Вид. АН УРСР, 1947. 118 с.
85. Стецюк К. І. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50-х - 70-х рр. XVII ст. Київ : АН УРСР, 1960. 353 с.

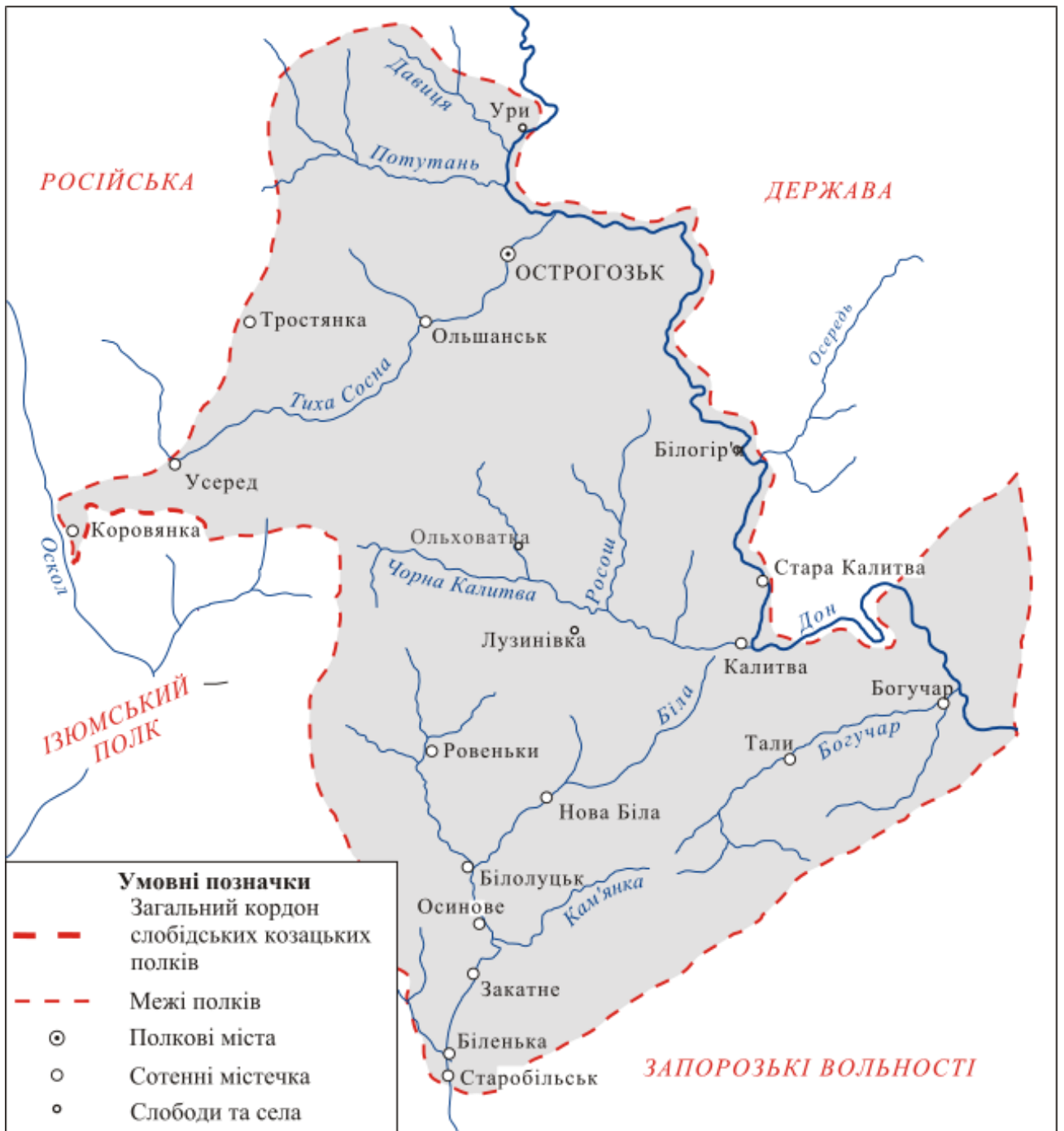
86. Сторожев, В. Н. К вопросу о колонизации левобережной Украины // Киевская старина : ежемесяч. ист. журн. 1890. С. 544 - 549.
87. Стрішенець О. М. До питання про заселення, організацію та діяльність козацьких господарств на Слобожанщині в XVII - XVIII ст. // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки 2012. № 5. С. 4 - 7.
88. Слюсарський А. Г. Слобідська Україна: Історичний нарис XVII-XVIII ст. Харків : Харківське книжково-газетне видавництво, 1954 р. 278 с.
89. Слюсарский А. Г. Социально-экономическое положение Слобожанщины в XVII-XVIII вв. Харьков : Кн. изд., 1964. 460 с.
90. Тараторин В.В. Конница на войне. Минск : Харвест, 1999. 432 с.
91. Твердохлебов А. Д. Котельва // Харьковский сборник. Харьков : 1888. Вып.2. С.113 - 130.
92. Трифильев Е. П. Очерки из истории промышленности Слободской Украины // Сборник Харьковского историко-филологического общества. 1894. Т. 6. С.12 - 48.
93. Филарет (Д. Г. Гумилёвский) Историко - статистическое описание Харьковской епархии. Харьков : 1859. Отд.1 : Краткий обзор епархии и монастыри. 322 с.
94. Филарет. Историко - статистическое описание Харьковской епархии. Москва : Тип. В. Готье, 1857. Отд. 2. : Уезды харьковский и валковский. 331 с.
95. Филарет. Историко - статистическое описание Харьковской епархии. Харьков: 1857. Отд. 3 : Уезды Ахтырский, Богодуховский, Сумской, Лебединский. 604 с.
96. Филарет. Историко - статистическое описание Харьковской епархии. Харьков : 1857. Отд. 4 : Уезды Змиевской и Волчанский. 336 с.

97. Филарет. Историко - статистическое описание Харьковской епархии. Харьков : 1858. Отд. 5 : Изюмский, купянский и старобельский уезды; купянские и старобельские округа военного поселения. 462 с.
98. Шпитальов Г. Г. Українське козацтво у Семилітній війні (1756 - 1763) // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, вип. 1. Запоріжжя, 2009 с 215 - 224. с .218.
99. Шутой В. Е. Борьба народных масс против нашествия армии Карла XII 1700-1709. Москва : Издательство социально - экономической литературы, 1958. 457 с.
100. Щёлков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии. Харьков : Изд-во Хар. ун-та, 1882. 365 с.
101. Юркевич В. Д. Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького. Всеукраїнська Академія наук. Київ: Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1932. XX, 189 с.
102. Юркевич В. Д. Харківський перепис 1660 р. // Записки історико - філологічного відділу ВУАН. Книга XX / Київ : 1928. С. 129 - 173.
103. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х. т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1990. 596 с.
104. Яценко В. Б. Інтеграція козацтва Слобідської України до соціальної структури Російської імперії; друга половина XVII -XVIII ст. : монографія. Харків : Вид. ХНЕУ, 2009. 72 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Карта Острогозького слобідського полку

Джерело: Острогозький полк. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Додаток А-1

Полковники Острогозького козацького слобідського полку

1. Іван Дзиковський (Зіньківський) – (1652-1670 рр.) у 1652р. як полковник привів переселенців в Острогозьк, а у 1670 р. був страчений через підтримку повстання під проводом С. Разіна.
2. Герасим Карабут (Корибут) – (1670-1674 рр.), з сотників полку, наказний полковник, призначений острогозьким полковником, у 1674 р. помирає.
3. Іван Семенович Сас – (1680-1693 рр), іноземець, протягом 1676-1680 рр. острогозький воєвода, у 1693 р. помирає
4. Петро Олексійович Буларт – (1693-1698 рр.), пасинок І. С. Саса, у 1698 р. помирає.
5. Федір Іванович Куколь – (1698-1704 рр.), був обраний із полкових писарів
6. Іван Іванович Тевяшов – (1704-1725 рр.), російський служилий стольник, був призначений полковником за чолобиттям старшини.
7. Іван Іванович Тевяшов (молодший) – (1725-1757 рр), з 1757р. був призначений бригадиром над слобідськими полками.
8. Степан Іванович Тевяшов – (1757-1763 рр), за наказом Щербініна був усунений від керівництва.

Джерело: Корнієнко О. М. Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк 1659-1765 рр. Київ: Наш час, 2008. С. 432.

Додаток Б

Карта Сумського слобідського полку

Джерело: Сумський полк. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

Додаток Б-1**Полковники Сумського козацького слобідського полку**

1. Гарасим Кондратович Кондратьєв – (1659-1791 р), осадчий міста Сум.
2. Андрій Кондратьєв – (1678-1708 рр.), управляв разом із батьком.
3. Іван Кондратьєв – (1708-1728 рр.).
4. Василь Данилович Перехрест-Осипов – (1728-1737 рр.), на полковництво був призначений князем Голіциним, а з 1737 р. перебуває у відставці.
5. Дмитро Іванович Кондратьєв.
6. Михайло Михайлович Донець-Захаржевський – (1748-1760 рр.).
7. Роман Романович Романов – (1760-1764 рр.), премер-майор регулярної служби, на полковництво був призначений з полкових старшин.

Джерело: Корнієнко О. М. Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк 1659-1765 рр. Київ: Наш час, 2008. С. 433.

Додаток В

Карта Харківського слобідського полку

Джерело: Харківський полк. [URL:https://uk.wikipedia.org/wiki](https://uk.wikipedia.org/wiki)

Додаток В-1**Полковники Харківського козацького слобідського полку**

1. Федір Ріпка - (березень-жовтень 1668р.).
2. Григорій Донець - (1668-1690рр.), до полковництва був сотником.
3. Федір Григорович Донець - Захаржевськи - (1691-1706рр.)
4. Шидловський Федір Володимирович (Шилов) - (1709-1712рр), походив із російських служилих, був зятем Г.Донця.
5. Шидловський Лаврентій Івагович - (1709-1712рр.), небіж Шидловського Федора
6. Прокофій Куликовський - (1712-1713рр.), походив із волоського шляхетства.
7. Григорій Семенович Квітка - (1713-1734рр.).
8. Степан Іванович Тевяшов - (1734-1757рр.)
9. Матвій Прокопович Куликовський - (1757-1764рр.)

Джерело: Корнієнко О. М. Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк 1659-1765 рр. Київ: Наш час, 2008. С. 434.

Додаток Г

Карта Охтирського слобідського полку

Джерело: Охтирський полк. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

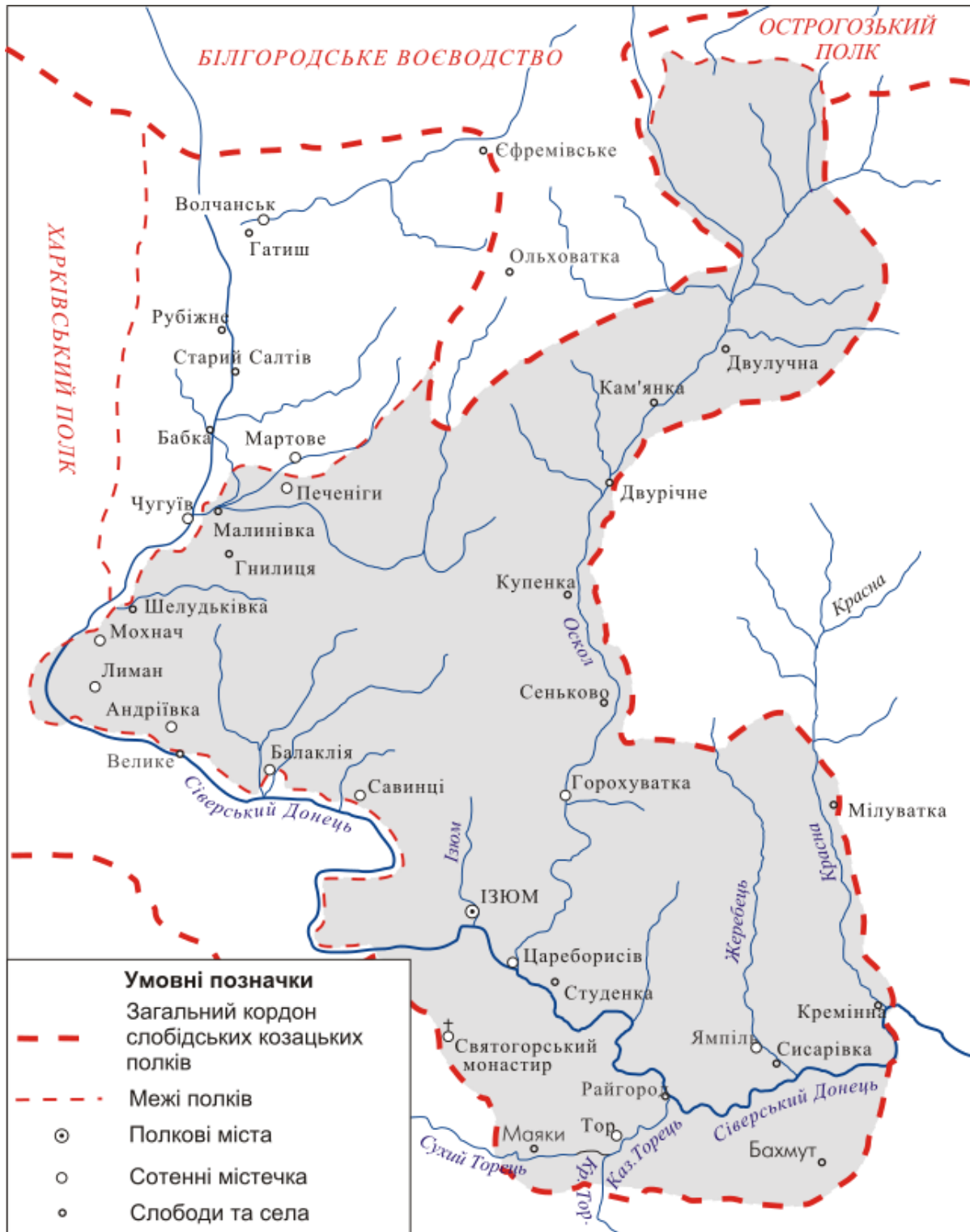
Додаток Г-1**Полковники Охтирського козацького слобідського полку**

- 1.Перехрест Іван Іванович - (1679-1704 рр.) (з перервами).
- 2.Сагун Федір - полковник 1680 р.
- 3.Каменєв Сидір - (1681-1682 мрр.).
- 4.Прокоф'єв (Несвятипаска) Андрій Прокопович - (1689-1690 рр.).
- 5.Васильович Михайло Васильович - (1690 р.), небіж гетьмана Самойловича.
- 6.Сененко (Уманець, Кондратьєв) Микита Кіндратович - (1690 р.).
- 7.Кондратьєв Роман Герасимович - (1691-1693 рр.).
- 8.Перехрест Данило Іванович - (1702-1704 рр.).
- 9.Осипов Федір Осипович - (1694, 1704-1711 рр.).
- 10.Осипов Максим Федорович - (1711-1724 рр.), син Ф. Осипова.
- 11.Лесевицький Олексій Леонтійович - (1724-1734 рр.).
- 12.Лесевицький Іван Олексійович - (1735-1751 рр.), син О. Лесевицького
- 13.Лесевицький Костянтин Олексійович - (1751-1756 рр.)
- 14.Лесевицький Юрій Олексійович - (1756-1758 рр.).
- 15.Боярський Михайло Іванович - (1759-1764 рр.).

Джерело: Корнієнко О. М. Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк 1659-1765 рр. Київ: Наш час, 2008. С. 433.

Додаток Д

Карта Ізюмського слобідського полку

Джерело: Ізюмський полк. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

Додаток Д-1**Полковники Ізюмського козацького слобідського полку**

1. Шидловський Федір Володимирович - (1693-1711 рр.).
2. Бистрицький Данило (1711 ср., 1719-1720 рр.).
3. Захаржевський Михайло Костянтинович - (1711-1723 рр.) з перервами.
4. Горяїстов Тимофій Кир'янович - (1723-1725 рр.).
5. Шидловський Лаврентій Іванович - (1725-1735 рр.).
6. Донець-Захаржевський Михайло Михайлович - (1736 р.).
7. Данилевський Євстафій Данилович - (1736-1743 рр.).
8. Квітка Іван Григорович - (1743-1751 рр.).
9. Краснокутський Федір Хомич - (1751-1756 рр., 1757 р., 60 рр. XVIII ст.).
10. Черкасов Олексій - (1764 рр.).

Джерело: Корнієнко О. М. Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк 1659-1765 рр. Київ: Наш час, 2008. С. 434-435.

Додаток Ж

Землеволодіння Герасима, Андрія Кондратьєвих та їх спадкоємців у першій половині XVIII ст.

Село Біловід	віддане А. Г. Кондратьєвим як посаг за данькою В. Савичу у 1704 р.
Село Будки	дісталось у спадок Р. Г. Кондратьєву у 90-х рр. XVII ст.
Село Вир	осаджене Г. Кондратьєвим у 70-х рр. XVII ст., перейшло у володіння до Р. Г. Кондратьєва, відмежоване 1710 р., у 1732 р. володіння І. І. Кондратьєва
Вища (Мала) Сироватка	володіння І. І. Кондратьєва у 1732 р., А. В. Кондратьєва у 1744 р.
Село Великий Бобрик	засновне А. Г. Кондратьєвим у 1699 р.
Гірне	володіння І. І. Кондратьєва у 1732 р.
Хутір Головатівський	заснований на землях проданих старшиною А. Марковим А. Г. Кондратьєву у 1703 р.
Хутір Бичарівка	володіння І. І. Кондратьєва у 1732 р
Глибінь	володіння І. І. Кондратьєва у 1732 р
Село Гребениківка	з 1744 р. володіння А. В. Кондратьєва
Грімне	з 1732р. володіння сумського обозного Д. Кондратьєва
Хутір Дегтярний	володіння І. І. Кондратьєва у 1732 р
Єфрімівка	володіння А. В. Кондратьєва у 1744 р.
Закобиляче	володіння І. І. Кондратьєва у 1732 р
Село Залізняк	віддане за заповітом Г. Кондратьєва невістці Марії (дружині Гр. Кондратьєва) і онукам у 1699 р.
Село Злодіївка	закріплене за А. Г. Кондратьєвим у 1694 р
Хутір Іволжин	володіння А. В. Кондратьєва у 1744 р
Іллек	володіння І. І. Кондратьєва у 1732 р.
Істороп	у 1699 р. за заповітом Г. Кондратьєва село віддане невістці Марії з дітьми, а з 1732 р. володіння сотників І. та Г. Кондратьєвих та Г. Кондратьєвої
Село Конопельки	у 1704 р. придбане по купчих А. Кондратьєвим
Село Крівне (Кровня)	осаджене у 70-х рр. XVII ст. Г. Кондратьєвим
Село Кудинівка	у 1732 р. володіння І.І. Кондратьєва
Село Малий Бобрик	володіння А. В. Кондратьєва у 1744 р.

Хутір Малий Степець	володіння І. І. Кондратьєва у 1732 р.
Хутір Морочий	володіння А. В. Кондратьєва у 1744 р.
Нижня Верхосулка	володіння А. В. Кондратьєва у 1744 р.
Низ	володіння І. І. Кондратьєва у 1732 р.
Село Павлівка	відмежоване І. А. Кондратьєву у 1710 р.
Хутір Павлівка	поселений І. А. Кондратьєвим на «жалуваній землі» у 1721 р.
Село Піщане	осаджене у 70-80-х рр. XVII ст. Г. Кондратьєвим та А. В. Кондратьєва у 1744 р.
Хутір Попівка	володіння А. В. Кондратьєва у 1744 р.
Село Пушкарівка	в 1698 р. село, пожалуване А. Г. Кондратьєву, а у 1732 р. володіння його онука І. І. Кондратьєва.
Хутір Радківщина	володіння А. В. Кондратьєва у 1744 р.
Село Романівка	осаджене у 90-х рр. XVII ст. Р. Кондратьєвим
Руднівка	поселення Г. Кондратьєва у 70-80-х рр. XVII ст.
Рясне	володіння І. І. Кондратьєва у 1732 р.
Самотіївка	володіння А. В. Кондратьєва у 1744 р.
Село Старе	поселення Г. Кондратьєва у 70-80-х рр. XVII ст.
Терешкове	володіння І. І. Кондратьєва у 1732 р.
Токарі	володіння Д. Кондратьєва у 1732 р.
Село Хотин	осаджене Г. Кондратьєвим у 70-80-х рр. XVII ст., а у 1744 р. володіння А. В. Кондратьєва.
Село Шпилівка	поселене Р. Г. Кондратьєвим у 90-х рр. XVII ст.
Шустикове	затверджене у 1667 р. володіння Г. Кондратьєва
Яструбине	володіння А. В. Кондратьєва у 1744 р.

Джерело: Землеволодіння Герасима, Андрія Кондратьєвих та їх спадкоємців у першій половині XVIII ст. // Багалеї Д. І. Матеріали для історії колонізації і быта степної окраїни Московського державства (Харьківської і частини Курської і Воронежської губернії) в XVI-XVIII ст., зібрані в різних архівах і редактовані Д. І. Багалеєм. Харьків, 1886. Т. 1. С. 257-258, 260-269, 273. URL: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_ystkolon_1886/e_dzherela_ystkolon_1886.pdf

Додаток К

**Землеволодіння Ф. В. Шидловського в Харківському та Ізюмському
козацьких слобідських полках**

Харківський полк.	Ізюмський полк.
Всесвятське (Мерчик), яке було у 1710 р. передано небожеві Л. І. Шидловському.	Балаклійка
Іванівське	Гнилиця
Миколаївка, яка теж згодом було віддана Л. І. Шидловському.	Колодяжне, яке згоріло 1711 р.
Різдвяне	Новомлинок

Джерело: Землеволодіння Ф. В. Шидловського в Харківському та Ізюмському козацьких слобідських полках // Матеріали для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине 1696-1727 гг., собранные и изданные С. И. Шидловским. Санкт-Петербург: Типография князя В. П. Мещерского, 1896. С. 149-150, 184. URL: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/6314>

Додаток Л
Командири Української Дивізії

1. Білгородський і київський воєвода Голіцин Дмитро Михайлович (1707-1718 рр.).
2. Білгородський воєвода Вельямінов Степан Лукич (1720-1722 рр.).
3. Російський князь, генерал-фельдмаршал Голіцин Михайло Михайлович (1723-1728 рр.).
4. Граф, генерал-майор Вейсбах Йоган-Бернгард (1730-1735рр.)
5. Російський князь, генерал-поручник Шаховський Олексій Іванович (до 1736 р.).
6. Російський князь, генерал-поручник Барятинський Іван Федорович (1736-1738 рр.).
7. Російський граф, генерал-аншеф Румянцев Олександр Іванович (1738-1740 рр.).
8. Кейт-лейб-гвардії Ізмайловського полку підполковник (1740-1741 рр.)
9. Російський генерал-поручник Леонтєв Михайло Іванович (1741-1742 рр.).
10. Російський генерал-поручник, генерал-крігс-комісар Бутурлін Олександр Борисович (1742 р.).
11. Генерал-поручник Бібіков Іван Іванович (1743-1745 рр.).
12. Російський генерал-аншеф Бісмарк Рудольф Август фон (1747 р.).
13. Князь Кантемір (?-1757 р.).
14. Російський генерал-фельдмаршал, граф Салтиков Петро Семенович (1757-1759 рр.).

Джерело: Корнієнко О. М. Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк 1659-1765 рр. Київ: Наш час, 2008. С. 435.

Додаток М
Чисельність козацтва на Слобожанщині

Назва полку та рік перепису	Загальна кількість козацтва
Острогозький полк, 1653р.	1416 чол.
Сумський полк, 1691р.	7159 чол.
Харківський полк, 1660р.	1357 чол.
Охтирський полк, 1668 р.	1416 чол.
Ізюмський полк, 1691р.	2301 чол.

Джерело: Маслійчук В. Л. Чисельність козацької старшини в слобідських полках в другій половині XVII ст. // Вісник Харківського університету. № 442. Серія: Історія України. Вип.3. Харків: 1999. С. 3.